

Zmiany znaczenia podatku rolnego w budżetach gmin wiejskich województwa śląskiego (2006–2015)

Changes in importance of agricultural tax in Silesian province rural communes' budgets (2006–2015)

Jan Czempas

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Wydział Finansów i Ubezpieczeń,
Katedra Inwestycji i Nieruchomości

Streszczenie. Warunkiem koniecznym realizacji przez gminę nałożonych na nią zadań jest dysponowanie odpowiednimi zasobami finansowymi. Dla mieszkańców wszelkie opłaty i podatki związane z posiadaniem majątku (podatek od nieruchomości, podatek rolny, podatek leśny) lub jego obrotem (podatek od czynności cywilnoprawnych, opłata skarbową, opłata administracyjna, podatek od spadków i darowizn) wiążą się z wydatkami i stanowią koszt posiadania lub obrotu. Dla gmin te same środki są źródłem dochodów własnych, czyli tych, którymi gmina może swobodnie dysponować. Autor uznał za celowe skupienie uwagi na ukazaniu istoty oraz znaczenia w budżecie (łączy dochodach) jednego z wymienionych podatków – podatku rolnego. W artykule wykazano, że w zdecydowanej większości gmin wiejskich, nawet typowo rolniczych, znaczenie fiskalne podatku rolnego jest niewielkie – wprost śladowe. Zdaniem autora potrzebna jest debata nad koniecznością podjęcia działań mających na celu stworzenie rozwiązań w zakresie wprowadzenia podatków dochodowych w rolnictwie lub zmiany zasad ustalania podstawy opodatkowania, które, obecnie mocno przestarzałe, opierają się na klasie bonitacyjnej gruntu i cenie żyta.

Badania ograniczono do 96 gmin wiejskich województwa śląskiego, a okresem obserwacji były lata 2006–2015, czyli okres obowiązywania w Polsce (od 1 stycznia 2004 r.) znowelizowanej ustawy o dochodach jednostek samorządu terytorialnego (Ustawa..., 2003). Dane liczbowe pochodzą z corocznych sprawozdań składanych przez gminy w Regionalnej Izbie Obrachunkowej (RIO) w Katowicach.

Słowa kluczowe: gmina • podatek rolny • porządkowanie liniowe

Abstract. The necessary condition to execute obligations of a commune is disposing of relevant financial resources. For citizens all fees and taxes resulting from wealth (i.e. real estate tax, agricultural tax, forest tax) or its transfer (tax on civil law transactions, treas-

ury stamp, administrative fee, inheritance tax) are expenses treated as possession cost or transfer cost. For local communes the same resources are source of own incomes, i.e. the ones for free disposal of a commune. The author decided to focus on the essence and importance of one of these taxes, namely: agricultural tax. The paper proves that for the significant majority of rural communes, even typically agricultural, the fiscal importance of the tax is immaterial. The author argues that it is necessary to start the discussion on the necessity to undertake relevant actions aimed at working out of solutions regarding income taxes in agriculture or to change the basis of agricultural tax calculation – current approach that takes into consideration the class of ground and price of rye seems not to address current specifics of agricultural business.

The research was limited to 96 agricultural communes of Silesian voivodship and the timespan of analysis was the decade of 2006–2015 (the period when The Act on Local Administrative Units Incomes was in force – starting 1st January 2004). The figures were obtained from yearly financial statements reported by communes to Regional Accounting Office (Regionalna Izba Obrachunkowa) in Katowice.

Keywords: communes • agricultural tax • linear ranging

Wstęp

Gminy są podstawowymi jednostkami samorządu terytorialnego w Polsce (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej [RP], 1997, art. 164 pkt 1). Ich obecny status zaistniał z dniem wprowadzenia w życie zapisów ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym (Ustawa..., 1990). W pierwszych latach istnienia gmin funkcjonował jednostopniowy podział terytorialny, z gminą jako jego podstawowym elementem. Dopiero ustawą z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa w polskim systemie administracyjnym pojawiły się samorządowe jednostki powiatowe i wojewódzkie (Ustawa..., 1998, art. 1 pkt 2). Gmina jako jednostka samorządu terytorialnego realizuje szereg zadań, których zasadniczym celem jest zaspokajanie potrzeb lokalnej społeczności, a nie zysk. Zakres tych zadań reguluje ustawa kompetencyjna, a przede wszystkim ustawa o samorządzie terytorialnym (Ustawa..., 1990; Ustawa..., 1998).

Dochody gmin

Już w Konstytucji RP określone zostały główne źródła dochodów gmin, którymi są: dochody własne, subwencje ogólne oraz dotacje z budżetu państwa (Konstytucja RP, 1997, art. 167). Podobna klasyfikacja widnieje na kartach ustawy o dochodach jednostek samorządu terytorialnego. W art. 3 ust. 3 tegoż aktu ustawodawca podkreśla także, iż dochodami jednostek samorządu terytorialnego mogą być:

1. środki pochodzące ze źródeł zagranicznych, które nie podlegają zwrotowi;
2. środki pochodzące z budżetu Unii Europejskiej;
3. inne środki określone w odrębnych przepisach (Ustawa..., 2003, art. 3 ust. 3).

Podział źródeł dochodów własnych został przedstawiony w tabeli 1.

Tabela 1. Dochody własne gminy
Table 1. Own revenue of municipalities

Wpływy z podatków Tax receipts	<ul style="list-style-type: none"> a) od nieruchomości / real estates b) rolnego / agricultural c) leśnego / forest d) od środków transportowych / resources of transport e) dochodowego od osób fizycznych, opłacanego w formie karty podatkowej income from natural persons, paid in the form of flat rate tax f) od spadków i darowizn / from inheritance and donations g) od czynności cywilnoprawnych / from civil law actions
Wpływy z opłat Income from payments	<ul style="list-style-type: none"> a) skarbowej / tax b) targowej / market c) miejscowej / local d) administracyjnej / administrative e) eksploatacyjnej – w części określonej w ustawie z dnia 4 lutego 1994 r. – Prawo geologiczne i górnicze exploitation – in part determinet in the act from 4 February 1994 – Prawo geologiczne i górnicze f) innych stanowiących dochody gminy, uiszczanych na podstawie odrębnych przepisów other constituting incomes of the commune pursuant to separate provisions
<p>Dochody uzyskiwane przez gminne jednostki budżetowe oraz wpłaty od gminnych zakładów budżetowych i gospodarstw pomocniczych gminnych jednostek budżetowych Incomes obtained by commune budgetary authorities and payments from commune budget plants and of households of support commune budgetary authorities</p>	
<p>Dochody z majątku gminy / Profits on the wealth of the commune</p>	
<p>Spadki, zapisy i darowizny na rzecz gminy / Declines, records and donations for the community</p>	
<p>Dochody z kar pieniężnych i grzywien określonych w odrębnych przepisach Income from fines and of fines determined in separate laws and regulations</p>	
<p>5,0% dochodów uzyskiwanych na rzecz budżetu państwa w związku z realizacją zadań z zakresu administracji rządowej oraz innych zadań zleconych ustawami, o ile odrębne przepisy nie stanowią inaczej 5% of incomes obtained for the state budget in relation to the execution of tasks from the scope of the government administration and of other commissioned tasks with acts, provided separate laws and regulations don't provide otherwise</p>	

Tabela 1. cd.
Table 1. cont.

Odsetki Interest	a) od pożyczek udzielanych przez gminę / from loans granted by the commune b) od nieterminowo przekazywanych należności stanowiących dochody gminy / from of transferred amounts due constituting incomes of the commune c) od środków finansowych gromadzonych na rachunkach bankowych gminy, o ile odrębne przepisy nie stanowią inaczej from financial means amassed on banking accounts of the commune, provided separate laws and regulations don't provide otherwise
Dotacje z budżetów innych jednostek samorządu terytorialnego / Subsidies from budgets of other self-government units	
Inne dochody należne gminie na podstawie odrębnych przepisów / Other incomes due to the commune pursuant to separate provisions	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Ustawa..., 2003, art. 4
Source: Autor's own study based on: Ustawa...2003, art. 4

Wielkość budżetu zależy również od wpływów z podatków dochodowych. Udział gminy we wpływach z podatku dochodowego od osób fizycznych od płatników tego podatku zamieszkałych na obszarze gminy wynosi 39,34%. Z kolei wielkość udziału we wpływach z podatku dochodowego od osób prawnych płaconego przez podatników posiadających siedzibę na obszarze gminy wynosi 6,71% (Ustawa..., 2003, art. 4 ust. 2, 3).

Kolejnym istotnym źródłem dochodów gminnych są wpływy z jej majątku. Są one częściowo zależne od wielkości gminy oraz jej potencjału. Dochodami z majątku są pożytki naturalne i cywilne, które uzyskuje się z tego majątku (Klimek, Czerw, Więckiewicz (red.), 2013, s. 161). Przede wszystkim można do nich zaliczyć opłaty za użytkowanie wieczyste nieruchomości, za trwałe zarząd, opłatę związaną z przekształceniami prawa użytkowania wieczystego w prawo własności, a także wpływy z najmu oraz dzierżawy (Hanusz, Niezgoda, Czernski, 2009, s. 190–198).

Gmina ma możliwość uzyskania dochodu z prowadzonej działalności gospodarczej, przede wszystkim w sferze użyteczności publicznej. Podstawa prawna tej sposobności została ujęta w ustawie o gospodarce komunalnej oraz w ustawie Prawo działalności gospodarczej (Klimek, Czerw, Więckiewicz (red.), 2013, s. 127).

Dla wielu gmin wielkość dochodów własnych jest niewystarczająca do realizacji pełnego, ustawowego zakresu ich zadań. Ustawodawca wprowadził więc zasilanie zewnętrzne budżetu gminy, przejawiające się w mechanizmie subwencji i dotacji. Dochody zewnętrzne stanowią swojego rodzaju gwarancję stabilnego źródła dochodów. Są one jednak uzależnione od administracji rządowej, gdyż są przekazywane do gmin z dochodów państwa.

Różnicę między subwencjami a dotacjami sprowadzić można do stwierdzenia, iż subwencje ogólne mają finansować zadania własne gminy, z kolei dotacje finansują

zarówno działania własne, jak i zadania gminie zlecone. Gmina może otrzymać dotację z budżetu państwa na dofinansowanie następujących zadań własnych: inwestycji realizowanych przez gminę, zadań z zakresu pomocy społecznej, wypłaty dodatków mieszkaniowych. Subwencje ogólne gminy otrzymują niezależnie od dotacji celowych (Ustawa..., 2003, art. 3.1). Zadaniem subwencji ogólnych i dotacji celowych jest neutralizacja dysproporcji rozwoju lokalnego w różnych regionach kraju (Klimek, Czerw, Więckiewicz (red.), 2013).

Gmina ma możliwość pozyskania środków także z Unii Europejskiej bądź bezzwrotnych środków finansowych pochodzących ze źródeł zagranicznych (Ustawa..., 2003, art. 3 ust. 3; Ustawa..., 2009, art. 5 ust. 1 pkt 2, 3). Stanowią one kategorię dochodów fakultatywnych. Środki te podlegają pewnym ograniczeniom (Ustawa..., 2009, art. 205):

- mogą zostać przeznaczone tylko na cele, które zostały określone w umowie dotyczącej finansowania ze źródeł zewnętrznych oraz w zgodzie ze stosownymi procedurami;
- w sytuacji wykorzystania środków w celach nieadekwatnych do ich zadeklarowanego zastosowania jednostka, która otrzymała takie środki, ma obowiązek zwrócić je wraz z odsetkami. Nie ma ona także możliwości ponownego ubiegania się o dofinansowanie z Unii Europejskiej w okresie kolejnych trzech lat.

Gminy mogą zaciągać kredyty i pożyczki oraz emitować obligacje (Ustawa..., 2009, art. 89). Zasadniczym celem finansów samorządu terytorialnego jest dostarczenie środków w wielkości pozwalającej na zaspokojenie popytu nie tylko na usługi publiczne, lecz także społeczne, świadczone przez podsektor samorządowy. Zapotrzebowanie, naturalnie, będzie mocno zróżnicowane w zależności od rodzaju jednostki samorządu terytorialnego ustawa narzuconego zakresu zadań, ale także od poziomu jej rozwoju społeczno-gospodarczego (Jastrzębska, 2012, s. 37–38).

W skali całego kraju największe znaczenie fiskalne przypada na podatek od nieruchomości. To ten rodzaj daniny generuje najwyższe wpływy do budżetów lokalnych. Oczywiście podatek ten ma większe znaczenie w budżetach gmin miejskich, bardziej rozwiniętych urbanistycznie i gospodarczo, niż w gminach wiejskich.

Charakterystyka podatku rolnego

Dochody gminy powiązane z procesem gospodarowania nieruchomościami kubaturowymi i gruntowymi tylko w niektórych gminach stanowią istotny element budżetu. Można te dochody podzielić na dwie grupy: publiczno-prawne oraz prywatno-prawne (Borodo, 2008, s. 76; Talik i Mazur, 2015). Do pierwszej z nich zaliczyć można przede wszystkim podatek od nieruchomości, podatek rolny i leśny. Druga podgrupa obejmuje głównie dochody pochodzące z wynajmu, dzierżawy, związane z oddaniem nieruchomości w użytkowanie wieczyste, sprzedaży nieruchomości gminnych, opłaty adiacenckiej czy też opłat za niezabudowanie lub niezagospodarowanie terenu w określonym terminie. Rolnictwo w Polsce podlega szczególnym rozwiązaniom podatkowym. Najważniejszym wyznacznikiem tej odrębności jest wyłączenie rolników indywidualnych spod podatku dochodowego od osób fizycznych. Stanowi to istotne

odstępstwo od zasady powszechności tej daniny publicznej. Innym elementem podatkowej specyfiki rolnictwa są podatki gruntowy i leśny – lokalne podatki majątkowe (Koronowski, 1997). Podatek rolny został uregulowany w ustawie z dnia 15 listopada 1984 r. (Ustawa..., 1984). Celem jego wprowadzenia było zastąpienie funkcjonującego wcześniej podatku gruntowego „będącego obciążeniem o charakterze przychodowym i nie wpływającym w wystarczającym stopniu na rozwój rolnictwa i poszczególnych gospodarstw” (Wasilewski i Gruziel, 2008, s. 60–77).

Podmiotami obowiązanyymi do zapłaty podatku rolnego są: właściciel gruntów, posiadacz samoistny, użytkownik wieczysty, niektórzy posiadacze gruntów stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego oraz dzierżawca gruntów gospodarstwa rolnego, które zostały w całości lub w części wydzierżawione na podstawie umowy zawartej stosownie do przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników lub przepisów dotyczących uzyskiwania rent strukturalnych (Ustawa..., 1984).

Podstawę opodatkowania podatkiem rolnym stanowi:

- dla gruntów gospodarstw rolnych – liczba hektarów przeliczeniowych ustalana na podstawie powierzchni, rodzajów i klas użytków rolnych wynikających z ewidencji gruntów i budynków oraz zaliczenia do okręgu podatkowego;
- dla pozostałych gruntów – liczba hektarów wynikająca z ewidencji gruntów i budynków.

Ustawa określa cztery okręgi podatkowe, do których zalicza się gminy oraz miasta w zależności od warunków ekonomicznych i produkcyjno-klimatycznych¹.

Zgodnie z ustawą o podatku rolnym podatek rolny za rok podatkowy wynosi:

1. od 1 ha przeliczeniowego gruntów, o których mowa w art. 4 ust. 1 pkt 1 – równowartość pieniężną 2,5 q żyta;
2. od 1 ha gruntów, o których mowa w art. 4 ust. 1 pkt 2 – równowartość pieniężną 5 q żyta
 - obliczone według średniej ceny skupu żyta za 11 kwartałów poprzedzających kwartał poprzedzający rok podatkowy².

Przykładowo, w 2015 r. podatek rolny wynosił 153,42 zł dla gruntów gospodarstw rolnych (od 1 ha przeliczeniowego gruntów) oraz 306,85 zł dla pozostałych gruntów (od 1 ha gruntów)³. Na początku uwzględnianego w artykule okresu badania, czyli w roku 2006, stawki były odpowiednio równe 69,70 zł i 139,40 zł.

¹ Obowiązujące przeliczniki powierzchni użytków rolnych w poszczególnych okręgach podatkowych zawarte są w: Ustawa..., 1984, art. 4.

² Średnią cenę skupu żyta ustala się na podstawie komunikatu prezesa Głównego Urzędu Statystycznego ogłaszanego w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski” w terminie do dnia 20 października roku poprzedzającego rok podatkowy. I tak, zgodnie z komunikatem prezesa GUS z 20 października 2014 r. w sprawie średniej ceny skupu żyta za okres 11 kwartałów będącej podstawą do ustalenia podatku rolnego na rok podatkowy 2015 wynosi ona 61,37 zł za 1 q.

³ Rada gminy może w drodze uchwały obniżyć cenę skupu żyta przyjmowaną jako podstawę obliczenia podatku rolnego na obszarze gminy.

Za gospodarstwo rolne uważa się obszar gruntów sklasyfikowanych w ewidencji gruntów i budynków jako użytki rolne lub jako grunty zadrzewione i zakrzewione na użytkach rolnych – z wyjątkiem gruntów zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej innej niż działalność rolnicza – o łącznej powierzchni przekraczającej 1 ha lub 1 ha przeliczeniowy, stanowiących własność lub znajdujących się w posiadaniu osoby fizycznej, osoby prawnej albo jednostki organizacyjnej, w tym spółki, nieposiadającej osobowości prawnej.

Podatek rolny cechuje wyjątkowo rozbudowany system ulg i zwolnień podatkowych, zarówno o charakterze ekonomicznym, jak i społecznym, przedmiotowym, jak i podmiotowym, dodatkowo poszerzony o prawo do uchwalania przez rady gmin zwolnień innych niż przewidziane w ustawie (Pahl, 2008). Jak słusznie zauważa Skowider (2012): „Z jednej strony są one z korzyścią dla podatnika, ale dla budżetów gmin stanowią część utraconych dochodów”⁴.

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na to, że podatek rolny stanowi przykład podatku majątkowego, w którym posiadanie lub nabycie majątku jest przedmiotem opodatkowania, zaś wymiar podatku nawiązuje do majątku lub jego składników. Podobnie jak podatek od nieruchomości i podatek leśny podatek rolny można również uznać za podatek rzeczowy – ponieważ jego konstrukcja i wymiar wiążą się przede wszystkim z pojęciem i właściwościami gospodarstwa rolnego, nie zaś z cechami rolnika (Gnat, 2013). Wpływy z tych podatków stanowią w całości dochód własny gmin⁵. Dalece idące podobieństwo do podatku leśnego i podatku od nieruchomości nie pozwala jednak uznać podatku rolnego za jedno z najważniejszych źródeł zasilenia podatkowego samorządów, mimo że cechuje się on stosunkowo prostą konstrukcją, bardzo silnym związkiem z podstawami terytorialnymi samorządu i realizowanymi przez władze lokalne zadaniami (Borowski).

⁴ Tamże obszerna analiza skali korzyści podatkowych i preferencji stosowanych przez gminy w formie obniżenia górnych granic stawek podatkowych, ulg i zwolnień, umorzeń zaległości, rozłożenia na raty, odroczenia terminu płatności, potrąceń itp.

⁵ Przykładowo w latach 2010 i 2011 udział tego podatku w dochodach gmin ogółem wyniósł 1,3%. Znaczenie wpływów z podatku rolnego dla budżetów gmin było analizowane przez wielu autorów. W latach 2007–2013 udział wpływów z podatku rolnego w łącznych wpływach z podatków lokalnych oscylował między 6% a 7% (Felis, 2016). Z badań Gruzziel (2014) wiadomo, że w skali kraju w tym samym okresie udział omawianej kategorii wpływów podatkowych w dochodach własnych gmin był rzędu 5,5–7,5%. Z badań przeprowadzonych przez Utzig (2007) wynika, że w latach 2000–2005 w skali kraju udział wpływów z podatku rolnego w łącznych dochodach gmin wynosił ok. 2%. Chmielewska (2009) z kolei wykazała, że w latach 2004–2007 średnioroczny udział tego podatku w dochodach gmin był zaledwie rzędu 1,85%. W 2009 r. udział wpływów z podatku rolnego w dochodach ogółem gmin w Polsce wynosił 1,07% (Zawadzka i in., 2011). Dane dotyczące znaczenia podatku rolnego w budżetach gmin dla wszystkich województw w latach 2004–2011 przedstawił Jarosiński (2013). Dla wszystkich kategorii gmin w województwie śląskim omawiany udział w kolejnych latach zmniejszał się z 0,4% do zaledwie 0,2%. W literaturze przedmiotu zwraca się również uwagę na to, że podatek ma niewielką wagę fiskalną i w rzeczywistości nie jest ciężarem odczuwalnym przez podatników (Etel i Liszewski, 2002, s. 52; Forfa, 2011, s. 75; Urbaniak).

Metodyka i zakres badania

Specyfika województwa śląskiego znajduje odzwierciedlenie również we wpływach z podatku rolnego do budżetów gmin wiejskich – nawet w jednostkach typowo rolniczych znaczenie środków finansowych pochodzących z omawianej daniny nie stanowi znaczącego co do wielkości źródła dochodów samorządowych.

Podstawowym wskaźnikiem, który pozwoli nam odpowiedzieć na pytanie, jakie znaczenie dla budżetów gmin wiejskich mają wpływy z podatku rolnego, jest ich udział procentowy w łącznych dochodach gromadzonych rokrocznie przez badane gminy⁶. Dla pełniejszego obrazu przy ocenie znaczenia omawianej kategorii dochodów wzięto pod uwagę również wysokość wpływów z podatku rolnego w przeliczeniu na głowę mieszkańca. Zakres czasowy prowadzonego badania obejmuje okres dziesięciu lat – od 2006 do 2015 r.

Przy analizie międzygminnego oraz międzyokresowego zróżnicowania znaczenia podatku rolnego dla budżetów 96 gmin wiejskich województwa śląskiego skorzystano z kilku podstawowych miar statystycznych: wielkości minimalnej i maksymalnej dla każdej zmiennej oraz ilorazu tych wielkości, średniej arytmetycznej, odchylenia standardowego wraz ze współczynnikiem zmienności oraz ze współczynnika asymetrii⁷. Miary te pozwalają nam dostrzec niektóre własności i tendencje kształtowania się badanych zmiennych.

Ostatnim etapem badania było utworzenie dziewięciu względnie jednorodnych podzbiorów gmin. Kryterium podziału na klasy była dziesięciookresowa średnia udziałów podatku rolnego w łącznych dochodach oraz średnia z wysokości wpływów *per capita*. Granice przedziałów klasowych o jednakowej długości utworzono, wykorzystując wielkość rozstępu. Wyniki obliczeń przedstawiono w tabeli 2. Gminy uporządkowano malejąco względem wielkości średniej. Rozstęp/interwał podziału był odpowiednio równy 247,4 zł (najwyższa średnia z dochodów z podatku rolnego przypadająca na głowę mieszkańca wyniosła 248,7 zł w Pietrowicach Wielkich, a najniższa – zaledwie 1,30 zł w Istebnej) oraz 8,61% (najwyższy udział podatku rolnego w łącznych dochodach wyniósł 8,64% – również w Pietrowicach Wielkich, a najniższy w Krupskim Młynie i Istebnej – zaledwie 0,03%). Liczebność każdej klasy podano w nawiasach obok numeru podzbioru.

⁶ Takie też wskaźniki stosowali autorzy badań przywołanych w poprzednim przypisie.

⁷ Przywołane podstawowe miary opisu statystycznego oraz metody taksonomii omówione zostały w większości podręczników do statystyki.

Tabela 2. Klasyfikacja gmin wiejskich województwa śląskiego według wysokości dochodów z podatku rolnego
Table 2. Classification of rural communes in the Silesian province according to the income of the agricultural tax

		Podatek rolny – udział w dochodach ogółem (%)					Podatek rolny – zaktualizowane – na głowę mieszkańca (zł)						
		Agricultural tax – share in the total income					Agricultural tax – updated – per capita						
Lp. No.	Nazwa gminy Name of the commune	Srednia Average	OchYLENIE standardowe Standard deviation	Współczynnik zmienności Coefficient of variation	Max./min. Max./min	Klasy podobieństwa Classes of resemblance	Lp. No.	Nazwa gminy Name of the commune	Srednia Average	OchYLENIE standardowe Standard deviation	Współczynnik zmienności Coefficient of variation	Max./min. Max./min	Klasy podobieństwa Classes of resemblance
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	Pietrowice Wielkie	8,64	1,64	19,0	1,97	I (1 gmina)	1	Pietrowice Wielkie	248,7	57,6	23,16	1,85	I (2 gminy)
2	Rudnik	7,41	2,19	29,6	2,22	II (2)	2	Rudnik	244,5	67,7	27,67	2,16	
3	Irządze	6,81	0,97	14,2	1,69		3	Irządze	219,3	40,7	18,55	1,75	II (1)
4	Żarnowiec	5,00	1,43	28,7	2,15	III (1)	4	Żarnowiec	147,4	34,3	23,26	1,93	IV (1)
5	Wielowieś	3,78	1,04	27,4	2,41	V (2)	5	Wielowieś	115,4	21,3	18,44	1,72	V (1)
6	Zbrosławice	3,74	0,80	21,5	1,75		6	Lelów	105,2	22,6	21,46	1,91	VI (5)
7	Lelów	3,43	0,43	12,5	1,54	VI (3)	7	Zbrosławice	101,7	25,6	25,13	2,17	
8	Krzyżanowice	3,34	0,89	26,7	2,23		8	Krzyżanowice	95,3	26,1	27,40	2,16	
9	Przyrów	3,04	0,38	12,4	1,44		9	Przyrów	91,6	17,5	19,08	1,84	
10	Rudziniec	2,51	0,59	23,5	1,91	VII (8)	10	Dąbrowa Zielona	87,2	19,5	22,39	1,90	

Tabela 2. cd.
Table 2. cont.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
11	Dąbrowa Zielona	2,48	0,42	17,2	1,87		11	Rudziniec	71,8	17,0	23,64	2,19	VII (6)
12	Kornowac	2,33	0,62	26,4	1,98		12	Dębowiec	70,1	19,4	27,69	2,20	
13	Dębowiec	2,26	0,63	28,0	2,15		13	Pawonków	68,5	11,9	17,42	1,72	
14	Pawonków	2,12	0,17	8,0	1,23		14	Kruszyna	65,2	14,3	21,98	1,72	
15	Kłomnice	2,11	0,43	20,6	1,84		15	Kłomnice	62,4	12,8	20,48	1,77	
16	Hazlach	2,02	0,50	24,9	1,89		16	Lipie	57,6	9,0	15,56	1,47	
17	Kruszyna	1,99	0,42	21,3	1,66		17	Kornowac	55,5	14,3	25,67	2,12	VIII (24)
18	Mykanów	1,91	0,17	8,8	1,29	VIII (24)	18	Mykanów	52,8	6,8	12,79	1,38	
19	Lipie	1,89	0,23	12,3	1,41		19	Hazlach	52,6	13,4	25,56	2,00	
20	Mstów	1,71	0,33	19,3	1,74		20	Pawłowice	52,2	13,7	26,30	2,38	
21	Opatów	1,71	0,15	8,7	1,29		21	Kochanowice	49,8	5,3	10,59	1,41	
22	Kochanowice	1,70	0,20	12,0	1,42		22	Mstów	49,2	7,3	14,76	1,45	
23	Pilchowice	1,67	0,41	24,4	1,90		23	Lubomia	46,9	12,4	26,50	2,26	
24	Lubomia	1,57	0,30	18,8	1,77		24	Niegowa	46,7	3,4	7,22	1,26	
25	Niegowa	1,53	0,25	16,5	1,54		25	Opatów	43,4	4,5	10,33	1,31	
26	Starcza	1,42	0,27	18,7	1,69		26	Pilchowice	43,3	10,6	24,56	2,06	
27	Goleszów	1,42	0,35	24,3	1,95		27	Starcza	41,9	7,4	17,75	1,66	
28	Jasienica	1,34	0,35	26,3	2,25		28	Ciasna	40,0	5,1	12,77	1,53	
29	Bestwina	1,28	0,33	25,4	1,96		29	Miszana	39,2	9,8	25,04	2,02	

30	Koszęcin	1,27	0,10	7,9	1,26	30	Suszec	37,5	7,9	21,01	1,77
31	Mszana	1,25	0,36	28,5	2,16	31	Janów	35,3	7,2	20,44	2,01
32	Pawłowice	1,23	0,30	24,5	1,99	32	Bestwina	34,8	7,3	21,07	1,86
33	Ciasna	1,23	0,31	25,2	1,99	33	Jasienica	34,7	7,3	21,17	2,15
34	Janów	1,21	0,25	20,7	1,79	34	Zebrzydowice	34,5	8,8	25,61	2,05
35	Zebrzydowice	1,21	0,33	27,2	2,03	35	Goleszów	34,2	8,0	23,37	1,84
36	Gorzycze	1,20	0,27	22,3	1,99	36	Lyski	31,9	8,4	26,18	2,08
37	Lyski	1,17	0,33	28,3	2,00	37	Koszęcin	31,7	2,4	7,42	1,26
38	Psary	1,14	0,24	21,4	1,90	38	Gorzycze	31,3	6,6	21,01	1,88
39	Nędza	1,10	0,24	22,1	1,79	39	Gierałtowice	31,2	7,9	25,27	2,15
40	Godów	1,08	0,29	26,4	2,06	40	Wyry	29,3	7,2	24,71	2,08
41	Przystajń	1,03	0,14	13,7	1,46	41	Psary	27,8	6,4	22,89	1,84
42	Suszec	0,97	0,18	18,7	1,82	IX (55)	Przystajń	27,5	2,7	9,72	1,43
43	Gaszowice	0,95	0,27	28,1	2,00	43	Nędza	27,3	5,8	21,24	1,93
44	Wyry	0,93	0,23	24,5	1,92	44	Godów	26,4	6,7	25,37	1,97
45	Mierzęcice	0,91	0,18	19,5	1,64	45	Mierzęcice	24,5	5,1	20,66	1,78
46	Tworóg	0,87	0,22	25,4	2,00	46	Goczałkowice- -Zdrój	24,3	6,3	25,87	2,05
47	Panki	0,83	0,14	17,4	1,78	47	Markłowice	24,1	2,5	10,45	1,37
48	Chybie	0,82	0,23	28,5	2,22	48	Miedźna	23,3	4,8	20,56	1,81
49	Miedźno	0,79	0,16	20,1	1,73	49	Gaszowice	22,9	6,2	27,18	2,15
50	Porąbka	0,77	0,24	31,0	2,19	50	Panki	22,7	3,4	14,76	1,51
51	Poczesna	0,76	0,24	32,0	2,47	51	Tworóg	22,4	4,6	20,38	1,97

Tabela 2. cd.
Table 2. cont.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
52	Bobrowniki	0,76	0,20	25,9	2,05		52	Poczesna	22,0	5,3	24,02	1,96	
53	Kroczyce	0,75	0,11	14,9	1,46		53	Kroczyce	21,3	2,4	11,39	1,45	
54	Miedźna	0,74	0,17	23,1	2,02		54	Chybie	21,3	5,5	26,02	2,01	
55	Wręczyca Wielka	0,71	0,10	13,8	1,51		55	Chełm Śląski	21,2	5,1	24,02	1,91	
56	Gieraltowice	0,68	0,25	36,0	2,73		56	Porąbka	21,0	5,6	26,66	2,26	
57	Kamienica Polska	0,65	0,15	23,2	1,79		57	Ornontowice	20,0	5,0	24,87	1,91	
58	Gilowice	0,60	0,09	15,4	1,68		58	Miedźno	19,7	3,0	15,09	1,52	
59	Lipowa	0,56	0,15	26,5	2,10		59	Wręczyca Wielka	19,7	3,9	19,97	1,73	
60	Markłowice	0,54	0,13	23,9	1,94		60	Kamienica Polska	19,6	5,5	27,94	2,23	
61	Włodowice	0,50	0,15	29,6	2,05		61	Ożarówce	18,5	0,8	4,19	1,14	
62	Boronów	0,50	0,09	18,7	1,67		62	Bobrowniki	18,5	4,2	22,82	1,82	
63	Pżarówce	0,50	0,07	13,5	1,44		63	Świerklany	17,4	3,8	21,78	1,89	
64	Goczałkowice- Zdrój	0,50	0,18	35,4	3,18		64	Gilowice	17,0	3,6	20,91	1,91	
65	Świerklany	0,50	0,15	29,2	2,80		65	Boronów	16,9	2,2	13,14	1,67	
66	Bojszowy	0,48	0,14	30,0	2,39		66	Bojszowy	16,5	4,0	24,05	2,08	
67	Konopiska	0,48	0,12	25,8	2,13		67	Lipowa	16,3	4,3	26,28	2,16	

68	Rędziny	0,45	0,06	12,5	1,49	68	Ślemień	15,3	4,0	26,20	2,07
69	Chełm śląski	0,45	0,17	36,5	2,85	69	Konopiska	15,0	3,0	19,83	1,91
70	Radziechowy- -Wieprz	0,45	0,14	30,7	2,09	70	Włodowice	13,9	3,8	27,37	2,19
71	Brenna	0,44	0,13	29,1	2,16	71	Brenna	13,0	3,5	26,63	2,21
72	Popów	0,43	0,09	21,4	1,87	72	Radziechowy- -Wieprz	12,6	3,6	28,80	2,28
73	Kobiór	0,40	0,13	32,2	2,96	73	Olisztyn	12,5	3,2	25,46	1,99
74	Łodygowice	0,39	0,13	31,9	2,55	74	Rędziny	12,4	1,0	8,02	1,29
75	Ornontowice	0,39	0,10	25,1	2,06	75	Popów	12,0	1,6	12,96	1,49
76	Jejkowice	0,38	0,09	25,1	1,97	76	Kobiór	11,6	3,1	26,41	2,25
77	Świerklaniec	0,37	0,12	31,7	2,39	77	Łodygowice	11,4	2,9	25,83	2,05
78	Poraj	0,36	0,07	20,2	1,93	78	Łękawica	11,4	2,8	24,82	1,96
79	Kozy	0,36	0,09	25,8	1,95	79	Jejkowice	10,3	2,6	25,30	1,99
80	Olisztyn	0,35	0,11	30,9	2,56	80	Kozy	10,1	2,6	25,35	2,02
81	Ślemień	0,34	0,14	42,7	3,70	81	Poraj	9,6	1,7	18,18	1,92
82	Łękawica	0,33	0,13	38,5	2,92	82	Świnna	9,5	2,7	28,15	2,31
83	Świnna	0,33	0,11	33,8	2,33	83	Świerklaniec	9,5	2,2	23,52	2,17
84	Jeleśnia	0,29	0,08	29,1	2,03	84	Jeleśnia	9,4	2,9	31,16	2,53
85	Buczkowice	0,28	0,10	34,4	2,67	85	Buczkowice	8,6	2,3	26,46	2,13
86	Węgierska Górka	0,25	0,08	32,1	2,35	86	Herby	8,3	2,2	26,77	2,16

Tabela 2. cd.
Table 2. cont.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
87	Herby	0,25	0,06	24,4	2,21		87	Czernichów	7,6	2,4	31,44	2,51	
88	Jaworze	0,23	0,08	33,6	3,22		88	Jaworze	7,2	1,4	20,15	2,03	
89	Milówka	0,20	0,07	35,8	2,76		89	Węgierska Górką	6,9	1,8	26,69	2,16	
90	Koszarawa	0,20	0,07	35,0	3,12		90	Koszarawa	6,7	1,9	27,96	2,37	
91	Rajcza	0,17	0,06	37,2	2,72		91	Milówka	6,6	2,0	29,87	2,88	
92	Czernichów	0,17	0,07	41,5	2,53		92	Rajcza	5,5	1,8	33,73	2,80	
93	Wilkowice	0,15	0,04	28,5	2,33		93	Wilkowice	4,0	1,0	25,10	1,94	
94	Ujszoły	0,06	0,02	36,3	2,38		94	Ujszoły	2,5	0,9	37,29	3,66	
95	Istebna	0,04	0,01	34,0	2,58		95	Krupski Młyn	1,5	0,6	39,10	4,16	
96	Krupski Młyn	0,03	0,01	34,3	3,05		96	Istebna	1,3	0,4	28,19	2,35	
	Razem gminy wiejskie Total rural communities	1,15	0,23	20,4	1,66			Razem gminy wiejskie Total rural communities	34,7	6,9	19,83	1,73	
	Średnia Average	1,28	0,28	24,8	2,1			Średnia Average	38,3	8,3	22,3	2,0	
	Odcylenie standardowe Standard deviation	1,47	0,33	7,8	0,5			Odcylenie standardowe Standard deviation	44,9	10,7	6,4	0,4	

Współczynnik zmienności Coefficient of variation	114,96%	118,79%	31,38%	23,04%	117,26%	128,85%	28,69%	21,77%
Współczynnik asymetrii Coefficient of skewness	2,91	3,42	0,17	0,80	3,04	3,43	-0,59	1,80
Min.	0,03	0,01	7,88	1,23	1,3	0,4	4,2	1,1
Max.	8,64	2,19	42,69	3,70	248,7	67,7	39,1	4,2
Max./min.	281,42				190,21			
Max.	8,6				248,7			
Min.	0,0				1,3			
Rozstęp	8,6				247,4			
Krok	0,96				27,5			
Granice	7,69				247,7			
	6,73				246,8			
	5,77				245,8			
	4,82				244,9			
	3,86				243,9			
	2,90				243,0			
	1,94				242,0			
	0,99				241,0			
	0,03				240,1			

Źródło: Obliczenia własne na podstawie sprawozdań gmin
Source: Own calculations based on reports of municipalities

Wyniki badań empirycznych

Przeprowadzone badania oraz uzyskane dzięki nim wyniki skłaniają do wyciągnięcia następujących wniosków:

1. Badane gminy były silnie zróżnicowane pod względem znaczenia dla łącznych dochodów środków pochodzących z podatku rolnego. W każdym z badanych lat najniższy udział tego podatku w łącznych dochodach gmin był rzędu zaledwie 0,01–0,05%, a najwyższy osiągał poziom 8–11%. Współczynniki zmienności w każdym okresie przyjmowały wielkości z przedziału od 110% do 125%, co jest dowodem na bardzo silne, jednakże stabilne w czasie, zróżnicowanie tej zmiennej diagnostycznej.
2. Średni udział podatku rolnego w łącznych dochodach dla wszystkich gmin o statusie gmin wiejskich w kolejnych latach był rzędu 1–1,4% i nie zauważono dla tej wielkości żadnej wyraźnej tendencji wzrostu lub spadku.
3. Współczynniki asymetrii (zestandaryzowane momenty centralne rzędu trzeciego) były zbliżone do liczby 3, co wskazuje na zdecydowaną przewagę liczebną gmin z niskimi poziomami udziału w łącznych dochodach podatku rolnego nad tymi gminami wiejskimi, w których wskaźnik udziału tego podatku w łącznym dochodzie osiągał wielkości wyższe od średniej (niemal skrajna asymetria prawostronna). Wniosek ten znajduje również potwierdzenie, gdy przyjrzymy się liczbie gmin porządkowanych kolejnym klasom podobieństwa obiektów – najwięcej gmin zaliczono do pięciu przedziałów ze średnimi z udziałów podatku rolnego w ogólnym dochodzie gminy niższymi niż 2% – znalazło się tu aż 79 spośród 96 gmin (ponad 82% wszystkich gmin wiejskich). Dziesięciookresową średnią z udziałów niższą niż 1% odnotowano aż w 55 gminach wiejskich województwa śląskiego (57% wszystkich badanych gmin).
4. Czterema miejscowościami, w których średnio dla dziesięciu badanych lat co najmniej 5% łącznych dochodów budżetu pochodziło z omawianego źródła (klasy podobieństwa od I do III) są:
 - Pietrowice Wielkie (pow. raciborski) – powyżej 8,64%,
 - Rudnik (pow. raciborski) – 7,41%,
 - Irządze (pow. zawierciański) – 6,81%,
 - Żarnowiec (pow. zawierciański) – 5%.

W dwóch następnych gminach, Wielowisi (pow. gliwicki) oraz Zbrosławicach (pow. tarnogórski), udział wpływów z podatku rolnego w łącznych dochodach tych gmin był rzędu 3,75%, a w trzech kolejnych – 3–3,5% (Lelów i Przyrów w pow. częstochowskim oraz Krzyżanowice w pow. raciborskim).

1. Wszystkie wymienione miejscowości są gminami typowo rolniczymi. Te z powiatów zawierciańskiego, raciborskiego i częstochowskiego są ponadto oddalone od centrów przemysłowych. Specyfiką struktury agrarnej Pietrowic Wielkich, Wielowisi, Rudnika, Zbrosławic i Krzyżanowic (dawne tereny Rzeszy Niemieckiej) jest obecność na ich terenie spółdzielni rolniczych, stacji hodowli roślin, licznych indywidualnych gospodarstw wielkoobszarowych, często też dzierżawiących areał od właścicieli mniejszych gospodarstw. Ponadto, większość uprawianej tam ziemi należy

do najlepszych kategorii bonitacyjnych (I–III), stąd też stawki płaconego podatku rolnego są znacznie wyższe niż w sytuacji, gdy gleby są niskiej jakości (słabszej wartości użytkowej).

2. Bardzo wysokie współczynniki zmienności wskazują na dysproporcje pomiędzy dochodami uzyskiwanymi przez gospodarstwa małe a tymi uzyskiwanymi przez gospodarstwa o większej skali, wielkoobszarowe, skupione przede wszystkim w powiatach: raciborskim, gliwickim i tarnogórskim.
3. Łatwo zauważyć, że niemal identyczny jest skład pierwszych czterech grup, gdy za kryterium klasyfikacji gmin przyjęto średni poziom wpływów z podatku rolnego przypadających na głowę mieszkańca. Podobny jest poziom zróżnicowania i asymetrii. Współczynnik korelacji Pearsona mierzący siłę zależności prostoliniowej między średnią wysokością udziałów podatku rolnego w łącznym dochodzie gmin a średnią wielkością wpływów z podatku rolnego na głowę mieszkańca był równy 0,99, co również potwierdza hipotezę o nadzwyczajnym podobieństwie uporządkowań.
4. Zaledwie w trzech gminach średnia dochodów z podatku rolnego z dziesięciu lat (w cenach stałych z 2015 r.) była wyższa niż 200 zł (Pietrowice Wielkie, Rudnik, Irządze), a w czterech kolejnych należała do przedziału 100–150 zł (Żarnowiec, Wielowieś, Lelów, Zbrosławice).
5. Analiza wielkości współczynników zmienności zarówno dla udziału wpływów z podatku rolnego w łącznych dochodach gmin, jak też dla średnich wielkości wpływów z omawianego podatku na jednego mieszkańca odnotowanych przez każdą gminę w kolejnych latach pozwala nam ocenić poziom regularności, z jaką zasilane były budżety – większość współczynników należała do przedziału 15–30%, co dowodzi umiarkowanego międzyokresowego zróżnicowania przyjętych kryteriów. Może to świadczyć o względnie regularnym wpływie środków do budżetów.
6. Na większe zróżnicowanie przyjętych kryteriów miała także swój wpływ coroczna zmiana cen jednego kwintala żyta. Dochody z podatku rolnego, ze względu na sposób ustalania stawek, są uzależnione od ceny żyta. Powiązanie podatku z ceną tylko tego produktu rolnego – niestanowiącego wcale w wielu gospodarstwach produktu dominującego – spowodowało, że pojawiła się możliwość ustalenia podatku (w zależności m.in. od warunków atmosferycznych, sytuacji na światowych rynkach rolnych) na wyjątkowo wysokim bądź niskim poziomie (Felis, 2016).
7. Cykliczna zmienność cen żyta odpowiada za znaczną dynamikę omawianych zjawisk w badanym okresie, co widoczne jest, gdy porównamy np. gwałtowne obniżenie się wpływów do budżetów gmin w latach 2010 i 2015 i nadzwyczajne wzrosty w latach 2007, 2008 i 2012. Zmniejszenie się wpływów w roku 2010 mogło mieć przyczynę w niekorzystnych warunkach pogodowych i częstszym niż w latach wcześniejszych stosowaniu ulg i zwolnień związanych z powodzią. Znacząco obniżyła się też w tym roku cena skupu żyta⁸.

⁸ W 2010 r. dla gruntów gospodarstw rolnych za 1 ha (równoważnik 2,5 q żyta) stawka była równa 85,25 zł, wobec 139,50 zł rok wcześniej; dla pozostałych gruntów za 1 ha (równoważnik 5 q żyta) – odpowiednio 170,50 zł i 279,00 zł – w obydwu przypadkach spadek wyniósł 39%. Stawki w 2015 r. były niższe od tych z roku 2014 o 11%.

8. Przyczynę większego w niektórych gminach zróżnicowania udziału podatku rolnego w ogólnym dochodzie i wysokości urealnionych wpływów podatkowych należy też upatrywać bądź to w nieregularności wpływów budżetowych z omawianego źródła, bądź też w pojawieniu się lub zniknięciu znaczącego płatnika podatku rolnego.
9. Zaskakującym wnioskiem płynącym z otrzymanych wyników jest to, że znaczenie podatku dla budżetu zdecydowanej większości gmin typowo rolniczych jest niemal identyczne – dodajmy: śladowe – jak w gminach *de nomine* wiejskich, ale o charakterze przemysłowym lub „sypialniano-rezydencyjnym”. Gminami, na których terenie usytuowany jest duży zakład przemysłowy, są np.: Pawłowice, Suszec, Gierałtów, Markłowice, Miedźna, Chełm Śląski, Ornontowice, Świerklany – wszystkie to gminy górnicze. Do drugiej grupy można zaliczyć: Pilchowice, Jasienicę, Janów, Wiry, Gaszowice, Bojszowy, Kobiór, Jejkowice, Kozy – gminy leżące w sąsiedztwie dużych miast. Względne znaczenie podatku rolnego w większości gmin wiejskich jest niemal takie samo jak w rozległych obszarowo miejskich gminach przemysłowych.

Wnioski

1. Zdecydowanie marginalne znaczenie fiskalne wpływów z podatku rolnego w budżetach gmin wiejskich świadczy o konieczności stałego ich zasilania w formie dotacji lub subwencji. Stan taki pośrednio zaświadcza o stopniu samodzielności finansowej gmin wiejskich.
2. Wyjściem z sytuacji, gdy omawiany podatek jest niewydajny, może być postulowana przez znawców zagadnienia zmiana zasad obciążania przynajmniej dużych producentów rolnych daninami. Proponowane jest wprowadzenie jakiejś formy podatku dochodowego zamiast obecnej, o charakterze typowo majątkowym, czyli od samego posiadania.
3. Dobrym rozwiązaniem w warunkach polskich byłoby wprowadzenie wielokrotnie postulowanego podatku dochodowego, który realizowałby zasadę sprawiedliwości społecznej oraz zasadę powszechności opodatkowania, których naruszenie wielokrotnie podkreślano przy obecnie funkcjonującej regulacji podatku rolnego. Należałoby się zgodzić z opinią Urbaniak, gdy pisze: „(...) trudno mówić o intensyfikacji oddziaływań mechanizmów ekonomicznych na rolnictwo, a tym samym rozwój gospodarstw rolnych przez zwiększenie ich powierzchni czy poprawę efektywności produkcji i wydajności pracy gospodarstw rolnych, w sytuacji funkcjonowania obecnej regulacji dotyczącej przedmiotu opodatkowania podatku rolnego”. Ponadto autorka postuluje, by wyłączyć z preferencyjnego opodatkowania podatkiem rolnym nierolników, którzy podlegają „opodatkowaniu podatkiem rolnym jedynie z tego powodu, że powierzchnia gruntów będących w ich posiadaniu została sklasyfikowana w ewidencji gruntów i budynków jako użytki rolne. (...) płacenie podatku rolnego nie zależy od prowadzenia działalności rolniczej, a jedynie od klasyfikacji gruntu jako użytku rolnego” (Urbaniak, s. 7).

4. Należy spróbować przekształcić podatek rolny w daninę wspierającą przemiany struktury agrarnej w Polsce, mogącą kształtować przyszłe inwestycje rolników. Takie zastąpienie podatku rolnego innym może jednocześnie realizować funkcję fiskalną i motywacyjną (Pieczonka, 2012, s. 182).
5. Należy zidentyfikować i ograniczyć typowe nieprawidłowości w kształtowaniu wysokości stawek podatków, wprowadzaniu zwolnień podatkowych oraz różnicowaniu stawek i zwolnień przez gminy. Wielkość stosowanych udogodnień podatkowych może powodować istotny uszczerbek własnych dochodów budżetowych gminy. Zasadą jest bowiem ustalanie przez rady gmin wysokości stawek podatkowych poniżej górnych, ustawowych limitów oraz wprowadzanie zwolnień przedmiotowych, co umożliwi wskazanie potencjalnego obszaru intensyfikacji dochodów z powołanych tytułów. Decyzje – podejmowane przez gminy w ramach władztwa podatkowego – uwzględniają polityczne i społeczne wyznaczniki działalności samorządu (Talik i Mazur, 2015).
6. System opodatkowania rolnictwa jest instrumentem wykorzystywanym do stymulowania oraz podnoszenia efektywności gospodarowania w rolnictwie, a także do zredukowania liczby gospodarstw lub kierunków produkcji uznawanych za niepożądane (Chmielewska, 2009).
7. Przestarzały mechanizm konstrukcyjny podatku rolnego, uzależniający jego wysokość od hektarów przeliczeniowych oraz naturalnego miernika, czyli zboża, powoduje osłabienie podstawowej funkcji podatku, jaką jest funkcja fiskalna.

Podsumowanie

Lokalny system podatkowy stanowi ważny segment sektora finansów publicznych, co uzasadnia konieczność skonstruowania właściwego modelu źródeł dochodów podatkowych jednostek samorządu terytorialnego w Polsce. Potrzebna jest debata, która pozwoli na zarysowanie kierunku zmian normatywnych w strukturze dochodów podatkowych gmin, które można by wprowadzić w Polsce w najbliższych latach. Podatki majątkowe to tylko jeden z komponentów systemów finansowych gmin, ale nie powinno być wątpliwości, że mamy do czynienia – ze względu na koncepcję podziału podatków na państwowe i samorządowe – z istotną kategorią źródeł dochodów własnych, decydującą o zakresie samodzielności finansowej gmin.

Potrzebne są przede wszystkim rozwiązania zmierzające do stopniowego włączania do podatku dochodowego także dochodów z rolnictwa. Konieczne staje się opodatkowanie wyższą stawką bardziej rentownych niż tradycyjne rolnictwo rodzajów działalności zaliczanych obecnie do działań specjalnych. Obowiązujące przepisy należy uznać za niedostosowane do warunków makroekonomicznych, w jakich znajduje się polska gospodarka.

Głównym problemem jest praktyczne nieistnienie w rolnictwie podatku dochodowego, co pogłębia niesprawiedliwość społeczną i niewydolność ekonomiczną całego systemu. Oprócz tego jest to sytuacja sprzyjająca istnieniu szarej strefy, na co zwraca uwagę Chmielewska (2009). Należy w związku z tym oczekiwać podjęcia działań zmie-

rządzających do wprowadzenia podatków dochodowych w rolnictwie, mimo iż może być to trudne ze względów społecznych.

Bibliografia

- Borodo, A. (2008). *Samorząd terytorialny. System prawno-finansowy*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis.
- Borowski, M. *Daniny publiczne – podatek rolny*. Pobrane 21.05.2016 z: <http://daniny.wro24.com.pl/index.php/41-system-podatkowy-w-polsce/podatki/39-podatek-rolny>.
- Chmielewska, M. (2009). Podatek rolny w dochodach budżetowych gmin. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 77, 187–197.
- Etel, L., Liszewski, G. (2002). *Podatki majątkowe w Polsce – wybrane problemy*. Warszawa: Kancelaria Sejmu.
- Felis, P. (2016). O nowy ład podatków lokalnych w Polsce. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H. Oeconomia*, 50(1), 285–293. doi: 10.17951/h.2016.50.1.285.
- Forfa, M. (2011). Podatek rolny a rozwój gospodarstw rolnych. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 89, 75–82.
- Gnat, S. (2013). Symulacja zmian obciążeń podatkowych – podatek rolny a podatek katastralny. *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania (Uniwersytet Szczeciński)*, 31, 145–154.
- Gruziel, K. (2014). Podatek rolny jako źródło dochodów własnych gmin wiejskich w Polsce. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 16(6), 145–149.
- Hanusz, A., Niezgodna, A., Czerny, P. (2009). *Dochody budżetu jednostek samorządu terytorialnego*. Warszawa: Oficyna a Wolters Kluwer business.
- Jarosiński, K. (2013). Charakterystyka dochodów własnych budżetów gmin w Polsce w ujęciu przestrzennym w latach 2004–2011. *Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego, Studia i Prace*, 3, 27–51.
- Jastrzębska, M. (2012). *Finanse jednostek samorządu terytorialnego*. Warszawa: Lex a Wolters Kluwer Polska.
- Klimek, M., Czerw, J., Więckiewicz, B. (red.) (2013). *Samorząd gminny w III Rzeczypospolitej. Doświadczenia i perspektywy*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.
- Koronowski, A. (1997). *Problemy opodatkowania rolnictwa*. Warszawa: Kancelaria Sejmu. Biuro Studiów i Ekspertyz (Informacja nr 567).
- Pahl, B. (2008). Ulga inwestycyjna w podatku rolnym – problemy praktyczne. *Finanse Publiczne*, 1. Pobrane z: <http://www.finansepubliczne.bdo.pl/component/bulletin/48/daniny-publiczne/ulga-inwestycyjna-w-podatku-rolnym-problemy-praktyczne.html>.
- Pieczonka, J. (2012). Wpływ formy opodatkowania dochodów rolniczych na sytuację ekonomiczną indywidualnego gospodarstwa rolnego (próba symulacji w odniesieniu do gospodarstwa z powiatu opolskiego). *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 3(25), 181–193.
- Skowider, J. (2012). Skutki korzyści i preferencji podatkowych dla budżetów gminnych jednostek samorządu terytorialnego. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu*, 29, 151–168.
- Talik, A., Mazur, R. (2015). Prawne instrumenty kształtowania podatków lokalnych przez gminy (na przykładzie podatku od nieruchomości). W: R. Broł, A. Raszkowski, A. Sztando (red.),

- Gospodarka lokalna w teorii i praktyce* (s. 211–219). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Urbaniak, E. *Funkcjonalność regulacji podatku rolnego*. Pobrane 21.05.2016 z: https://www.google.pl/?gws_rd=ssl#q=Ewa+Urbaniak+Funkcjonalno%C5%9B%C4%87+regulacji+podatku+rolnego.
- Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym. Dz. U. z 2013 r. poz. 1381 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. Dz. U. z 1990 r. Nr 16, poz. 95 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa. Dz. U. z 1998 r. Nr 96, poz. 603 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego. Dz. U. z 2003 r. Nr 203, poz. 1966.
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych. Dz. U. z 2013 r. poz. 885.
- Uzig, M. (2007). Podatek rolny jako źródło dochodów własnych gmin. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 62, 17–27.
- Wasilewski, M., Gruzziel, K. (2008). Podatek dochodowy w indywidualnych gospodarstwach rolniczych – koncepcja i skutki. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 1, 60–77.
- Zawadzka, D., Strzelecka, A., Szafraniec-Siluta, E. (2011). Znaczenie fiskalne podatku rolnego w gminach Pomorza Środkowego. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 88, 243–255.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 22.11.2016

Do cytowania – For citation:

Czempas, J. (2016). Zmiany znaczenia podatku rolnego w budżetach gmin wiejskich województwa śląskiego (2006–2015) [Changes in importance of agricultural tax in Silesian province rural communes' budgets (2006–2015)]. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, 3, 5–25. doi: <http://dx.doi.org/10.15576/PDGR/2016.3.5>.

Poziom i struktura wydatków prospołecznych banków spółdzielczych w zależności od płci prezesa zarządu

The level and structure of pro-social expenditure of cooperative banks depending on sex chairman's of the board

Sławomir Juszczyk, Rafał Balina

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Wydział Nauk Ekonomicznych,
Zakład Bankowości

Streszczenie. Dotychczas nie zbadano szczegółowo zagadnienia dotyczącego różnic między sposobem zarządzania przez kobiety i przez mężczyzn na stanowiskach prezesów zarządów banków spółdzielczych w Polsce w zakresie wielkości wydatków na cele prospołeczne. W związku z tym celem badań było udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy banki spółdzielcze zarządzane przez kobiety w większym zakresie wspierają działania prospołeczne niż banki zarządzane przez mężczyzn. Chodziło też o udzielenie odpowiedzi na drugie pytanie, tzn. czy istnieją różnice w strukturze celowej wydatków prospołecznych w zależności od płci prezesa zarządu banku spółdzielczego. W toku badań ustalono m.in., że tezy zawarte w pytaniach potwierdziły się, tzn. kobiety na stanowiskach prezesów zarządów banków spółdzielczych przekazywały przeciętnie wyższe środki na cele społeczne niż mężczyźni i średnio większą część środków przeznaczają na cele oświatowe oraz inicjatywy z zakresu kultury, mężczyźni zaś w większym stopniu wspierali działania organizacji pozarządowych oraz przedsięwzięcia o charakterze sportowym.

Słowa kluczowe: ekonomia społeczna • wsparcie działalności lokalnej • banki spółdzielcze • kobieta na stanowisku prezesa zarządu

Abstract. So far it's no detailed consideration connected with issues concerning the differences between the management of women and men in positions of chair of the boards of cooperative banks in terms of expenditures and objectives pro-social financed by these banks in Poland. Therefore the aim of the research was to grant this answer to the question whether cooperative banks managed by women to a greater extent support pro-social activities than banks managed by men. It was also to answer the second question, ie. whether there are differences in the structure of the targets of pro-social

expenditure according to gender CEO cooperative banks. In this study it was agreed that these questions are confirmed, ie. women in positions of chair of the boards communicate to average a higher level of financial resources for social purposes than men. In addition, women transmit average most of the expenditure for education and culture initiatives. The men to a greater extent supported the activities of NGOs and project of a sporting nature.

Keywords: social economy • support local activities • cooperative banks • a woman as chair of the board

Wstęp

W ostatnich latach problematyka dotycząca zależności między zróżnicowaniem pod względem płci osób zasiadających w organach statutowych instytucji finansowych a wynikami finansowymi tych instytucji stała się bardziej popularna. Jest to spowodowane m.in. szeroko zakrojoną dyskusją na temat zbyt małej liczby kobiet zasiadających w organach statutowych przedsiębiorstw. W wielu krajach na świecie udział kobiet pełniących ważniejsze funkcje w firmach w dalszym ciągu jest stosunkowo mniejszy niż udział mężczyzn. Jednak powoli sytuacja ta zaczyna się zmieniać i coraz częściej w zarządach firm zasiadają kobiety. Z jednej strony jest to wynikiem pewnego rodzaju przemian społecznych, które pozwoliły na zmianę postrzegania roli kobiety we współczesnym świecie, z drugiej zaś jest to skutek działań podjętych przez różnego rodzaju instytucje mające na celu zwiększanie zatrudnienia kobiet na stanowiskach kierowniczych. Jednym z prekursorskich krajów w tej dziedzinie była Norwegia, w której wprowadzono prawo stanowiące, że co najmniej 40% miejsc w organach spółek akcyjnych powinny zajmować kobiety (Ahern i Dittmar, 2012). Podobnie w Hiszpanii wprowadzono przepisy nakazujące zwiększanie udziału kobiet w radach nadzorczych i zarządach spółek do poziomu co najmniej 40% (Adams i Ferreira, 2009). Rząd Szwecji z kolei zagroził firmom, że jeżeli dobrowolnie nie zarezerwują co najmniej 25% miejsc w zarządach dla kobiet, to zostanie to wprowadzone na mocy przepisów prawa (Medland, 2004). W ślad za Norwegią, Hiszpanią i Szwecją podążyły także inne kraje europejskie, zachęcając funkcjonujące na ich terenie firmy do zwiększenia udziału kobiet w zarządach. W Polsce z kolei funkcjonuje kodeks Dobre Praktyki Spółek Notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych (2010), który zachęca do zwiększania udziału kobiet w obsadzie organów statutowych spółek. Podobne rozwiązania zostały wprowadzone w Holandii, Francji czy Niemczech (Bøhren i Strøm, 2010; *German Corporate Governance Code...*, 2010; Holst i Schimeta, 2011). Istotą zmian jest to, że zakłada się, iż obecność kobiet w organach kierowniczych spółek wpływa pozytywnie na ich funkcjonowanie (Adams i Ferreira, 2009). Niektórzy autorzy wskazują, że obecność kobiet w gronie kluczowych dla firmy osób przyczynia się do lepszego zrozumienia rynku i klientów (Robinson i Dechant, 1997). Ponadto badacze zwracają uwagę, że udział kobiet w zarządach firm sprzyja większej kreatywności i innowacyjności firmy. Smith, Smith i Verner (2006) podkreślają, że udział kobiet w zarządach spółek pozwala na sprawniejsze rozwiązywanie problemów bieżących i strategicznych. Ponadto wskazuje się, że zasiadanie kobiet

w zarządach firm przyczynia się do poprawy wizerunku tych podmiotów w oczach klientów i interesariuszy (Ryan i Haslam, 2007).

Oprócz pozytywnych aspektów zasiadania kobiet w organach kierowniczych firm w literaturze przedmiotu można odnaleźć także opisy ujemnych efektów tego zjawiska. Earley i Mosakowski (2000) wskazują np., że zarządy homogeniczne pod względem płci komunikują się w prostszy sposób i szybciej ustalają wspólne stanowisko, co istotnie usprawnia proces podejmowania decyzji. Do podobnych wniosków doszli też Knight i in. (1999). Zwracają oni uwagę, że obecność osób obu płci w zarządzie wpływa negatywnie na proces decyzyjny i znacząco utrudnia osiągnięcie kompromisu. Także według Lau i Murnighan (1998) zróżnicowanie pod względem płci członków zarządów wpływa na wydłużenie się czasu potrzebnego do podjęcia decyzji. Williams i O'Reilly (1998) zauważają, że grupy złożone z mężczyzn są skłonne do większej współpracy i rzadziej popadają w konflikty. Goodstein, Gautam i Boeker (1994) również zwracają uwagę, że zróżnicowanie pod względem płci w zarządach firm prowadzi do częstszych konfliktów. Prawdopodobnie może wiązać się to z wyższymi kosztami dla firmy (Cox i Blake, 1991).

W literaturze przedmiotu brak jednak w zasadzie opisów wyników badań dotyczących związku między płcią osób zasiadających w najważniejszych organach instytucji finansowych a poziomem realizowanej przez te instytucje działalności społecznej, w związku z tym podjęcie tej tematyki jest próbą częściowego wypełnienia tej luki na przykładzie bankowości spółdzielczej w Polsce.

Wyjątkowym przykładem instytucji, która z jednej strony jest nieodłącznym elementem współczesnych globalnych rynków finansowych, z drugiej zaś jest często ośrodkiem lokalnych systemów finansowych, są banki spółdzielcze (Szpringer, 2009). Przez dekady funkcjonowały one, opierając się na ideach samopomocy, wzajemnego wsparcia i działalności na rzecz swoich członków oraz rynków i społeczności lokalnych. Idea spółdzielczości, jak i samych banków spółdzielczych, jest głęboko zakorzeniona w świadomości społeczności lokalnych, gdyż to często banki spółdzielcze w istotnym zakresie wspierają zrównoważony rozwój lokalny i uczestniczą w nim (Strzelecki, 2008; Golec, 2010). Właśnie dzięki bankom spółdzielczym część społeczeństwa polskiego po 1989 r. uniknęła wykluczenia społecznego i biznesowego, banki spółdzielcze zapewniły bowiem tej grupie dostęp do usług bankowych. Banki spółdzielcze wyraźnie przyczyniają się do wzrostu ubankowienia społeczności, zwłaszcza na obszarach wiejskich, a zatem na terenach, na których zazwyczaj prowadzą swą działalność, niezależnie od tego, czy mają swą siedzibę w mieście, czy na wsi.

Problemem związanym z określeniem użyteczności społecznej działalności banków spółdzielczych jest rozstrzygnięcie, czy podstawowym motywem ich funkcjonowania jest interes ekonomiczny, przejawiający się wysokim poziomem efektywności, czy też interes ów jest jedynie instrumentem realizacji celów społecznych (Carroll, 2004). Pytanie jest ważne, gdyż w Polsce tylko 27% spółdzielni deklaruje cele społeczne jako najważniejsze motywy podejmowania działalności gospodarczej. Kierownictwo spółdzielni jako taki motyw wskazuje poprawę sytuacji materialnej członków.

Kolejną kwestią związaną ze społecznym charakterem bankowości społecznej jest to, że cele społeczne banków spółdzielczych mogą być deklarowane i realizowane

w odniesieniu do lokalnego środowiska, tj. określonej społeczności (Chemmanur i Fulghieri, 1994). Ta reguła przejawia się tym, że banki spółdzielcze najczęściej ograniczają zasięg swojej działalności społecznej do terenu, na którym prowadzą działalność depozytową i dystrybucję usług. Banki spółdzielcze w swoich deklaracjach strategicznych najczęściej wskazują kwestie zaspokajania potrzeb członków i klientów banku w pewnym środowisku lokalnym, czasami również wspieranie potrzeb społeczności lokalnej (McDonald i Rundle-Thiele, 2008). Istotne jest jednak, aby w ślad za określonymi deklaracjami były udostępnianie społeczeństwu informacje o faktycznie podejmowanych działaniach społecznych. Wydaje się, że niekiedy brak wiedzy na ten temat, podobnie jak niezajomość specyfiki funkcjonowania banków spółdzielczych, może być przyczyną niedostrzegania funkcji społecznych tych instytucji (Korenik, 2009). Dlatego też interesującym zagadnieniem może być odpowiedź na pytanie, czy banki spółdzielcze zarządzane przez kobiety w większym zakresie wspierają działania prospołeczne niż banki zarządzane przez mężczyzn.

Funkcjonowanie podmiotu gospodarczego w teorii ekonomii społecznej

Ekonomia społeczna to jeden z nurtów ekonomii, nazywający działalność gospodarczą, która łączy w sobie zarówno cele ekonomiczne, jak i społeczne. Jest ona określana również jako gospodarka społeczna lub przedsiębiorczość społeczna. Pojęcie ekonomii społecznej jest szerokie i dotyka wielu sfer życia społecznego. Kluczową zasadą tej idei jest prymat działania na rzecz ludzi (członków danej instytucji, jej podopiecznych) nad maksymalizacją zysku. Podmioty ekonomii społecznej wykonują zadania, z których ani państwo, ani inne podmioty gospodarcze nie wywiązują się w sposób wystarczająco skuteczny. Ekonomia społeczna oparta jest na zasadach solidarności, partycypacji, samorządności i odgrywa kluczową rolę w rozwoju społeczeństw lokalnych. Pozwala wykorzystywać zasoby ludzkie w sposób komplementarny do tego, jak wykorzystuje je sektor publiczny i prywatny, ponadto zapobiega wykluczeniu społecznemu. Najszerzej mówiąc, ekonomia społeczna wspomaga proces budowania społeczeństwa obywatelskiego.

Idea ekonomii społecznej ma bogatą tradycję. Powstała jako odpowiedź na specyficzne zagrożenia, w jakich znaleźli się pracownicy i drobni wytwórcy za sprawą rozwoju gospodarki rynkowej. W miarę pojawiania się nowych problemów i wyzwań, dały się zauważyć różne typy inicjatyw i organizacji o specyficznych celach, cechach zorganizowania i problemach. Współcześnie powstała bogata literatura prezentująca źródła koncepcji i wiążąca dziedzictwo ekonomii społecznej z aktualnymi wyzwaniami (Starega-Piasek (red.), 2007; Wygnański, 2009; Frączek, Hausner, Mazur, 2012). Podkreśla się zakorzenienie idei w historii Polski i wymienia prekursorów: Stanisława Staszica, ks. Piotra Wawrzyniaka, Edwarda Abramowskiego, ks. Wacława Blizińskiego, Teodora Toeplitza, Stanisława Ossowskiego, Franciszka Stefczyka i wielu innych. Na przykładzie projektów o długiej historii, takich jak: „Społem”, kasy oszczędnościowo-pożyczkowe czy Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa, możemy powiedzieć, że w czasach, gdy powstawały, wykształciły się formy i mecha-

nizmy nowoczesnej ekonomii społecznej. Odpowiadały one na poważne problemy społeczne swoich czasów przez nowatorskie rozwiązania, takie jak spółdzielnie oraz towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych (Zespół ds. rozwiązań systemowych ekonomii społecznej, Grupa ds. strategicznych, 2012). Po roku 1956 powstawały stowarzyszenia, spółdzielnie i związki, ale ze względu na zależność od państwa nie można tych organizacji zaliczyć do sektora ekonomii społecznej. Warunki sprzyjające reaktwowaniu działań z jej zakresu odtworzono po 1989 r. W ciągu ostatnich lat sektor ekonomii społecznej w Polsce znacznie się rozwinął, ale wciąż nie jest to jeszcze ruch skonsolidowany.

W literaturze przedmiotu wskazuje się wielość nurtów i tradycji intelektualnych (lewicowych, prawicowych, konserwatywnych, liberalnych, republikańskich, socjaldemokratycznych, komunitariańskich i katolickich nauk społecznych), które składają się na historię nowoczesnej ekonomii społecznej. Wydaje się, że to eklektyczne dziedzictwo jest nie tylko powodem do dalszych poszukiwań, lecz stwarza także różne kłopoty interpretacyjne tego zjawiska (Herbst, 2013). Ważne jest to, że ekonomia społeczna to w istocie nurt ekonomii opisujący funkcjonowanie przedsiębiorstw społecznych. Zajmuje się ona zasadami i prawidłowościami podziału tej części dochodu narodowego, która przypada ludności. Omawia także zjawiska ekonomiczne i bada, jaki mają wpływ na sprawność gospodarczą. Według Wygnańskiego (2009) ekonomię społeczną trzeba widzieć w perspektywie przedsiębiorczości rozumianej jako gotowość i umiejętność przyjmowania odpowiedzialności za swój los, a także w perspektywie obywatelskiego zaangażowania pojmowanego jako przyjęcie odpowiedzialności za wspólnotę. Współczesna gospodarka społeczna dąży do takiego układu ekonomicznego i społecznego, który przewiduje więcej sprawiedliwości i szczęścia dla ludzi. Gospodarka społeczna zatem stara się to osiągnąć przez dobrowolną i racjonalną działalność organizacyjną. Oparta jest ona na trzech zasadach:

- dobrowolności,
- demokracji, czyli „jeden człowiek, jeden głos”, oraz
- pierwszeństwa człowieka przed kapitałem.

Przedsiębiorstwo społeczne, zwane też w literaturze przedmiotu przedsiębiorstwem ekonomii społecznej (PES), jest podmiotem charakteryzującym się aktywnością społeczno-gospodarczą. Według Europejskiej Sieci Badawczej (European Research Network) za przedsiębiorstwo społeczne uznaje się takie, które działalność gospodarczą podejmuje przede wszystkim w celach społecznych, a wypracowane zyski w założeniu reinwestuje w te cele lub we wspólnotę. Europejska Sieć Badawcza określa następujące kryteria przedsiębiorstwa społecznego:

- ekonomiczne:
 - prowadzenie w sposób względnie ciągły i regularny działalności w oparciu o kryteria ekonomiczne,
 - niezależność i suwerenność instytucji w stosunku do instytucji publicznych,
 - ponoszenie ryzyka ekonomicznego,
 - istnienie nielicznego płatnego personelu.

- społeczne:
 - wyraźna orientacja na społecznie użyteczny cel przedsięwzięcia,
 - oddolny, obywatelski charakter inicjatywy,
 - specyficzny, możliwie demokratyczny system zarządzania,
 - możliwie wspólnotowy charakter działania,
 - ograniczona dystrybucja zysków (Borzaga i Defourny (red.), 2001) .

W taki sposób przedstawione kryteria są jednocześnie definicją idealnego przedsiębiorstwa społecznego. Jednak od przedsięwzięcia lub przedsiębiorstwa, by uznać je za społeczne, nie wymaga się spełnienia wszystkich kryteriów, lecz choć większości z nich.

PES może być organizacją pozarządową, spółdzielnią socjalną, agencją rozwoju regionalnego, stowarzyszeniem bądź fundacją czy spółką handlową – nienastawionymi wyłącznie na zysk. Przed każdym przedsiębiorstwem społecznym stoi określony cel działalności i, co za tym idzie, funkcje, które pełni jako podmiot rynkowy (Murawska, 2013). Według Hausnera i Laurisza (2008) tą funkcją nie jest tylko wytwarzanie określonych dóbr i usług, ale też mobilizacja kapitału społecznego, generowanie innowacyjności oraz poszerzanie rynku przez włączenie do uczestnictwa w nim osób dotychczas wykluczonych. Przedsiębiorstwo społeczne zatem jest częścią gospodarki rynkowej, ale specyficzną, lokującą bowiem swoją misję i cele poza rynkiem.

Warto przypomnieć, że na przełomie XIX i XX w. pojęcie ekonomii społecznej było bliskie terminowi „ekonomia polityczna”. Nacjonalizacja okazała się częstokroć sposobem ubezwłasnowolnienia społeczeństwa, odwrotny zaś kierunek, prywatyzacja, nie zawsze zaspokaja społeczne oczekiwania. Stąd wynika duże znaczenie, jakie ekonomia społeczna nadaje idei własności społecznej (w opozycji do własności prywatnej i państwowej). Z kolei gospodarka społeczna jest to system przedsiębiorstw i organizacji oraz właściwych im uregulowań prawnych, mających na celu wspieranie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Obejmuje stowarzyszenia, fundacje, spółdzielnie, towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych, zakłady aktywności zawodowej, warsztaty terapii zajęciowej oraz inne formy organizacyjne, które angażują się w życie społeczności lokalnej. Nadrzędną funkcją gospodarki społecznej jest przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu. Do grup szczególnie zagrożonych wykluczeniem należą przede wszystkim osoby długotrwale bezrobotne, bezdomne, uzależnione i izolowane. Podmioty gospodarki społecznej prowadzą więc proces reintegracji społecznej i zawodowej m.in. za pomocą:

- spółdzielni socjalnych (wprowadzonych w Polsce ustawą z 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy);
- centrów integracji społecznej i zakładów aktywności zawodowej – podmioty te mogą być tworzone przez sektor publiczny i instytucje niepubliczne;
- klubów integracji społecznej – mogą być tworzone przez ośrodki pomocy społecznej i organizacje pozarządowe. Włączając się do gospodarki rynkowej, przyczyniają się one do podniesienia spójności społecznej i czynią to w tych obszarach marginalizacji, z którymi trudno radzi sobie administracja publiczna.

Niezależnie od systemu politycznego, ekonomicznego, uwarunkowań historycznych czy kulturowych ekonomia społeczna w różnych formach i odmianach pojawia się na całym świecie (Szcudlińska-Kanoś, 2013). Państwa dostrzegają pozytywną rolę tego nurtu zarówno w rozwoju społeczno-gospodarczym, jak i w polityce spójności (Lukkarinen, 2005), a tworzenie przedsiębiorstw społecznych coraz częściej traktuje się jako ważny i innowacyjny sposób budowania autonomii jednostek, organizacji społecznych oraz wspólnot lokalnych (Frączek, Hausner, Mazur, 2012).

Współcześnie przedsiębiorstwa coraz częściej biorą na siebie odpowiedzialność nie tylko za wypracowanie zysku, lecz także za ekonomiczne i społeczne skutki prowadzonej przez siebie działalności. Podążanie za tymi zasadami wiąże się z realizowaniem przez podmioty gospodarcze założeń społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw (ang. *Corporate Social Responsibility* – CSR), która przez Komisję Europejską została w 2011 r. zdefiniowana jako „odpowiedzialność przedsiębiorstw za ich wpływ na społeczeństwo” (Komisja Europejska, 2011, s. 7).

Podstawowym założeniem CSR jest odpowiedzialne i etyczne postępowanie biznesu względem grup społecznych, z poszanowaniem środowiska naturalnego. Wzrost zainteresowania budowaniem odpowiedzialnego społecznie modelu biznesu wynika z:

- koncepcji zrównoważonego rozwoju, podkreślającej potrzebę uwzględnienia w działalności gospodarczej, oprócz wymiaru ekonomicznego, również czynników społecznych i środowiskowych, w celu zaspokojenia potrzeb nie tylko obecnego, lecz także i przyszłych pokoleń;
- rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, domagającego się zwiększenia znaczenia praw człowieka, równouprawnienia, właściwych stosunków pracy, dbania o zdrowie i bezpieczeństwo pracowników, ochrony konsumentów czy ograniczania wpływu działalności gospodarczej na środowisko;
- samoregulacji biznesu w kierunku zwiększania przejrzystości działalności gospodarczej i jej skutków, w tym maksymalnego ograniczenia korupcji i nieetycznych zachowań w biznesie oraz stosowania tzw. dobrych praktyk w relacjach z zainteresowanymi stronami;
- postępującego procesu globalizacji, który spowodował, iż przedsiębiorstwa stały się ważnym podmiotem międzynarodowych stosunków gospodarczych i politycznych, a podejmowanie dobrowolnych inicjatyw w zakresie CSR jest postrzegane jako dowód stosowania dobrych praktyk biznesowych.

Z formalnych względów warto zauważyć, że koncepcja CSR uległa znacznemu poszerzeniu w porównaniu z jej wersją pierwotną i wciąż jest przedmiotem publicznej debaty. W zakresie społecznej odpowiedzialności istotą CSR jest norma ISO 26000 opublikowana w listopadzie 2010 r. przez Międzynarodową Organizację Standaryzacyjną (International Organization for Standardization, ISO). Z dokumentu wynika, że społeczna odpowiedzialność to zobowiązanie organizacji do włączania aspektów społecznych i środowiskowych w proces podejmowania decyzji oraz wzięcie odpowiedzialności za wpływ podejmowanych decyzji i działalności na społeczeństwo i środowisko (*PN-ISO 26000...*, 2012). Według definicji stosowanej przez Bank Światowy społeczna odpowiedzialność biznesu jest zobowiązaniem do przyczyniania się do zrównoważonego rozwoju przez pracę z zatrudnionymi, ich rodzinami, społecznością lokalną i społeczeństwem jako

całością, aby podnosić jakość życia w sposób, jaki jest dobry zarówno dla biznesu, jak i rozwoju (Szpringer, 2009). Zgodnie z definicją stosowaną z kolei przez nasz resort właściwy dla gospodarki, jest to „dobrowolne, wykraczające poza minimalne wymogi prawne, uwzględnianie przez przedsiębiorstwa problematyki społecznej i środowiskowej w swojej działalności komercyjnej i stosunkach z zainteresowanymi stronami”, którego zasadniczym założeniem jest „odpowiedzialne i etyczne postępowanie (...) względem grup społecznych, na które oddziałuje, z możliwie największym poszanowaniem środowiska przyrodniczego” (Ministerstwo Gospodarki).

W ramach polityki Unii Europejskiej ekonomia społeczna figuruje m.in. jako specyficzna metoda działania programu EQUAL (ang. *equal* – równy). W roku 2003 Unia przyjęła statut Europejskiej Spółki Spółdzielczej i opublikowała komunikat dla rządów i instytucji europejskich na temat promocji spółdzielczości w Europie. Na poziomie światowym ekonomia społeczna została także uznana przez OECD (Organizację Współpracy i Rozwoju Ekonomicznego) oraz MOP (Międzynarodową Organizację Pracy). Przyznanie ekonomii społecznej szczególnego miejsca w polityce państwowej oraz międzynarodowej prowadzi zatem do jej stopniowej standaryzacji. Instytucje ekonomii społecznej, chcąc być partnerem dla instytucji europejskich, ukonstytuowały się w Stałą Konferencję Ekonomii Społecznej (European Standing Conference of Co-operatives, Mutual Societies, Associations and Foundations, tj. CEP-CMAF – Europejska Konferencja Spółdzielni, Towarzystw Ubezpieczeń Wzajemnych, Stowarzyszeń i Fundacji). Instytucja ta pełni funkcję instancji umożliwiającej uzgadnianie stanowisk, przedstawianie propozycji i reprezentowanie w kwestiach dotyczących ekonomii społecznej.

Warto również zauważyć, że Stowarzyszenie Pracodawców Rzeczypospolitej Polskiej opracowało Kodeks Odpowiedzialnego Biznesu, który zawiera zasady odpowiedzialności przedsiębiorcy. Pracodawcy RP podkreślają, że społeczna odpowiedzialność biznesu to odpowiedzialność firmy za jej decyzje i działania względem społeczeństwa i środowiska, przejawiająca się transparentnym i etycznym zachowaniem. W działaniach tych firma powinna brać pod uwagę opinie interesariuszy, działać zgodnie z prawem i międzynarodowymi normami oraz przyczyniać się do zrównoważonego rozwoju społeczeństw. Stowarzyszenie Pracodawców RP uważa również, że biznes musi dążyć do maksymalizacji zysku, ale powinien to robić, mając na uwadze swoich interesariuszy (Pracodawcy RP, 2012).

Inne definicje społecznej odpowiedzialności biznesu formułowane w literaturze również uwzględniają aspekty etyczne działalności firmy, akcentują korzyści ekonomiczne, zwracają uwagę na relacje firmy z otoczeniem, a także promują wartości społeczne. Borkowska (2005) zauważa, iż idea społecznej odpowiedzialności biznesu sprowadza się do konieczności aktywnego oddziaływania firmy nie tylko na jakość życia i pracy pracowników, lecz także społeczności lokalnej i dalszego otoczenia. Autorka ta podkreśla, że działania w ramach społecznej odpowiedzialności biznesu powinny mieć charakter kompleksowy, tj. prospołeczny, ekonomiczny i wspomagający otoczenie. W działaniu prospołecznym podmiotem i przedmiotem zainteresowania jest pracownik, organizacja i warunki pracy, praktyka wynagradzania, partnerstwo w pracy oraz wspieranie pracowników w trudnych sytuacjach życiowych.

Nowoczesny i odpowiedzialny biznes powinien poszukiwać synergii między ekonomicznym, środowiskowym i społecznym aspektem funkcjonowania, budując komplek-

sową strategię rozwoju firmy na bazie założeń CSR. Podejmowanie przez przedsiębiorstwa dobrowolnych zobowiązań co do zasad postępowania w wielu przypadkach daje możliwość rezygnacji z regulacji, a tym samym prowadzi do redukcji obciążeń administracyjnych dla biznesu. Działania prowadzone na rzecz CSR wiążą się pośrednio z osiągnięciem szeregu celów społecznych, takich jak: bardziej zintegrowane rynki pracy, zwiększanie spójności społecznej, wzrost innowacyjności, a także zrównoważone wykorzystanie zasobów środowiska.

Przejawy społecznej odpowiedzialności biznesu należy rozpatrywać w czterech podstawowych wymiarach (Adamczyk, 2002):

- ekonomicznym,
- etycznym,
- socjologicznym,
- ekologicznym.

Wymiar ekonomiczny polega na dążeniu do zwiększenia przychodów przedsiębiorstwa, a także wzrostu jego wartości rynkowej. Wymiar etyczny z kolei uwzględnia skutki działalności przedsiębiorstwa z punktu widzenia norm społecznych lub kodeksów etycznych. Tworzenie kodeksów etycznych sprzyja późniejszemu przestrzeganiu zasad. Wymiar socjologiczny odnosi się do pracowników, a w szczególności do tworzenia miejsc pracy, rozwoju zawodowego pracowników oraz programów wspierających relatywnie słabsze grupy zawodowe i wiekowe. Wymiar ekologiczny w końcu uwzględnia skutki działalności przedsiębiorstwa oraz jego wpływ na środowisko. Pośrednio również bierze się przy tym pod uwagę działalność kooperantów przez określoną politykę ich doboru.

Rozwój tak pojmowanej koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu spowodował w ostatnich latach duże zainteresowanie organizacji biznesowych na świecie tymi zagadnieniami (Kowalska i Dziekoński, 2012). Warto zauważyć, że część dużych, międzynarodowych korporacji robi coraz więcej, aby postrzegano je jako odpowiedzialne, gdyż są przedmiotami wnikliwej obserwacji i oceny zarówno ze strony konsumentów, jak i organizacji pozarządowych. Jednak CSR, rozumiana jako oddolna inicjatywa biznesu, nie dotyczy wyłącznie dużych firm. Obserwuje się, że małe i średnie przedsiębiorstwa odgrywają coraz istotniejszą rolę w działaniach na rzecz pracowników i rozwoju lokalnych społeczności.

Istotne jest, że informowanie o działaniach prospołecznych w organizacji (CSR) jest dobrowolne. Rośnie jednak liczba organizacji decydujących się na informowanie interesariuszy o działaniach firmy i prowadzących efektywną politykę informacyjną. Działania praktyczne firm oraz wyniki wdrażania zasad CSR pociągnęły za sobą chęć określania standardów i mierników, narzędzi pomiaru CSR, m.in. dla celów tworzenia raportów społecznych (Stawicka, 2012). Już twórca modelu CSR, Carroll (2000), zasugerował konieczność i istotność pomiaru zjawiska, podkreślił jednak, że trudność mogą stanowić działania zmierzające do stworzenia narzędzi do oceny rzeczywistej wartości działań z zakresu CSR.

W praktyce okazuje się, że nie istnieje jedna metoda pomiaru CSR, jednak ekonomiczna efektywność działań w tym zakresie jest możliwa do zmierzenia, ale opiera się to często na subiektywnej ocenie. Problemem jest również to, że wskaźniki wyko-

rzystywane przy pomiarze społecznej odpowiedzialności w biznesie stosuje się np. tylko w niektórych krajach, co utrudnia proces porównywania i analizowania zjawiska. W literaturze przedmiotu opisuje się różne metody pomiaru CSR. Waddock i Graves (1997) wskazują np. na indeksy giełdowe dla spółek notowanych na giełdzie i kwestionariusze ankietowe z pytaniami i opracowaną skalą wyników, a także na analizę dokumentacji firmowej czy studia przypadków. Maignan i Ferrell (2000) z kolei wyodrębnili trzy grupy metod pomiaru zjawiska, tj.:

- sondaże przeprowadzane wśród kadry zarządzającej,
- wskaźniki (różnego rodzaju),
- oceny ekspertów.

W zakresie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i społecznej odpowiedzialności biznesu ważny jest dialog społeczny, którego celem jest przestrzeganie przez pracodawcę praw i obowiązków pracowniczych. Jako praktyki zgodne z CSR można określić różnorodne działania podejmowane przez firmy. Do częściej spotykanych praktyk w tym zakresie zalicza się (Kowalska i Fraszczyk, 2012):

1. Inwestowanie w rozwój pracowników – jest to przejaw odpowiedzialności pracodawcy za pracownika. Jednym ze sposobów inwestowania w rozwój jest organizowanie kursów i szkoleń podnoszących kwalifikacje pracowników, połączone ze wsparciem doradczym i włączaniem pracowników w programy integracyjne. Podnosi się w ten sposób efektywność pracowników, sprawność przedsiębiorstwa, a w konsekwencji lepiej zaspokajają się potrzeby i oczekiwania interesariuszy. Inwestowanie w pracownika zacieśnia także jego więzi z firmą, a tym samym wpływa na jego silniejszą identyfikację z celem firmy. Poza szkoleniami pracodawcy w obszarze CSR podejmują działania zapewniające pracownikom tzw. wsparcie socjalne. Chodzi przede wszystkim o fundowanie abonamentów medycznych czy dodatkowych ubezpieczeń zdrowotnych i na życie. Państwa promujące CSR wspierają tę koncepcję za pomocą m.in. instrumentów podatkowych, np. ulg podatkowych dla przedsiębiorstw wykazujących systematyczną dbałość o rozwój pracowników. Budowany jest w ten sposób kapitał społeczny. A zatem społeczna odpowiedzialność biznesu wyraża się m.in. w budowaniu zasobów rozwojowych.
2. Wyrównywanie szans jako przejaw odpowiedzialności biznesu za wspieranie jednostek społecznie słabszych, np. samotnych matek, osób łączących pracę z nauką itp. Wśród działań tego rodzaju spotyka się następujące:
 - zapewnianie elastycznych form zatrudniania osobom obciążonym obowiązkami pozazawodowymi (nauka, wychowanie dzieci);
 - wyrównywanie szans w pracy osobom powyżej 45. roku życia;
 - tworzenie miejsc pracy dla osób niepełnosprawnych.
3. Programy grantowe jako przejaw odpowiedzialności biznesu za promowanie i finansowanie działań na rzecz potrzebujących. Programy grantowe mają najczęściej formę konkursów, w toku których oceniane są projekty przedsięwzięć prospołecznych. Zwycięzca otrzymuje środki finansowe na realizację swojego projektu.

4. Tworzenie programów etycznych dla pracowników jako przejaw odpowiedzialności biznesu za sferę etyczno-moralną pracowników. Działania te mają na celu przede wszystkim integrowanie pracowników firmy wokół wspólnych wartości.
5. Organizowanie konkursów, które promują bezpieczeństwo pracy, oraz przyznawanie nagród za inicjatywy wspierające bezpieczną dla pracowników produkcję. Przedsiębiorstwo powinno wdrażać wiele idei oraz inicjatyw pracowniczych, których celem jest brak wypadków przy pracy. Bezpieczeństwo w zakładach powinno być stale monitorowane, aby docelowo osiągnąć 365 dni bez wypadków w roku. Inicjatywy w tym zakresie powinny mieć charakter cyklicznie stały, aby realizować program wdrażania i monitoringu najwyższych standardów w dziedzinie bezpieczeństwa pracy.

Powyżej zaprezentowano wybrane, częściej spotykane działania zgodne z CSR. Na podejmowaniu tego rodzaju aktywności firmy korzystają wizerunkowo, a w dłuższej perspektywie ekonomicznie i organizacyjnie. Tworzy się przekaz, iż firma zainteresowana jest nie tylko pomnażaniem zysków, lecz także pomnażaniem szeroko rozumianych zasobów społecznych. Respektowanie przez przedsiębiorstwa założeń zrównoważonego rozwoju, z uwzględnieniem społecznych i ekologicznych aspektów działań, skutkuje na ogół w dłuższej perspektywie poprawą funkcjonowania przedsiębiorstwa oraz wzrostem jego konkurencyjności. CSR to koncepcja odpowiedzialnego zarządzania przedsiębiorstwem, zatem wdrażanie odpowiednich zasad powinno przynieść wymierne korzyści społeczeństwu, pracownikom, a także właścicielom. Społeczeństwo korzysta z pozytywnego wpływu działań w obszarze CSR na rzecz środowiska naturalnego, pracownicy zaś z całego pakietu działań mających na celu ich bezpieczeństwo i rozwój, a właściciele z generowanego zysku. W Polsce i na świecie działania z zakresu CSR nie są jeszcze w pełni powszechne, ale społeczna odpowiedzialność biznesu staje się coraz częściej jednym z istotniejszych elementów zarządzania współczesnym przedsiębiorstwem. Brak działań w tym zakresie sprawia, że firma może być postrzegana jako obojętna na potrzeby otoczenia wewnętrznego i zewnętrznego, a nawet odbierana negatywnie. Ważne przy tym jest, że jednym z efektów CSR jest kształtowanie pozytywnego wizerunku kierownictwa banku spółdzielczego.

Materiał i metody

W badaniach podjęto próbę określenia zależności między skalą i zakresem podejmowanych przez banki spółdzielcze działań na rzecz społeczności lokalnych a płcią osoby pełniącej funkcję prezesa zarządu danego banku. W celu zgromadzenia danych opracowano ankietę i zapytano zarządzających bankami spółdzielczymi o wielkość kwot przekazywanych na cele społeczne, liczbę inicjatyw, rodzaj wspartych działań na rzecz społeczności lokalnych oraz o zakres działań podejmowanych na rzecz tych społeczności. Okres badawczy był pięcioletni i objął lata 2010–2014. Ankietę przesłano do wszystkich banków spółdzielczych funkcjonujących w Polsce według stanu na dzień 31 grudnia 2015 r. Wypełnioneankiety otrzymano z 50 banków spółdzielczych,

tj. z 8,74% populacji generalnej. W 21 bankach spośród tych, które przesłały wypełnione ankiety, prezesami zarządu były kobiety. W pozostałych 29 funkcję prezesa zarządu pełnił mężczyzna. Oprócz danych finansowych, które zostały poddane analizie statystycznej, otrzymano informacje dotyczące wspartych inicjatyw społecznych. Pogrupowano je w następujące kategorie:

- inicjatywy związane z kulturą,
- wspieranie inicjatyw podejmowanych przez organizacje samorządowe,
- darowizny na rzecz osób fizycznych,
- darowizny na rzecz instytucji bezpieczeństwa publicznego,
- inicjatywy związane z działalnością oświatową,
- wsparcie działalności organizacji religijnych,
- przeznaczanie środków na działalność organizacji pozarządowych,
- wsparcie działalności związanej ze sportem.

Analiza przeprowadzona została z podziałem na banki zarządzane przez mężczyzn i przez kobiety.

Wyniki i dyskusja

W pierwszym etapie badań dokonano porównania przeciętnej wartości środków przekazanych przez badane banki spółdzielcze na wsparcie działalności społecznej na terenach objętych ich funkcjonowaniem. Z danych przedstawionych w tabeli 1 wynika, że przeciętnie wysokość środków przeznaczanych na cele społeczne przez banki spółdzielcze zarządzane przez kobiety wahała się od blisko 68,7 tys. zł w 2010 r. do ponad 89,6 tys. zł w 2014 r., przy czym średnio w tych bankach roczne tempo wzrostu wydatków na cele społeczne wynosiło 5,45%. W przypadku banków zarządzanych przez mężczyzn w badanym okresie przeciętna wysokość darowizny wahała się od ponad 49,3 tys. zł w 2010 r. do ponad 79,3 tys. zł w 2014 r., a średnio rocznie wysokość środków przeznaczanych na cele społeczne rosła o blisko 10%. Warto odnotować, że w odniesieniu do banków zarządzanych przez mężczyzn przeciętna wysokość darowizn zwiększała się z każdym rokiem. W przypadku banków zarządzanych przez kobiety w 2013 r. nastąpił spadek przeciętnej wysokości darowizn na cele społeczne poniżej poziomu z 2012 r., po czym w 2014 r. była ona najwyższa w całym badanym okresie. Niemniej w przypadku tych banków przeciętna wartość środków przeznaczanych na cele społeczne była co najmniej o 10% wyższa niż w bankach zarządzanych przez mężczyzn.

Kolejnym analizowanym zagadnieniem był związek między płcią osoby pełniącej funkcję prezesa zarządu a tym, jaki procent zysku netto banku stanowiły środki przekazane przez ten bank na działalność społeczną. Z danych przedstawionych w tabeli 2 wynika, że przeciętnie udział środków przekazanych na rzecz społeczności lokalnych w zysku netto w banku zarządzanym przez kobietę był zdecydowanie wyższy niż przeciętnie w banku zarządzanym przez mężczyznę. W przypadku banków zarządzanych przez kobiety udział ten wahał się między 2,23% w 2013 r. a 2,98% w 2010 r., a w bankach zarządzanych przez mężczyzn między 1,2% w 2010 r. a 1,81% w 2011 r.

Mogło to wynikać z tego, że mimo wzrostu przeciętnej wysokości darowizn przekazywanych na rzecz społeczności lokalnych zyski banków rosły jeszcze szybciej, co ogólnie należy ocenić pozytywnie.

Tabela 1. Przeciętna wysokość środków przeznaczanych na rzecz społeczności lokalnych przez badane banki spółdzielcze w zależności od płci prezesa zarządu (zł)
Table 1. The average level of funds allocated to local communities through cooperative banks analyzed according to gender Chairman of the Board (PLN)

Płeć prezesa zarządu banku spółdzielczego Gender Chairman of the Board of a cooperative bank	Rok / Year				
	2010	2011	2012	2013	2014
Kobieta / Woman	68 762	69 375	88 418	79 344	89 620
Mężczyzna / Man	49 321	59 488	64 409	69 640	79 311

Źródło: Badania własne
 Source: Own research

Tabela 2. Przeciętny udział środków przeznaczonych na rzecz społeczności lokalnych w zysku netto banku spółdzielczego w zależności do płci prezesa zarządu (%)
Table 2. The average share of funds for the benefit of local communities in net profit cooperative bank according to gender Chairman of the Board (%)

Płeć prezesa zarządu banku spółdzielczego Gender Chairman of the Board of a cooperative bank	Rok / Year				
	2010	2011	2012	2013	2014
Kobieta / Woman	2,98	2,51	2,70	2,23	2,96
Mężczyzna / Man	1,20	1,81	1,72	1,61	1,78

Źródło: Badania własne
 Source: Own research

Dodatkowo przeanalizowano zróżnicowanie przeznaczenia wydatków na rzecz społeczności lokalnych w zależności od płci osoby pełniącej funkcję prezesa zarządu banku spółdzielczego (tab. 3). Przeprowadzone badania wykazały, że w grupie poddanych badaniu banków spółdzielczych struktura wydatków na rzecz społeczności lokalnych w bankach zarządzanych przez mężczyzn jest inna niż struktura takich wydatków w placówkach zarządzanych przez kobiety. Banki zarządzane przez kobiety najczęściej środków przeznaczają na działalność organizacji pozarządowych, takich jak lokalne fundacje i stowarzyszenia (23%). W drugiej kolejności banki te przeznaczają środki na działalność oświatową (18%), głównie na fundowanie stypendiów dla najzdolniejszych uczniów. W dalszej kolejności banki, w których kobiety były prezesami zarządów, wspierały inicjatywy kulturalne (15), sportowe (14%) oraz działalność instytucji religijnych (13). W przypadku pozostałych aktywności udział środków przeznaczonych na te cele w strukturze wydatków prospołecznych ogółem nie przekroczył 10%.

Tabela 3. Przeciętna struktura wsparcia działalności społecznej przez banki spółdzielcze w latach 2010–2014 w zależności od płci prezesa zarządu (%)**Table 3.** The average structure of social activities support by cooperative banks in 2010–2014, depending on the gender Chairman of the Board (%)

Wyszczególnienie / Specification	Kobiety Woman	Mężczyźni Man
Inicjatywy związane z kulturą / Initiatives related to culture	15	12
Wspieranie inicjatyw podejmowanych przez organizacje samorządowe Supporting initiatives undertaken by local government organizations	5	5
Darowizny na rzecz osób fizycznych Donations to individuals	4	2
Darowizny na rzecz instytucji bezpieczeństwa publicznego Donations to public safety	8	12
Inicjatywy związane z działalnością oświatową Initiatives related to the activities of educational	18	14
Wspieranie działalności organizacji religijnych Supporting the activities of religious organizations	13	10
Przeznaczanie środków na działalność organizacji pozarządowych The resources allocated to the activities of NGOs	23	25
Wspieranie działalności związanej ze sportem Supporting activities related to sport	14	20

Źródło: Badania własne

Source: Own research

W przypadku banków zarządzanych przez mężczyzn struktura kształtowała się inaczej. Najwięcej środków banki takie przeznaczały na działalność organizacji pozarządowych (25%) oraz na inicjatywy związane ze sportem (20%) – był to głównie sponsoring lokalnych drużyn sportowych oraz szkolnych klubów sportowych. W dalszej kolejności mężczyźni wspierali działalność oświatową (14%), kulturalną (12%), inicjatywy z zakresu bezpieczeństwa publicznego (12%), w mniejszym zakresie działalność organizacji religijnych (10%).

Podsumowanie

Przeprowadzone badania dotyczyły 50 banków spółdzielczych prowadzących działalność na terenie Polski, w związku z tym uzyskane wyniki badań nie mogą być uogólniane na wszystkie banki spółdzielcze prowadzące działalność w Polsce. Niemniej wyniki badań mogą stanowić pomocnicze źródło informacji dla menedżerów i członków

spółdzielni przy podejmowaniu decyzji dotyczących wsparcia działalności społecznej w warunkach lokalnych.

Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, że:

1. Istnieje zróżnicowanie pod względem przeciętnej wysokości środków finansowych przekazywanych na rzecz społeczności lokalnych przez banki spółdzielcze w zależności od tego, czy są zarządzane przez kobiety, czy też mężczyzn.
2. Kobiety na stanowiskach prezesów zarządów banków spółdzielczych przekazywały przeciętnie większą część środków na cele oświatowe oraz inicjatywy z zakresu kultury, mężczyźni zaś preferowali działania organizacji pozarządowych oraz przedsięwzięcia o charakterze sportowym.
3. Przeciętnie środki przeznaczane na rzecz inicjatyw społeczności lokalnych stanowiły większy udział w zysku netto banku w bankach spółdzielczych zarządzanych przez kobiety niż w bankach zarządzanych przez mężczyzn. Może to wskazywać na większą skłonność kobiet niż mężczyzn do podejmowania działań prospołecznych na obszarze działania danego banku spółdzielczego.

Bibliografia

- Adamczyk, J. (2002). Odpowiedzialność społeczna przedsiębiorstwa w teorii i praktyce. W: R. Niestrój (red.), *Zarządzanie przedsiębiorstwem XXI wieku*. Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Adams, R.B., Ferreira, D. (2009). Women in the boardroom and their impact on governance and performance. *Journal of Financial Economics*, 94(2), 291–309. doi: 10.1016/j.jfineco.2008.10.007.
- Ahern, K.R., Dittmar, A.K. (2012). The changing of the boards: The impact on firm valuation of mandated female board representation. *The Quarterly Journal of Economics*, 127, 137–197, doi: 10.1093/qje/qjr049.
- Borkowska, S. (2005). CSR wyzwaniem dla zarządzania zasobami ludzkimi; podejście unijne. *Zarządzanie Zasobami Ludzkimi*, 6, 9–27.
- Borzaga, C., Defourny, J. (red.) (2001). *The emergence of social enterprise*. London–New York: Routledge.
- Bøhren, Ø., R.Ø. Strøm, (2010). Governance and politics: Regulating independence and diversity in the board room. *Journal of Business Finance & Accounting*, 37, 1281–1308. doi: 10.1111/j.1468-5957.2010.02222.x
- Carroll, A.B. (2000). A commentary and an overview of key questions on corporate social performance measurement. *Business and Society*, 39, 466–478. doi: 10.1177/000765030003900406.
- Carroll, A.B. (2004). Managing ethically with global stakeholders: A present and future challenge. *Academy of Management Executive*, 18(2), 114–120. doi: 10.5465/AME.2004.13836269.
- Chemmanur, T.J., Fulghieri, P. (1994). Investment bank reputation, information production, and financial intermediation, *Journal of Finance*, 49(4), 57–79. doi: 10.2307/2329135.
- Cox, T.H., Blake, S. (1991). Managing cultural diversity: Implications for organizational competitiveness. *Academy of Management Executive*, 5(3), 45–56. doi: 10.5465/AME.1991.4274465.
- Dobre Praktyki Spółek Notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych (2010). Załącznik do Uchwały Nr 17/1249/2010 Rady Giełdy z dnia 19 maja 2010 r.
- Earley, P.Ch., Mosakowski, E. (2000). Creating hybrid team cultures: An empirical test of transnational team functioning. *Academy of Management Journal*, 43(1), 26–49.

- Frączek, M., Hausner, J., Mazur, S. (2012). *Wokół ekonomii społecznej*. Kraków: Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Uniwersytetu Ekonomicznego.
- German Corporate Governance Code in the version of May 26th, 2010. Pobrane z: http://www.corporate-governance-code.de/eng/download/kodex_2010/German-Corporate-Governance-Code-2010.pdf.
- Golec, M. (2010). Społeczne uwarunkowania działalności banków spółdzielczych. W: M. Stefański (red.), *Banki spółdzielcze w Polsce w warunkach kryzysu finansowego i gospodarczego* (s. 65–84). Włocławek: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna.
- Goodstein, J., Gautam, K., Boeker, W. (1994). The effects of board size and diversity on strategic change. *Strategic Management Journal*, 15, 241–250. doi: 10.1002/smj.4250150305.
- Hausner, J., Laurisz, N. (2008). Czynniki krytyczne tworzenia przedsiębiorstw społecznych. Przedsiębiorstwo społeczne. Konceptualizacja. W: J. Hausner (red.), *Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce. Teoria i praktyka* (s. 7–31). Kraków: Uniwersytet Ekonomiczny, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej.
- Herbst, K. (2013). Perspektywy ekonomii społecznej. *Ekonomia Społeczna*, 1, 9–19.
- Holst, E., Schimeta, J. (2011). 29 von 906: Weiterhin kaum Frauen in Top-Gremien großer Unternehmen. *Wochenbericht des DIW Berlin*, 78(3), 2–10.
- Knight, D., Pearce, C.L., Smith, K.G., Olian, J.D., Sims, H.P., Smith, K.A., Flood, P. (1999). Top management team diversity, group process, and strategic consensus. *Strategic Management Journal*, 20, 445–465. doi: 10.1002/(SICI)1097-0266(199905)20:5<445.
- Komisja Europejska (2011). Odnowiona strategia UE na lata 2011–2014 dotycząca społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw. Bruksela. Pobrane z: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0681:FIN:PL:PDF>
- Korenik, D. (2009). *Odpowiedzialność banku komercyjnego. Próba syntezy*. Warszawa: Centrum Doradztwa i Informacji Difin.
- Kowalska, I., Dziekoński, J. (2012). Społeczna odpowiedzialność biznesu jako czynnik wzrostu konkurencyjności spółki Raisio. W: J. Wołoszyn (red.), *Społeczna odpowiedzialność biznesu w obszarze przedsiębiorczości* (s. 47–57). Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Kowalska, I., Fraszczyk, T. (2012). Społeczna odpowiedzialność biznesu w branży chemicznej – ekonomiczne implikacje. W: J. Wołoszyn (red.), *Społeczna odpowiedzialność biznesu w obszarze przedsiębiorczości* (s. 67–76). Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Lau, D.C., Murnighan, J.K. (1998). Demographic diversity and faultlines: The compositional dynamics of organizational groups. *Academy of Management Review*, 23(2), 325–340. doi: 10.5465/AMR.1998.533229.
- Lukkarinen, M. (2005). Community development, local economic development and the social economy. *Community Development Journal*, 40(4), 419–224. doi: 10.1093/cdj/bsi086.
- Maignan, I., Ferrell, O.C. (2000). Measuring corporate citizenship in two countries: The case of the United States and France. *Journal of Business Ethics*, 23(3), 283–297. doi: 10.1023/A:1006262325211.
- McDonald, L.M., Rundle-Thiele, S. (2008). Corporate social responsibility and bank customer satisfaction: A research agenda. *International Journal of Bank Marketing*, 26(3), 170–182. doi: 10.11108/02652320810864643.
- Medland, D. (2004). Small steps for womankind. *Corporate Board Member Europe*, Winter.
- Ministerstwo Gospodarki. [Definicja społecznej odpowiedzialności biznesu]. Pobrane z: www.mg.gov.pl.
- Murawska, D. (2013). Relacje firm z podmiotami ekonomii społecznej. *Ekonomia Społeczna*, 3, 91–102.
- PN-ISO 26000. Wytyczne dotyczące społecznej odpowiedzialności (2012). Warszawa: Polski Komitet Normalizacyjny.

- Pracodawcy RP (2012). *Podręcznik Koalicji Pracodawców RP na rzecz biznesu odpowiedzialnego*.
Pobrane z: www.koalicjacr.pl.
- Robinson, G., Dechant, K. (1997). Building a business case for diversity. *Academy of Management Executive*, 11(3), 21–31. doi: 10.5465/AME.1997.9709231661.
- Ryan, M.K., Haslam, S.A. (2007). The glass cliff: Exploring the dynamics surrounding the appointment of women to precarious leadership positions. *Academy of Management Review*, 32(2), 549–572. doi: 10.5465/AMR.2007.24351856.
- Smith, N., Smith, V., Verner, M. (2006). Do women in top management affect firm performance? A panel study of 2,500 Danish firms. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 55(7), 569–593.
- Szpringer, W. (2009). *Spółeczna odpowiedzialność banków. Między ochroną konsumenta a osłoną socjalną*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Staręga-Piasek, J. (red.) (2007). *Ekonomia społeczna. Perspektywa rynku pracy i pomocy społecznej*. Warszawa: Instytut Rozwoju Służb Społecznych.
- Stawicka, E. (2012). Ekonomiczna efektywność społecznej odpowiedzialności w biznesie. W: J. Wołoszyn (red.), *Spółeczna odpowiedzialność biznesu w obszarze przedsiębiorczości* (s. 59–66). Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Strzelecki, A. (2008). Aspekty etyczne działalności banków spółdzielczych. W: M. Stefański (red.), *Perspektywy rozwoju bankowości spółdzielczej w Polsce*. Włocławek: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna.
- Szczudlińska-Kanoś, A. (2013). Wspólnoty lokalne wobec rozwoju ekonomii społecznej. *Ekonomia Społeczna*, 3, 40–52.
- Waddock, S.A., Graves, S.B. (1997). The corporate social performance – financial performance link. *Strategic Management Journal*, 18, 303–319. doi: 10.1002/(SICI)1097-0266(199704)18:4<303::AID-SMJ869>3.0.CO;2-G
- Williams, K., O'Reilly, C.A. (1998). Demography and diversity in organizations: A review of 40 years of research. W: B.M. Staw, R.M. Sutton (red.), *Research in organizational behavior: An annual series of analytical essays and critical reviews* (s. 77–140). Greenwich: JAI Press.
- Wygnański, J.J. (2009). *O ekonomii społecznej – podstawowe pojęcia, instytucje i kompetencje*. Szczecin: Stowarzyszenie Czas Przestrzeń Tożsamość.
- Zespół ds. rozwiązań systemowych ekonomii społecznej, Grupa ds. strategicznych (2012). *Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej*. Warszawa.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 22.11.2016

Do cytowania – For citation:

Juszczak, S., Balina, R. (2016). Poziom i struktura wydatków prospołecznych banków spółdzielczych w zależności od płci prezesa zarządu [The level and structure of pro-social expenditure of cooperative banks depending on sex chairman's of the board]. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, 3, 27–43. doi: <http://dx.doi.org/10.15576/PDGR/2016.3.27>.

Social cooperatives as a form of combating social exclusion in the local environment

Spółdzielnie socjalne jako forma przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu w środowisku lokalnym

Magdalena Kowalska, Arkadiusz Niedziółka

University of Agriculture in Krakow

Abstract. The purpose of the article is to present the role social enterprises, especially social cooperatives, play both in the fight against social exclusion as well as in reduction in its impact. At the beginning, the phenomenon of social exclusion is discussed in multi-dimensional terms, taking into account socio-economic and cultural and political aspects. Next, the authors characterized the social entrepreneurship, among other things, by pointing to its importance as one of the priorities of the Community-led Local Development implemented under the Rural Development Program for the years 2014–2020. The greatest attention was paid to specific social economy entities that are social cooperatives acting for the benefit of social and professional reintegration of communities threatened with social exclusion.

Keywords: social exclusion • social entrepreneurship • social economics • social cooperatives

Streszczenie. Celem artykułu jest wskazanie na rolę, jaką przedsiębiorstwa społeczne, a szczególnie spółdzielnie socjalne, odgrywają zarówno w walce z wykluczeniem społecznym, jak i w redukowaniu jego skutków. Na wstępie omówiono zjawisko wykluczenia społecznego, w wielowymiarowym ujęciu uwzględniającym aspekty zarówno społeczno-ekonomiczne, jak również kulturowe i polityczne. Następnie autorzy scharakteryzowali przedsiębiorczość społeczną, m.in. wskazując na jej wagę jako jednego z priorytetów instrumentu Rozwój Lokalny Kierowany przez Społeczność (RLKS) realizowanego w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 (PROW 2014–2020). Najwięcej uwagi poświęcono specyficznym podmiotom ekonomii społecznej, jakimi są spółdzielnie socjalne, działające na rzecz reintegracji społecznej i zawodowej środowisk zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Słowa kluczowe: ekonomia społeczna • przedsiębiorczość społeczna • spółdzielnie socjalne • wykluczenie społeczne

Introduction

The creation of social cooperatives and other social economy entities is aimed, first of all, to reduce or eliminate the phenomenon of social exclusion, and to strengthen integration. Their creation and subsequent functioning depend mainly on the local entities' initiative and willingness to act, being, at the same time, an opportunity to activate the inhabitants. In the subject literature attention is paid to a number of functions performed by social enterprises, among other things, by social cooperatives, with regard to local environments, among other things: activating, protective or socializing role, and all of them are aimed above all at combating social exclusion.

The functioning of various kinds of social cooperatives is compatible with the activation of people disfavored on the labor market. Currently, social enterprises are mostly characterized by strong linkages with local social policy entities, one of the fundamental tasks of which is social and professional reintegration of groups endangered with exclusion.

The aim of the present study is an indication of the role that social enterprises, especially social cooperatives play both in the fight against social exclusion and in reducing its effects.

Material and methods

The study is a review based on the available literature domestic and foreign. It's also based on one of priorities of instrument Local Development Headed by Society (Rozwój Lokalny Kierowany przez Społeczność) carried out within the Rural Development Program for the years 2014–2020 (Program Rozwoju Obszarów Wiejskich – PROW 2014–2020), and by two priorities of Regional Operational Programs for the years 2014–2020, too. Moreover, the activities of social cooperatives were characterized on the basis of the document Informacja o funkcjonowaniu spółdzielni socjalnych działających na podstawie ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych za okres 2012–2013 adopted by the Council of Ministers and directed to the Speaker of the Senate of the Republic of Poland.

Social exclusion – concepts and paradigms

The term “social exclusion” has been used relatively for a short time, which obviously does not imply that this phenomenon is something new.

The problem of “social marginality”, “unnecessary people” or “loose people”, “underclass” or “social margin” has been addressed for a long time by the classics of sociology, ethnologists or historians (Giddens, 2005, p. 346; Belcer, 2013, p. 10).

An example may be the concept of social closure by Weber, according to which privileged groups functioning in the society either limit or prevent other both from accessing some goods and services and from participating. In this way, they protect their position and privileges, excluding, at the same time, other individuals or groups.

The concept was extended by Parkin, who indicated two mechanisms: exclusion and inclusion that, when functioning simultaneously, can lead to social inequalities. In turn, Jordan referred to the process of active exclusion that consists e.g. in the creation of services systems available only for the chosen (Golinowska and Broda-Wysocki, 2005, p. 34).

Owing to the complex character of the issue of social exclusion, as well as owing to multi-dimensionality of the term, it is defined in many ways. However, it is important that each of them should indicate the most important characteristics of this social phenomenon.

Based on different perspectives of the concerned issues, Szarfenberg (Cudo, 2013, p. 114) distinguishes four types of social exclusion related to:

- participation in social life,
- access to resources, goods, institutions and social systems,
- social rights and their exercising,
- poverty and deprivation of needs.

Giddens (2005, p. 738) defines social exclusion as “an effect of various kinds of social impairments in consequence of which an individual or a group cannot fully participate in economic, social and political life of the society they belong to”¹. He pays also attention to the fact that it is associated and refers to the problem of the presence of underclass in society. Exclusion is, however, a broader term and as opposed to it “stresses the aspect of process” (Giddens, 2005, p. 346).

In turn, Frieske indicates that this is “a dynamic and multi-dimensional process of a full cut-off or partial limitation in the access to various social, economic, cultural and political systems that help the individual in integration with society” (Adamska, 2013, p. 252). On the other hand, in the opinion of Golinowska and Broda-Wysocki (2005, p. 32), the issues of social exclusion can be examined as well as defined in two contexts. The first is related to non-participation of an individual or a group in social life, which may result e.g. from weaknesses of civil society. The second in turn is related directly to the problem of poverty and, what is important, the term “social exclusion” is used interchangeably with the term “poverty”, or it is acknowledged that poverty is accompanied by this phenomenon.

When discussing the issue of social exclusion, it is worth referring to the concept connecting the issue of exclusion with the main streams of thought about the state and society. Silver (1994, p. 541–543) presented a multi-dimensional approach to the issue of social exclusion and treated it as a complex, socio-economic as well as cultural and political phenomenon. The author distinguished three paradigms of social exclusion: solidarity, specialization and monopolization. In the first perspective, namely in the solidarity perspective, social exclusion is associated with tearing social bonds that existed between the individual and society. It is closely connected with the functioning of a group and lack of acceptance for those who “do not fulfill the group criteria” (Bąbka, 2014, p. 92). Therefore, initially the bonds weaken and,

¹ All translations from Polish to English made by the authors of the article

as a result, disappear. This perspective is rooted in the tradition of republicanism, where the state is responsible for the creation of social policy entities and its institutions.

The second approach to the problem of exclusion, in the specialization perspective, puts emphasis on social division of work and related diversity of society. It causes disturbances in the participation of individuals in a free social exchange, due to differences in resources they have (e.g. skills) as well as contact networks or social participation. In this perspective, exclusion is identified with discrimination, and the approach alone is firmly embedded in the idea of liberalism (A. Nowak, 2012, p. 23).

In turn, the paradigm of monopolization assumes that social exclusion is the effect of social hierarchy in society. According to A. Nowak (2012, p. 23), “at this point social exclusion gains a macro-structural context because it applies to relations between the participating groups and the groups deprived of participate in social life” This system of relations makes social inequalities persist, which favors the protection of resources owned by the privileged groups. This paradigm arises directly out of the tradition of social democracy, where activity of the state plays an important role, for instance by leveling inequalities by means of social system (Bąbka, 2014, p. 93).

There are many social groups exposed to social exclusion. Some of the most susceptible to this unfavorable phenomenon are:

- the disabled,
- the mentally sick,
- the unemployed, especially the long-term unemployed,
- people who leave penitentiaries and reformatories,
- single mothers,
- people with low professional qualifications,
- lonely elderly people,
- the homeless,
- members of national minorities.

In the aforementioned social groups exclusion takes different forms. As it is noted by Czapiński (2014, p. 217), it is difficult to clearly determine a fully objective border of exclusion, like it is difficult to determine unambiguous and universal threshold of poverty. The author pays also attention to the fact that both phenomena are relative: one can be more or less poor as compared to the general level of life of society and one can be more or less socially excluded.

Social entrepreneurship

Social entrepreneurship or, in other words, social economy, is a complex phenomenon, and thereby it is defined in different ways (Roelants, 2002, p. 6). In line with the definition of the European Research Network, it is “activity with mainly social goals, whose profits are, according to the assumptions, reinvested in these goals or

in the community, rather than for the purpose of profit maximization or increase in income of shareholders or owners” (*Co to jest ekonomia społeczna?*, 2013). It is also worth quoting a definition of social enterprise formulated by Pearce (2003, p. 190): “It is a general term for all business entities, which have a social purpose, aren’t focused on the creation and distribution of capital and have democratic and measurable structure, based on co-management.”

Kawa (2013, p. 388) writes that “social economy supplements a gap in the economy because it links local environments as a result of the creation of a network of relations and cooperation with simultaneous achievement of social and economic goals”. The scope of activities of social enterprises is very wide and covers, above all, production of goods, as well as services in the local environment and, what is important, involves substantial work resources.

Initiatives being part of social economy should conform to some criteria, both social and economic. Social criteria include above all orientation of an initiative to a socially useful goal, its bottom-up (civil) character, democratic management system, community character of action as well as limited distribution of profits. On the contrary, the economic criteria include, first of all: running a business continuously, a high degree of independence in relation to public institutions, as well as, what is particularly important, a relatively high degree of economic risk (Szcudlińska-Kanoś, 2013, p. 41).

Szcudlińska-Kanoś (2013, p. 42) terms social economy as “community economy”, owing to its local and bottom-up character. She pays also attention to the fact that this type of initiatives, in spite of being oriented on social inclusion and growth in self-reliance, depend, after all, on funds, namely they must generate income. There are, however, significant differences between social enterprises and the private sector, being the basic difference that they are not profit-oriented and the earned income is allocated for social goals. The second difference relates to the fact that social economy entities are controlled not by public administration authorities but by civil organizations or citizens alone.

Great importance is attained to social economy entities in the implementation of Regional Operational Programs (ROP) for the years 2014–2020. These entities perform two basic functions: social function, mostly within social integration and combating exclusion, and employment function, namely creation of jobs. In turn, less frequently it is assumed that they perform the function of local development entities, economic function (namely social economy entities are treated as market elements) or service function (Skrzypiec, 2014, p. 17). Actions with regard to strengthening social economy within ROP contain two priorities: 9.3. and 9.8 *Support for social entrepreneurship*. Within both priorities, assumptions include investment subsidies for operating entities as well as the provision of services for their benefit e.g. advisory services, creation of partnerships for the purpose of development of social economy as well as, by using them, support for people excluded and endangered with exclusion (Skrzypiec, 2014, p. 23).

Social entrepreneurship is also one of the priorities of the tool Community-led Local Development (CLLD) implemented under the Rural Development Program for the years 2014–2020 (RDP 2014–2020). Assumptions within this tool include strength-

ening social entrepreneurship, especially at the local level in innovative sectors. It will have impact on the creation of new jobs as well as implementation of sustainable development based on rational premises of regional and local development (Prus and Marszewska, 2009, p. 267) e.g. tourism, cultural activities or renewable energy sources. The recommendations of the European Economic and Social Committee relate to creating social cooperatives and other social enterprises as well as partnership between local social entities and the local administration with regard to the provision of necessary services such as, for example, in education or social inclusion (Community-led Local Development, 2014, p. 8).

Social cooperatives in the fight against social exclusion

Social exclusion may have various reasons. Szarfenberg (J. Nowak, 2013, p. 49) believes that its major reasons are the ones that can be attributed to the excluded people themselves (e.g. disability or the lack of education) or such that can be attributed to others or economic reasons causing e.g. problems on the labor market. A different division includes in turn impact of various kinds of factors such as biological, social, economic, health, competence factors as well as random factors.

Some groups are particularly exposed to social exclusion. It seems that, due to the subject matter raised in this paper, it is worth focusing mainly on people professionally inactive, unemployed as well as groups often ignored on local labor markets as e.g. the disabled, the mentally sick, the addicted or the people leaving penitentiaries.

Apart from social economy entities, social cooperatives play an important role in the fight against social exclusion. Social cooperatives are specialized in the provision of public services or reintegration disadvantaged workers and marginalized employees (disabled, long-term unemployed, ex-prisoners, drug addicts, etc.). Many social cooperatives were set up in Spain, and also in other EU countries. Most of them are owned by their employees, while offering an opportunity to engage other types of members, for example: volunteers, etc. (*What is a social cooperative?*).

A cooperative is run according to goals and principles in line with expectations and needs of its members, and these enterprises enable return to the labor market, especially to people without sufficient qualifications to be competitive (Kawa, 2013, p. 388). Social cooperatives can be established by people from the abovementioned categories (e.g. the unemployed, the disabled etc.), though members of social cooperatives can be other people, who do not belong to categories of endangered with social exclusion, provided that they may not account for more than half of the general number of founders.

Social cooperatives operate pursuant to the Act of 27 April 2006, though the possibility of their creation appeared already several years before². These entities are a legal form (type of labor cooperative) and are based on their members' own work (Rymsza,

² Reference is made to the Act of 20 April 2004 on employment promotion and labor market institutions (Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz. U. z 2016 r., poz. 645, 691).

2014, p. 107). In other words, these are “activities focused on members of an undertaking” (Herbst, 2013, p. 11).

For several years an intensive increase in the number of recorded social cooperatives has been noticed – over four recent years it has increased by approx. 900. At the end of 2011, in the National Court Register 425 of this type of enterprises were entered, in 2012 – 615 and in 2013 – 936. At the end of 2014 there were 1226 social cooperatives, and at the end of 2015 there were 1266 of them (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 2016, p. 11).

The Act on social cooperatives is an element of the social policy implemented by the authorities in Poland, and actions compliant with the policy provisions are aimed, first of all, to minimize social exclusion with simultaneous achievement of the possibly highest degree of consistency and social integration. These assumptions converge with the goals provided for in the National Strategy of the Social Integration. The Act provides for also (Article 2.1) that a social cooperative based on conducted business activities is operating for:

- “social reintegration of its members, namely actions aimed to reconstruct and maintain the capacity to participate in life of a local community and perform social roles at the place of work, residence or stay,
- professional reintegration of its members, namely actions aimed to reconstruct and maintain the capacity to provide unassisted work on the labor market” (Godlewska-Bujok and Miżejewski, 2012, pp. 17–18).

Social and professional reintegration is the main condition that determines the functioning of cooperatives and relates to its members. A document containing complex information on the functioning of social cooperatives in Poland in the years 2012–2013 adopted by the Council of Ministers (Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej [MPiPS], 2015, p. 32) states that under reintegration (on both planes) cooperatives conduct operations that “serve strengthening of the existing and creation of new social bonds, promote defined patterns and norms of conduct or, in general, serve local communities”.

According to the Act, “social reintegration includes actions aimed at reconstruction and maintenance of the capacity to participate in life of a local community and perform social roles at the place of work, residence or stay” (Godlewska-Bujok and Miżejewski, 2012, p. 19). This type of activities includes: civil activities (e.g. participation in meetings with politicians of various levels, actions for the benefit of cooperative movement, etc.), assistance or pro-social activities (granting assistance, support for members of cooperatives), cooperation activities (development of the skill of cooperation and integration with others).

On the other hand, according to the Act, professional reintegration “includes actions aimed to reconstruct and maintain the capacity to provide unassisted work on the labor market” (Godlewska-Bujok and Miżejewski, 2012, p. 20). Activities of cooperatives in this respect include first of all expenses on growth in motivation of its members to enhance education and professional qualifications and gain new skills, as well as develop their own professional career path e.g. through contact with professional advisors.

Social cooperatives are public benefit organizations and as such are authorized to benefit from reliefs and exemptions guaranteed by law (Ustawa..., 2003) as well as from the Labor Fund. Their functioning is based on support from the state and local governments, by: subsidies, loans, sureties, services or consulting, e.g. financial, accounting, legal or marketing consulting and reimbursement of inspection costs (Barszczewski and Pankiv, 2014, p. 80).

The already mentioned document on the functioning of social cooperatives in Poland (MPiPS, 2015, p. 82) provides information that most social cooperatives did not collaborate (or this cooperation was occasional) with offices from the central level (it was related to ministries, provincial offices and marshal's offices) as well as the Polish mass media or universities. On the contrary, they were cooperating with local authorities, both at the level of a county and municipality, as well as with the local mass media and non-governmental organizations. The presence and active interaction with local authorities is of great importance for the creation of social capital on a local scale, which may facilitate solving many problems (Satoła, 2014, p. 25).

A particularly important role is played by local authorities in the context of activity of social cooperatives, since it is them who, by supporting this type of entities, combat social exclusion, also as a result of e.g. widely understood resources they have at their disposal. Kawa (2013, pp. 389–390) pays attention that thanks to the fact that cooperatives operate within local communities, they can easier respond both to the needs of the excluded people or people endangered with exclusion as well as select appropriate forms of support.

A significant role played by cooperation of social cooperatives with non-governmental organizations is indicated also in Information on the functioning... (MPiPS, 2015, p. 85). Well, almost three fourths of social cooperatives where research was conducted in the period 2012–2013 were cooperating with non-governmental organizations or with other social enterprises, operating in their local environment. The forms of this cooperation are, first of all, exchange of experience and information on the conducted activities, execution of common initiatives, as well as study visits.

From the point of view of combating social exclusion in the local environment, it is important to define major areas of public benefit activities of social cooperatives. Most often they indicated undertaking activities for social and professional reintegration of groups endangered with social exclusion, including the disabled. Cooperatives declared also activities being part of the social service system (e.g. assistance to families in a difficult life situation), as well as promotion of employment and professional stimulation (of both the unemployed as well as the endangered with unemployment), activity with regard taking care of the elements of cultural heritage, support for elderly people or support for the development of entrepreneurship (MPiPS, 2015, p. 72). What is important, almost 60% of the social cooperatives analyzed in the above document were employing people with confirmed disability level.

Benefits indicated under the assessment of the functioning of social cooperatives concerned largely economic aspects, namely the creation of new jobs (almost 79% of the cases), as well as “reconstruction and maintenance of members’ capacity to provide unaided work on the labor market” (approx. 63% of the selected answers). On the contrary, the aspects important from the point of view of the local community

or the social aspects were described as an important but implemented in the second place. These were e.g. widely understood activation of the local community, also with regard to production of goods and services, as well as strengthening of interpersonal bonds and awareness of participation in social life (MPIPS, 2015, p. 96).

Conclusion

The phenomenon of social exclusion is an extremely important problem of contemporary societies and affects many groups. It is also a multi-dimensional term and as such covers different planes of the individual's life.

In this paper different theoretical concepts, as well as paradigms of exclusion are presented. Social exclusion was presented in a multi-dimensional perspective, including both socio-economic as well as cultural and political aspects.

Certainly, possibilities of combating this adverse phenomenon are created by social entrepreneurship, defined as activities focused on social inclusion and growth in self-reliance. It is worth mentioning that its weight is indicated in one of the priorities of the tool Community-led Local Development implemented under the Rural Development Program for the years 2014–2020, as well as two priorities of the Regional Operational Programs for the years 2014–2020.

An example of social economy entities that perfectly fall within the scope of combating social exclusion on many levels of life are social cooperatives, which operate for the benefit of social and professional reintegration of environments endangered with exclusion.

References

- Adamska, M. (2013). Alea iacta est – kości zostały rzucone, czyli wykluczenie cyfrowe a gospodarka oparta na wiedzy. In: M. Pokrzywa, S. Wilk (Eds.), *Wykluczenie społeczne. Diagnoza, wymiary i kierunki działań* (pp. 34–249). Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, Mitel.
- Barszczewski, T., Pankiv, O. (2014). Wymiary przedsiębiorczości społecznej. In: O. Pankiv, W. Duranowski (Eds.), *Przedsiębiorczość społeczna a praca socjalna* (pp. 45–83). Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Bąbka, J. (2014). W poszukiwaniu strategii edukacyjnej przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu osób z niepełnosprawnością. *Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej*, 4, 87–104. doi: <http://dx.doi.org/10.14746/ikps.2014.4.04>.
- Belcer, A. (2013). Zbędni, odrzuceni i niechciani – wykluczeni. In: M. Pokrzywa, S. Wilk (Eds.), *Wykluczenie społeczne. Diagnoza, wymiary i kierunki działań* (pp. 9–24). Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.
- Community-led Local Development (2014). Opinion of the European Economic and Social Committee. Brussels.
- Co to jest ekonomia społeczna?* (2013). *Ekonomia Społeczna*. Retrieved from: <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/x/433225>, date of access: 12.08.2015.
- Cudo, A. (2013). Psychologiczne skutki wykluczenia społecznego. In: M. Pokrzywa, S. Wilk (Eds.), *Wykluczenie społeczne. Diagnoza, wymiary i kierunki działań* (pp. 113–134). Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.

- Czapiński, J. (2014). Rodzaje i zakres wykluczenia społecznego w różnych grupach społecznych. In: I.E. Kotowska (Ed.), *Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza społeczna 2013. Raport tematyczny* (pp. 215–219). Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Giddens, A. (2005). *Socjologia*. Transl. A. Szulżycka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Godlewska-Bujok, B., Miżejewski, C. (2012). *Ustawa o spółdzielniach socjalnych. Komentarz*. Warszawa: Zakład Wydawniczo-Poligraficzny Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej.
- Golinowska, S., Broda-Wysocki, P. (2005). Kategorie ubóstwa i wykluczenia społecznego. Przegląd ujęć. In: S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Topińska (Eds.), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania, metody, wyniki* (pp. 10–33). Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Herbst, K. (2013). *Ruchy nieformalne a kierunki rozwoju ekonomii społecznej. Rekomendacje dla polityk publicznych*. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Kawa, M. (2013). Znaczenie spółdzielczości walce z wykluczeniem społecznym i finansowym. In: M. Pokrzywa, S. Wilk (Eds.), *Wykluczenie społeczne. Diagnoza, wymiary i kierunki działań* (pp. 379–395). Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.
- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej (2015). *Informacja o funkcjonowaniu spółdzielni socjalnych działających na podstawie ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych za okres 2012–2013*. Warszawa [Information on the functioning of social cooperatives operating on the basis of the Act of 27 April 2006 on social cooperatives for the period 2012–2013]. Retrieved from: bip.kprm.gov.pl/download/75/13733/RM-24-4-15dlaSejmuiSenatu.pdf date of access: 12.11.2016.
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2016). *Informacja o funkcjonowaniu spółdzielni socjalnych działających na podstawie ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych za okres 2014–2015*. Warszawa [Information on the functioning of social cooperatives operating on the basis of the Act of 27 April 2006 on social cooperatives for the period 2014–2015]. Retrieved from: [http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/CC9165513887DA67C1257FF80037FCA3/\\$File/777.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/CC9165513887DA67C1257FF80037FCA3/$File/777.pdf) date of access: 12.11.2016.
- Nowak, A. (2012). Pojęcie, istota, przyczyny, mechanizmy marginalizacji wykluczenia społecznego. *Chowanna, 1*, 17–32.
- Nowak, J. (2013). Wykluczenie społeczne problemem współczesnego świata. In: M. Pokrzywa, S. Wilk (Eds.), *Wykluczenie społeczne. Diagnoza, wymiary i kierunki działań* (pp. 45–60). Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.
- Pearce, J. (2003). *Social enterprise in Anytown*. London: Calouste Gulbenkian Foundation.
- Prus, P., Marszewska, A. (2009). Perspektywy zrównoważonego rozwoju gminy Bytoń w opinii mieszkańców. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 11(4)*, 267–271.
- Roelants, B. (2002). *Rozszerzenie ekonomii społecznej: dokument przygotowawczy na I Europejską Konferencję Ekonomii Społecznej w Europie Środkowo-Wschodniej*. Praga: CECOP.
- Rymsza, A. (2014). Kapitał społeczny a praca socjalna. In: O. Pankiv, W. Duranowski (Eds.), *Przedsiębiorczość społeczna a praca socjalna* (pp. 83–101). Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Satoła, Ł. (2014). Instytucje społeczeństwa obywatelskiego na obszarach wiejskich a sprawność wykorzystania funduszy Unii Europejskiej (na przykładzie województwa małopolskiego). *Samorząd Terytorialny, 5*, 24–35.
- Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review, 133(5–6)*, 531–578.
- Skrzypiec, R. (2014). *Miejsce, rola i znaczenie podmiotów ekonomii społecznej i organizacji pozarządowych w realizacji Celu 9 RPO na lata 2014–2020*. Warszawa: Biblioteka Pożytku Publicznego.

Szczudlińska-Kanoś, A. (2013). Wspólnoty lokalne wobec rozwoju ekonomii społecznej. *Ekonomia Społeczna*, 3, 40–52.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie [Act of 24 April 2003 on public benefit activities and voluntary service] (Dz.U. z 2014 r., poz. 1118, 1138, 1146, z 2015 r., poz. 1255, 1333, 1339).

What is a social cooperative? CECOP Europe. Retrieved from: <http://www.cecop.coop/World-Standards-of-Social-Cooperatives>, date of access: 15.11.2016.

Accepted for print – Zaakceptowano do druku: 22.11.2016

For citation – Do cytowania:

Kowalska, M., Niedziółka, A. (2016). Social cooperatives as a form of combating social exclusion in the local environment [Spółdzielnie socjalne jako forma przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu w środowisku lokalnym]. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, 3, 45–55. doi: <http://dx.doi.org/10.15576/PDGR/2016.3.45>.

Wpływ optymalizacji witryn internetowych na promocję turystyki wiejskiej w sieci

The impact of website optimization on online promotion of agrotourism

Karol Król

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, Wydział Inżynierii Środowiska i Geodezji

Streszczenie. Pomimo rosnącej dostępności Internetu oraz różnorodnych technik i narzędzi projektowych, stosunkowo prostych w użyciu i często udostępnianych nieodpłatnie, wciąż zbyt mała jest świadomość znaczenia marketingu internetowego wśród właścicieli gospodarstw agroturystycznych promujących swoje usługi w sieci. Internet stanowi skuteczny i ekonomiczny kanał promocji dóbr i usług, a odpowiednio przygotowana witryna może umożliwić pozyskiwanie nowych klientów.

W ostatnich latach największe podmioty na rynku usług internetowych, w szczególności Google, podjęły kroki mające na celu poprawę jakości wyników wyszukiwania. Szczególnego znaczenia nabrały treści przygotowane z myślą o użytkownikach, media społecznościowe, optymalizacja witryn oraz technika ich wykonania. Technologie informacyjne stawiają nowe wyzwania właścicielom gospodarstw agroturystycznych i wymagają od nich większej niż dotychczas aktywności, zaangażowania, a także wiedzy i umiejętności. Celem pracy było zbadanie, w jakim stopniu witryny internetowe małopolskich gospodarstw agroturystycznych są zoptymalizowane dla wyszukiwarek internetowych i czy realizują założenia marketingu treści.

Słowa kluczowe: audyt SEO • marketing treści • strategia jakości i specjalizacji

Abstract. Despite increasing accessibility of the Internet and diverse computer techniques and tools that are relatively simple in use and often free of charge, the awareness of the importance of Internet marketing remains too poorly developed among the inhabitants of rural areas. The Internet constitutes a flexible and economic promotion channel for goods and services, and a properly developed website may enable attracting the clients.

In recent years the biggest Internet service market entities, in particular Google, undertook steps aiming at the improvement of search result quality. The content prepared for particular users, presence in social media, website optimization and the technique of its creation gained specific importance. All that contributes to the fact that agrotourist

farm owners promoting their services online face new challenges, requiring from them a more increased activity, involvement as well as knowledge and skills. The objective of the paper is investigating to what extent the websites of Malopolska Region agrotourist farms are optimized for Internet search engines and if they meet the assumptions of the content marketing.

Keywords: SEO audit • content marketing • strategy of quality and specialization

Wstęp

Podmioty, które nie posiadają własnej strony internetowej lub nie korzystają z mediów społecznościowych, mogą zostać uznane za mało wiarygodne (Król, 2006). Dotyczy to również gospodarstw agroturystycznych, których właściciele coraz lepiej wykorzystują potencjał Internetu.

Promocja usług agroturystycznych w sieci staje się działaniem powszechnym (Stepaniuk, 2009). W zasobach Internetu jest wiele witryn, portali i katalogów poświęconych branży turystycznej, wyspecjalizowanych w utrzymywaniu wysokiego miejsca w wynikach wyszukiwania, aby dotrzeć do jak największego grona odbiorców. Dlatego też szczególnego znaczenia nabierają działania mające na celu wyróżnienie danej oferty spośród wielu innych.

W ostatnich latach na rynku usług informatycznych nastąpił gwałtowny wzrost dostępności różnorodnych technik i narzędzi komputerowych, a także gotowych rozwiązań (aplikacji, komponentów i rozszerzeń) stosunkowo prostych w implementacji, często udostępnianych nieodpłatnie i wymagających jedynie personalizacji. Wpłynęło to na atrakcyjność i funkcjonalność projektów sieciowych, jednocześnie jednak sprawiło, że wartość merytoryczna publikowanych treści zaczęła schodzić na dalszy plan, ustępując miejsca formie ich publikacji. Ponadto rozpowszechniły się nieetyczne praktyki, m.in. manipulacji treścią, w znaczący sposób obniżające jej jakość i zwiększające ilość spamu w sieci. Dlatego też największe podmioty na rynku usług internetowych, w szczególności Google, podjęły działania mające na celu przeciwdziałanie tym trendom. Jednym z najistotniejszych takich działań jest położenie nacisku w mechanizmie indeksującym (katalogującym) zasoby Internetu na jakość szeroko pojmowanej treści, prezentowanej zarówno w oknie przeglądarki, jak i zapisanej w formie metainformacji. Jednocześnie twórcy witryn i aplikacji sieciowych dostrzegli potencjał w budowaniu sieci użytkowników i relacji z odbiorcą na fundamencie atrakcyjnych i przydatnych treści. Działania te wpisują się w marketing treści (ang. *content marketing*).

Marketing treści polega na tworzeniu i publikowaniu materiałów wartościowych dla użytkowników (ang. *valuable content*) i stanowi przeciwieństwo marketingu rozpraszającego (ang. *interruption marketing*). *Content marketing* to tworzenie interesujących i niepowtarzalnych artykułów, wywoływanie emocji i wpływanie na decyzje odbiorców. Jakość merytoryczna prezentowanych treści, a także technika wykonania witryny nabierają tu szczególnego znaczenia (Rowley, 2008; Ho i Dempsey, 2010). W marketingu treści przyjęte cele realizowane są m.in. przez wykorzystanie mediów społecznościowych oraz optymalizację wybranych parametrów witryny. Działania te mogą przyczynić się do lepszej dostępności jej adresu w wynikach wyszukiwania.

Za cel pracy przyjęto zbadanie, w jakim stopniu witryny internetowe małopolskich gospodarstw agroturystycznych są zoptymalizowane dla wyszukiwarek internetowych i czy realizują założenia marketingu treści.

Cywilizacja medialna

Współcześnie zaobserwować można niespotykany dotąd rozwój nowych technologii, który przekłada się na zmiany kulturowe oraz cywilizacyjne (Morbitzer, 2012a). Coraz większą rolę odgrywają media, w szczególności Internet, dostępne za pośrednictwem urządzeń przenośnych. Morbitzer (2012b) przekonuje, że media stały się kolejnym po biosferze, technosferze i infosferze środowiskiem życia człowieka, a w przyszłości społeczeństwo kształtowane będzie przez „dzieci sieci”, które Bendyk (2009) określił jako „sieciaki”. Prensky (2001) nazwał młodzież „cyfrowymi tubylcami”, a Sendrowicz (2011) wyróżnił pokolenie „C” – *Computerized, Connected, always Clicking* – „skomputeryzowane, podłączone, ciągle klikające”, dla którego Internet jest istotnym elementem środowiska, w którym codziennie funkcjonuje. Wszystkie te określenia wskazują na głębokie zanurzenie młodego pokolenia w świecie mediów, w szczególności Internetu.

Rzeczony rozwój i dostępność nowych technologii wywołuje zmiany w sposobie korzystania z Internetu w życiu codziennym, których nie powinno się bagatelizować. Podmioty wykorzystujące w swej działalności technologie informacyjne są wręcz zmuszone do ich śledzenia i podążania za nimi. Witryny internetowe wykonane w archaiczny sposób, których nikt nie aktualizuje, notują niewielką liczbę odwiedzin i są coraz częściej plasowane na odległych miejscach w wynikach wyszukiwania lub są z nich eliminowane. Jeżeli mają służyć celom marketingowym, należy temu zapobiegać, czemu służy m.in. optymalizacja.

Optymalizacja witryny internetowej

Forma udostępniania treści na stronach internetowych uległa w ciągu ostatnich kilkunastu lat znacznym przekształceniom – wzrosła jej dynamika i interaktywność. Jest znacznie atrakcyjniejsza wizualnie i coraz częściej bywa wzbogacana geoinformacją (Król i Bedla, 2016). Witryna internetowa to jednak nie tylko oprawa graficzna. Pomimo rosnącej roli obrazów (grafik statycznych, różnorodnych animacji i materiałów multimedialnych) podstawową formą przekazu w sieci wciąż pozostaje tekst pisany. Trzcieleński i Frontczak (2003) przekonują, że dobrze zredagowany tekst odgrywa znaczącą rolę w optymalizacji serwisu pod kątem wyszukiwarek i stanowi o jakości witryny, cesze najważniejszej dla odbiorcy.

Optymalizacja witryny dla wyszukiwarek internetowych (ang. *Search Engine Optimization* – SEO) to szereg czynności, których celem jest dostosowanie wybranych parametrów witryny do zmieniających się standardów projektowych, wymagań technicznych i oczekiwań odbiorców, przede wszystkim jednak do wymogów, jakie stawiają witrynom wyszukiwarki. Zadaniem optymalizacji jest wzrost szeroko rozumianej jakości witryny, a głównym celem lepsze uplasowanie jej adresu w wynikach wyszukiwania.

Zasadniczo optymalizację przeprowadza się w dwóch płaszczyznach: technicznej (optymalizacja kodu) oraz treści (np. dobór słów kluczowych, ustalenie hierarchii nagłówków). Ponadto wyróżnia się optymalizację grafiki, oznaczającą zwykle kompresję plików graficznych bez utraty ich jakości.

Z optymalizacją związane jest pojęcie audytu SEO. Opisuje ono czynności dotyczące diagnostyki m.in. techniki wykonania i wydajności witryny, sposobu formatowania treści czy też zgodności witryny ze standardami projektowymi. Wynikiem audytu jest nota punktowa, oddająca stopień zoptymalizowania witryny według algorytmu testującego, oraz raport szczegółowy, który często zawiera listę zaleceń techniczno-projektowych. Audyt SEO przeprowadzany jest zwykle za pomocą aplikacji sieciowych, które testują witrynę w sposób zautomatyzowany.

Materiał i metody

Optymalizację witryn internetowych małopolskich gospodarstw agroturystycznych zbadano, wykonując audyt SEO w zbiorze 20 witryn, których adresy pozyskano 24 kwietnia 2016 r. z 6 pierwszych kart (zakładek) wyników wyszukiwania Google¹, będących rezultatem wpisania w okno wyszukiwarki słów kluczowych „agroturystyka Małopolska”. Audyt wykonano za pomocą wybranych narzędzi komputerowych udostępnianych nieodpłatnie.

Wyszukiwarkę Google wybrano z uwagi na jej popularność w Polsce i w świecie, a także ze względu na powszechną znajomość marki i jej monopolistyczny charakter – wyszukiwarka Google ma wpływ nie tylko na to, jaka treść jest najbardziej dostępna dla użytkowników, lecz także na to, co uznają oni za obowiązujące, wiarygodne i wysokiej jakości (Pamuła-Cieślak, 2013).

Badania stanowią kontynuację cyklu zapoczątkowanego przez Króla i Gołę (2006) i kontynuowanego przez Króla (2015a, 2015b, 2015c) oraz Króla i Bedłę (2014, 2015, 2016). Nadrzędnym celem badań jest przedstawienie wybranych zagadnień związanych z wykorzystaniem witryn internetowych w promocji i sprzedaży produktów i usług turystyki wiejskiej.

Charakterystyka narzędzi testujących

Na wszystkich etapach tworzenia witryny internetowej, ale również w dowolnym momencie po jej opublikowaniu, przydatne są narzędzia, które w sposób zautomatyzowany dokonają pomiaru wybranych aspektów jej jakości technicznej i użytkowej. Wynikiem tak przeprowadzonego testu jest zwykle nota punktowa, która umożliwia porównanie wielu podobnych projektów, oraz lista niedoskonałości, które należy wyeliminować (Pieczyński i Susłow, 2012).

¹ W badaniach wzięto pod uwagę pierwsze 6 zakładek, mając na względzie to, że 73% użytkowników koncentruje się na adresach witryn prezentowanych na pierwszej stronie wyników wyszukiwania, które generują łącznie 92% ruchu na stronach internetowych (Strzelecki, 2007).

Audyty optymalizacji wykonano przy użyciu trzech niezależnych narzędzi testujących (tab. 1). Pierwszym z nich jest zaawansowana aplikacja sieciowa SeoSiteCheckup, która testuje witryny w kilku zasadniczych obszarach: identyfikacji najczęstszych problemów SEO (ang. *common SEO issues*), wydajności witryny (ang. *speed optimizations*), hostingu, domeny i bezpieczeństwa (ang. *server and security*), responsywności RWD² (ang. *mobile usability*) i innych (ang. *advanced SEO*).

Tabela 1. Aplikacje wykorzystane w automatycznych testach optymalizacji

Table 1. Applications used in automatic test of web sites optimization

Aplikacja Application	Adres internetowy Internet address
SeoSiteCheckup	http://seositecheckup.com
SEO Web Page Analyzer	http://www.seowebpageanalyzer.com
Website Grader	https://website.grader.com

Źródło: Opracowanie własne

Source: Authors' study

SeoSiteCheckup analizuje 49 newralgicznych punktów, w tym m.in.: metainformacje, hierarchię nagłówków w tekście czy też strukturę kodu HTML (ang. *HyperText Markup Language*). Wynikiem audytu jest syntetyczna nota punktowa, która oddaje całkowity stopień optymalizacji witryny według założeń testu. Ponadto aplikacja przygotowuje szczegółowy raport, w którym wymieniane są punkty newralgiczne wymagające poprawy, uszeregowane według priorytetu ważności. Wykorzystanie aplikacji jest ograniczone do 15 testów w ramach jednego konta użytkownika.

Kolejne testy przeprowadzono z wykorzystaniem aplikacji SEO Web Page Analyzer. Testom szczegółowym towarzyszy tu wskaźnik liczbowy, którego wartość odpowiada stopniowi optymalizacji witryny według algorytmu testującego. Testami objęto m.in.: metainformacje, nagłówki i strukturę witryny, publikowane treści pod kątem słów kluczowych, odnośniki (linki) oraz optymalizację obrazów.

Badania przeprowadzono również za pomocą aplikacji Website Grader. Jej użycie jest bezpłatne i Nielimitowane. Witryny testowane są w czterech zasadniczych płaszczyznach – wydajności (w tym m.in. analiza rozmiaru plików składowych witryny), responsywności, optymalizacji kodu dla wyszukiwarek oraz bezpieczeństwa (ang. *SSL certificate*). Wyniki dwóch pierwszych testów plasowane są w przedziale od 0 do 30 punktów. W zakresie responsywności witrynom przyznawanych jest 0, 15 lub 30 punktów. W teście bezpieczeństwa witryna może uzyskać maksymalnie 10 punktów. Oceny cząstkowe składają się na notę końcową z przedziału od 0 do 100 punktów.

² RWD (ang. *Responsive Web Design*) jest jednym z najnowszych trendów wzorniczych w tworzeniu witryn internetowych (Król i Bedla, 2015). Technologia ta zakłada zmianę formy prezentacji treści w zależności od urządzenia, na którym jest wyświetlana, z zachowaniem jakości obrazu oraz prostoty nawigacji.

Każde z wykorzystanych narzędzi jest niepowtarzalne, a poszczególne testy uzupełniają się, przez co można uzyskać lepszą diagnozę stopnia optymalizacji witryny (walidacja krzyżowa SEO – zautomatyzowany test optymalizacji witryny wykonany za pomocą co najmniej dwóch narzędzi testujących).

Wyniki i wnioski

W zbiorze testowanych witryn odnotowano najwięcej tych ocenionych jako przeciętne, wymagające jednak wielu zabiegów optymalizacyjnych (tab. 2). Żadna z witryn nie uzyskała punktacji, która kwalifikowałaby ją do grona witryn całkowicie nieoptymalizowanych (0–19 punktów) lub zoptymalizowanych w pełni (90–100 punktów).

W tabeli 2 przedstawiono podział witryn ze względu na uzyskany wynik końcowy audytu SEO. Pełnej interpretacji wyników dokonuje się na podstawie charakterystyk typowych witryn³, których ocena mieści się w przedziałach punktowych:

- 0–19 – witryna nieoptymalizowana, niezgodna ze standardami W3C⁴, treść niedopracowana, w małej ilości lub brak treści, witryna zaniedbana i nieaktualizowana, brak odnośników (linków) wewnętrznych i zewnętrznych, adres witryny sklasyfikowany na odległych miejscach w wynikach wyszukiwania lub niedostępny w wynikach, brak wsparcia mediów społecznościowych; należy rozważyć całkowitą przebudowę witryny;
- 20–39 – witryna wymagająca wielu zabiegów optymalizacyjnych, niezgodna ze standardami W3C, brak wsparcia mediów społecznościowych, liczne niedoskonałości techniczne i braki treści;
- 40–59 – witryna wykonana przeciętnie, często z wieloma błędami poprawności składniowej kodu, ale o małej randze; zwykle uboga w treści, rzadko aktualizowana, zazwyczaj wizytówka;
- 60–89 – witryna wymagająca optymalizacji; przy niewielkich nakładach czasu i pracy może uzyskać wyższe miejsce w wynikach wyszukiwania;
- 90–100 – witryna zoptymalizowana, bogata w starannie zredagowane treści, zgodna ze standardami W3C, rozszerzona o wtyczki społecznościowe, może zajmować korzystne miejsce w wynikach wyszukiwania.

W raportach szczegółowych z audytu SEO najczęściej wykazywane były niedoskonałości tytułu i opisu strony (zbyt długie lub za krótkie) oraz braki tekstu alternatywnego uzupełniającego pliki graficzne (metainformacje), a także nagłówków oraz mapy strony.

Każda z ocenianych witryn wymagała optymalizacji treści. Testy wykazały, że pomimo iż była ona zwykle unikalna, było jej stosunkowo mało i często sprawiała

³ W charakterystykach wymieniono jedynie wybrane aspekty związane z optymalizacją witryny.

⁴ W3C (ang. *World Wide Web Consortium*) – międzynarodowe konsorcjum zrzeszające ponad 400 podmiotów z całego świata, ustanawiające standardy kodowania i przesyłu witryn internetowych.

wrażenie od dawna niezmienną. Wynika to z tego, że badane witryny to w większości wizytówki. Raz opublikowane istnieją w sieci niezmiennie. W długim okresie może to wpłynąć negatywnie na zajmowane przez nie miejsce w wynikach wyszukiwania.

Tabela 2. Liczba witryn według wyniku punktowego testu SEO
Table 2. The number of web sites according to score-test result SEO

Przedział punktowy Range of points	0–19	20–39	40–59	60–89	90–100
Aplikacja Application	Liczba witryn Number of web sites				
SeoSiteCheckup	0	0	13	7	0
SEO Web Page Analityzer	0	3	10	7	0
Website Grader	0	8	11	1	0
Suma / Sum	0	11	34	15	0

Źródło: Opracowanie własne
Source: Authors' study

Aż osiem witryn otrzymało w teście Website Grader notę wskazującą na konieczność optymalizacji (tab. 3). Zaledwie jedna witryna została oceniona jako względnie zoptymalizowana. W testach responsywności punkty przyznane zostały sześciu witrynom (w tym dwie otrzymały po 15 punktów), jednak w ocenie autora wyniki te nie są miarodajne, gdyż witryna jest responsywna lub nie, tzn. dostosowuje płynnie sposób prezentacji treści do urządzenia, na którym jest wyświetlana, lub nie. Trudno jest wyróżnić częściową responsywność czy też niepełną responsywność. Po zweryfikowaniu wyników „mobile” stwierdzono, że w zbiorze badanych witryn są jedynie cztery wykonane w technologii RWD. Pomiar responsywności jest więc niedoskonały, a stanowi aż 30% punktacji możliwej do uzyskania – w dwóch przypadkach została ona zawyżona, pomimo że witryny nie spełniają standardów responsywności. Podobnie jest w zakresie testu bezpieczeństwa, który weryfikuje jedynie, czy witryna posiada certyfikat SSL (zapewnienie szyfrowania komunikacji pomiędzy komputerami). Wymaganie tego rodzaju zabezpieczeń od każdej witryny jest w ocenie autora błędem (podobnie jak przyznawanie w tym zakresie 10 punktów w teście). Jeśli wziąć pod uwagę te niedoskonałości, przeciętna witryna, wykonana z pominięciem technologii RWD, może uzyskać w teście Website Grader maksymalnie 60 punktów.

Wynik średni pomiaru, jaki uzyskały witryny w teście Website Grader, to 43,7 punktu, a wartości typowe wyników testu mieszczą się w przedziale od 32,11 do 55,29 punktu (tab. 4).

Przeciętnie czas wczytywania badanych witryn w oknie przeglądarki jest zadowalający i wynosi od 1 do 3 sekund. Dłuższe oczekiwanie, zwłaszcza powyżej 4 sekund, może powodować rezygnację z próby otwarcia strony. Większość witryn osiąga rozmiar niebudzący większych zastrzeżeń, mieszczący się w przedziale od 0,01 do 0,49 MB. Jest to rozmiar typowy dla internetowych wizytówek.

Na podstawie poczynionych obserwacji aplikację Website Grader można scharakteryzować jako prostą w obsłudze, niewymagającą logowania i sprawną w działaniu. Jej wadą jest jednak wąski zakres testów SEO, które przeprowadza, przez co nie powinna być ona traktowana jako jedyny czy też główny test SEO.

Tabela 3. Wyniki testów szczegółowych Website Grader

Table 3. Results of Website Grader detailed tests

Test wydajności (0–30) Performance test					
Przedział punktowy Range of points	0–9		10–19		20–30
Liczba witryn Number of web sites	0		6		14
Test responsywności (0, 15, 30) RWD test					
Przedział punktowy Range of points	0		15		30
Liczba witryn Number of web sites	14		2		4
Test optymalizacji (0–30) SEO test					
Przedział punktowy Range of points	0–9		10–19		20–30
Liczba witryn Number of web sites	7		6		7
Rozmiar pliku File size (MB)					
Przedział punktowy Range of points	0,01–0,49	0,5–0,99	1,0–1,49	1,5–1,99	> 2,0
Liczba witryn Number of web sites	15	4	1	0	0
Czas wczytania witryny Time test (s)					
Przedział punktowy Range of points	0,1–0,9	1,0–1,9	2,0–2,9	3,0–3,9	> 4,0
Liczba witryn Number of web sites	1	5	6	3	5

Źródło: Opracowanie własne

Source: Authors' study

Tabela 4. Wybrane statystyki pomiarów punktowych
Table 4. Selected statistics of measuring point

Aplikacja Application	Website Grader	SeoSiteCheckup	SEO Web Page Analyzer
Wynik średni pomiaru The average score of measurement	43,7	58,4	52,75
Odchylenie standardowe skorygowane The standard deviation corrected	11,58	9,87	12,49
Wartości typowe pomiaru Typical values of measurement	32,11–55,29	48,52–68,28	40,25–65,25

Źródło: Opracowanie własne
 Source: Authors' study

Test stopnia optymalizacji SeoSiteCheckup jest bardziej szczegółowy i pozwala wychwycić więcej niedoskonałości wymagających poprawy, np. aspekty związane z plikiem „robots.txt” (w pliku zawierane są instrukcje dla robotów wyszukiwarek), plikiem mapy strony (ang. *sitemap*), linkami (wewnętrznymi, zewnętrznymi), a także kodem Google Analytics. Ponadto aplikacja analizuje witrynę pod kątem liczby i rodzaju obiektów, które się na nią składają, w tym skryptów, obrazów i animacji Adobe Flash. Przeprowadza także symulację możliwości minifikacji kodu. Wynik średni pomiaru w teście SeoSiteCheckup to 58,4 punktu, a wartości typowe wyników testu mieszczą się w przedziale od 48,52 do 68,28 punktu.

Najmniej zaawansowaną graficznie spośród wykorzystanych aplikacji, lecz równie funkcjonalną, jest SEO Web Page Analyzer. Wynik średni pomiaru, który uzyskały witryny w tym teście, wyniósł 52,75 punktu, a wartości typowe wyników testu mieszczą się w przedziale od 40,25 do 65,25 punktu.

Jak wspomniano, pomiary wykonano w zbiorze 20 witryn za pomocą 3 narzędzi testujących. Każda z witryn uzyskiwała w testach 3 niezależne noty, mieszczące się w przedziale od 0 do 100 punktów. Aby sprawdzić, czy średnie pomiary różnią się między sobą statystycznie, wykonano analizę wariancji jednoczynnikowej. Za czynnik wyróżniający obrano rodzaj aplikacji testującej, a za hipotezę zerową przyjęto założenie, że wyniki wykonanych pomiarów są sobie równe. Na podstawie testu analizy wariancji na poziomie istotności $\alpha = 0,05$ można stwierdzić, że pomiary wykonywane różnymi aplikacjami różnią się między sobą znacząco. Wynika to z tego, że pomimo iż wynik końcowy każdego z testów mieści się w tym samym przedziale (od 0 do 100 punktów), to na wynik końcowy w przypadku każdej z aplikacji składa się różna liczba i rodzaj testów szczegółowych.

Audyt SEO wykazał, że wszystkie badane witryny wymagają optymalizacji, zarówno pod względem techniki wykonania, jak i publikowanych treści. Zaniechanie optyma-

lizacji może w długim okresie spowodować, że badane witryny będą przesuwane się na dalsze miejsca na liście wyników wyszukiwania lub zostaną z nich usunięte.

Wszystkie aplikacje testujące łączą przejrzysta forma publikacji wyników, co ułatwia ich interpretację. Raporty szczegółowe, stanowiące prawdziwą wartość testów i prezentowane zwykle w atrakcyjnej oprawie graficznej, mogą dostarczyć cennych wskazówek i być pomocne w optymalizacji witryny. Noty końcowe każdego z testów pełnią przede wszystkim funkcję obrazową – sprowadzają interpretację poszczególnych aspektów optymalizacji do wartości liczbowych, co jest łatwiejsze w interpretacji dla przeciętnego odbiorcy (test ma być atrakcyjny i zrozumiały dla użytkownika, który powinien do niego powracać). Tak przygotowane i udostępniane narzędzia wykonują konkretną pracę dla swoich twórców. Pełnią funkcję promocyjną i budują markę w sieci, są zwykle powiązane z podmiotami świadczącymi usługi komercyjne z zakresu optymalizacji witryn.

Dyskusja wyników

Wyniki badań przeprowadzonych przez Króla (2015a, 2015b, 2015c) obalają mit o gospodarstwach agroturystycznych masowo promujących swoje usługi w Internecie. Dotychczasowy model biernej promocji produktów i usług w sieci, polegający na udostępnianiu jedynie witryny internetowej, nie spełnia już swojej funkcji. Zmiany w algorytmach wyszukiwarek, polegające m.in. na promowaniu witryn prezentujących wartościowe treści i wspieranych w mediach społecznościowych, sprawiły, że posiadanie jedynie wizytówki w Internecie stało się niewystarczające. Bez zabiegów optymalizacyjnych i promocyjnych pozostanie ona niewidoczna dla szerszego grona odbiorców (dostępna na dalekich miejscach w wynikach wyszukiwania). Tu warto zrewidować pogląd na znaczenie ogólnopolskich lub regionalnych portali grupujących oferty turystyczne w Internecie. Często deprecjonowano ich rolę, mogą one jednak stanowić poważne wzmocnienie obecności danej oferty w sieci lub nawet alternatywę dla indywidualnej strony internetowej.

Analiza wyników wyszukiwania, będących rezultatem wpisania w okno wyszukiwarki 18 kombinacji słów kluczowych związanych z noclegiem w okolicach Nowego Sącza (Małopolska), pokazała, że wśród wyników nie ma witryn gospodarstw agroturystycznych. Wyniki wyszukiwania są zdominowane przez witryny różnorodnych podmiotów hotelarskich prowadzących zróżnicowaną działalność biznesową oraz podmiotów wyspecjalizowanych w tworzeniu katalogów ofert turystycznych (Król, 2015c). Ponadto badania pokazują, że gospodarstwa agroturystyczne często posiadają strony internetowe, jednak tylko nieliczne z nich spełniają swoją funkcję (Król, 2015b). Klienci coraz częściej informację o ofercie turystycznej pozyskują z portali i katalogów branżowych, ponieważ budzą one większe zaufanie niż niedbale wykonane i nieaktualizowane witryny. Jest to widoczne w badaniach witryn internetowych gospodarstw agroturystycznych prowadzonych w latach 2007–2016. W czasie badania, po wpisaniu słów kluczowych „agroturystyka Małopolska” w okno wyszukiwarki Google w 2007 r., w wynikach wyszukiwania odnotowano aż 59 witryn (na 100 adresów) umieszczonych na darmowych serwerach. Technika wykonania tych witryn oceniono na średnio

9,47 punktu. W 2014 r. było to już jedynie 10 witryn, ocenionych na 12,4 punktu (na 22 punkty możliwe do zdobycia). Tendencja ta była widoczna również w badaniach prowadzonych dla gospodarstw agroturystycznych z województw podkarpackiego i warmińsko-mazurskiego (Król i Wojewodziec, 2006; Król i Bedla, 2014) i nadal się utrzymuje. W 2016 r. w wynikach wyszukiwania odnotowano jedynie 6 witryn z adresem bezpłatnym na 100 (np. „republika.pl”, „prv.pl”). W tym miejscu należy zwrócić uwagę, że z upływem lat wiele witryn zostało porzuconych lub zlikwidowanych przez właścicieli, którzy zrezygnowali z opłat abonamentowych związanych z utrzymaniem pakietu hostingowego. Wszystko to pokazuje, że w wynikach wyszukiwania pozostaną z czasem jedynie witryny zoptymalizowane, wykonane bezbłędnie oraz prezentujące wartościowe treści, co potwierdzają opinie ekspertów z branży.

Marketing treści i optymalizacja witryn w opinii ekspertów

Specjaliści z branży marketingowej pozytywnie oceniają kierunek zmian algorytmów indeksowania treści Google. Ich zdaniem wymuszają one poprawę jakości witryn, przez co na zmianach najbardziej zyskują użytkownicy. Google, gigant branży internetowej, umacnia swoją pozycję w świecie, dyktując warunki współpracy – obecnie jednym z podstawowych kryteriów jakościowych, które muszą spełniać witryny, jest oryginalna treść. Zmiany w algorytmie Google mają na celu eliminację z wyników wyszukiwania serwisów z niedbale zredagowaną treścią oraz tych, które swoje wysokie miejsca uzyskały dzięki niedozwolonym praktykom. Dzięki temu rośnie rola optymalizacji serwisów, a w wynikach wyszukiwania pozostają witryny przygotowane dla użytkowników, a nie wyszukiwarek robotów.

Marketing treści i optymalizacja witryn zyskują na znaczeniu w marketingu internetowym i wpisują się w działania z zakresu marketingu w wyszukiwarkach (ang. *Search Engine Marketing* – SEM). Na pierwszy plan wysuwają się czynności dotyczące doskonalenia kodu źródłowego witryny, a także tworzenie unikalnych treści (Chochołowski, 2015). Na to samo zwracają uwagę specjaliści z wybranych agencji interaktywnych, współpracujących z największymi światowymi markami:

„W SEO największe znaczenie będą miały bardzo dobra treść nastawiona na użytkownika i wysokiej jakości *link building*. Oprócz tego warto podkreślić, że posiadanie strony responsywnej jest już standardem, bez tego osiągnięcie spektakularnego sukcesu w wynikach wyszukiwania będzie niemożliwe” (Smaga, 2015, s. 45) – Michał Herok (managing director SEOgroup – firmy działającej od 2008 r. i specjalizującej się w usługach z zakresu m.in. SEO).

„Celem wyszukiwarki jest dostarczenie trafnych i różnorodnych treści, najlepiej odpowiadających na zapytanie użytkownika. (...) Dlatego strony powinny skupić się na dostarczaniu wartościowej i przydatnej treści. Warto też zadbać o pozostałe aspekty użyteczności, w tym dostosowanie stron do urządzeń mobilnych” (Smaga, 2015, s. 45) – Witold Wrodarczyk (operations director w agencji interaktywnej Adequate).

„Czynnikami o największym znaczeniu dla pozycjonowania już teraz są: bardzo dobra budowa strony, zgodna z wytycznymi Google’a, bogactwo unikalnego kontentu i docenienie go przez użytkowników, które będzie się realizowało choćby poprzez

udostępnienie i polubienie” (Smaga, 2015, s. 47) – Michał Siejak (dyrektor zarządzający NuOrder).

„W mojej opinii treść i jakość pozostanie najważniejszym elementem strony internetowej – to się nie zmieni. Warto jednak zwracać już dziś uwagę na *usability* serwisu i jego poprawne funkcjonowanie zarówno na desktopie, jak i urządzeniach przenośnych” (Smaga, 2015, s. 48) – Paweł Sikora (senior one search specialist w firmie Performics).

„Niewątpliwie ważnym czynnikiem rankującym dla stron są odnośniki do nich prowadzące. Należy stawiać na naturalność i pozyskiwanie możliwie dużej liczby naturalnych linków” (Smaga, 2015, s. 49) – Bartłomiej Speth (senior SEO specialist, portal widzialni.pl).

Wybrane wskazówki z zakresu optymalizacji witryn internetowych

Wybrane atrybuty witryny można zoptymalizować niewielkim nakładem pracy i bez wiedzy specjalistycznej (programistycznej). Dotyczy to w szczególności optymalizacji treści oraz metainformacji dostępnych z poziomu systemu zarządzania treścią CMS (ang. *Content Management System*). Optymalizacja technicznych aspektów wykonania witryny może jednak wymagać czynności specjalistycznych, np. zapewnienia zgodności kodu HTML ze standardami W3C (modyfikacja kodu według standardów projektowych), ręcznej edycji metainformacji w nagłówku witryny (jeżeli jest ona pozbawiona systemu CMS), optymalizacji skryptów pod kątem rozmiaru plików (minifikacja kodu) oraz zapewnienia zgodności ze standardem RWD.

Strony internetowe powstają przeważnie w ścisłym związku z konkretnym produktem, usługą lub motywem przewodnim, który można opisać za pomocą wybranych słów kluczowych. W zasięgu przeciętnego użytkownika pozostają wszystkie czynności związane z optymalizacją treści – żadna zmiana w algorytmach wyszukiwarek nie sprawi, że publikacja unikalnych artykułów wpłynie negatywnie na miejsce serwisu na liście wyników wyszukiwania. Optymalizacja treści stawia nacisk na jakość, unikalność, aktualność, różnorodność, naturalność i umiar, a także multimedialność i popularność. To cechy, które powinny charakteryzować treści zamieszczane na stronach internetowych. Dlatego też zalecane jest publikowanie tekstów wysokiej jakości, branżowych, powiązanych z tematyką witryny, w naturalny sposób nasyconych słowami kluczowymi, wykorzystujących geoinformacje i zredagowanych według szeregu wytycznych:

- unikanie schematów i różnorodność – oryginalne artykuły związane z tytułem strony powinny być publikowane jak najczęściej, co najmniej raz w tygodniu lub raz na dwa tygodnie (choć jakość jest ważna, to liczy się także ilość), ze zwróceniem szczególnej uwagi na słowa kluczowe, które powinny być wkomponowane w teksty;
- objętość artykułów może być dowolna, np. sięgać 3–5 tys. znaków, dłuższe teksty mogą być dzielone i prezentowane na kilku stronach;
- obrazy (galerie fotografii) i filmy powinny być publikowane wraz z opisami i tytułami, tj. powinny być uzupełnione tekstem;

- tekst powinien być sformatowany, dzielony śródtytułami i akapitami, z zastosowaniem wyróżnień, list punktowanych, tabel, grafik i filmów – każdy artykuł powinien być odpowiednio zilustrowany oraz wzbogacony geoinformacją;
- w obrębie artykułów powinny być stosowane hiperłącza wewnętrzne, np. w postaci powiązań pomiędzy artykułami (wszystkie linki powinny prowadzić do aktywnych stron internetowych), treści powinny być aktualne, a istotne nazwy i odnośniki powinny przyjmować postać tekstu, a nie grafiki.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę, że sama treść, pomimo iż może być wartościowa, nie daje gwarancji zwiększonego ruchu na stronie internetowej. Konieczne są działania mające na celu promocję witryny, w tym dystrybucja pasywna z wykorzystaniem m.in.:

- kampanii informacyjnych w mediach społecznościowych (treści powinny mieć wtyczki społecznościowe, tak aby użytkownicy mogli łatwo udostępniać przeczytany materiał);
- odnośników zamieszczanych na zaprzyjaźnionych stronach;
- newslettera i bloga (e-mail marketing – tworzenie bazy odbiorców i zachęcanie dodatkowymi treściami do zapisu);
- księgi gości, systemu komentarzy (próby zaangażowania użytkowników w tworzenie treści);
- forów i serwisów branżowych przez włączenie się twórcy witryny do dyskusji, podanie linku do witryny i przez to pozyskanie odbiorców; działania te określane są mianem marketingu szeptanego (ang. *buzz marketing*).

Podsumowanie

Przedstawione w artykule wskazówki związane z optymalizacją wybranych parametrów witryn internetowych mają charakter uniwersalny, a zmiany w sposobie tworzenia rankingu wyszukiwarek – globalny. Redagowanie atrakcyjnych i unikalnych treści, optymalizacja technicznych parametrów witryny oraz jej aktywna promocja to wyzwania, którym muszą sprostać twórcy, administratorzy i redaktorzy witryn, aby utrzymać wysokie miejsce witryny na liście wyników wyszukiwania.

Najpopularniejsza w świecie wyszukiwarka Google przyjęła politykę walki ze spamem i niedozwolonymi praktykami SEO, co jest ukłonem w stronę użytkowników i ma wpłynąć na poprawę jakości witryn prezentowanych w wynikach wyszukiwania. Może to mieć bezpośrednie przełożenie na dostępność witryn gospodarstw agroturystycznych. Jeżeli nie zostaną one zoptymalizowane, mogą sukcesywnie tracić wysokie miejsca w wynikach wyszukiwania, a nawet zostać z nich usunięte.

Zmiany jakościowe w zakresie budowy rankingu wyników wyszukiwania sprawiają, że mniej wartościowe witryny są przesuwane na jego dalsze miejsca, a użytkownicy otrzymują trafniejsze odpowiedzi na zapytania. Witryny nieaktualizowane, ubogie w treści, niewspierane w mediach społecznościowych lub promowane za pomocą nieuczciwych praktyk tracą swoje miejsce na liście wyników. Wszystko to stanowi

wyzwanie dla właścicieli gospodarstw agroturystycznych promujących swoje usługi w Internecie i będzie od nich wymagało większej niż dotychczas aktywności, zaangażowania, wiedzy i umiejętności. Bez optymalizacji i promocji witryny gospodarstw agroturystycznych mogą stać się dla użytkowników niewidoczne, przez co ich rola w promowaniu produktów i usług będzie znikoma lub żadna.

Bibliografia

- Bendyk, E. (2009). *Sieciaki*. Pobrane 26.04.2016 z: <http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,6142538,Sieciaki.html>.
- Chochołowski, B. (2015). Koniec prostego SEO, określenie SEM zmienia sens – branża przechodzi ewolucję. *Raporty interaktywnie.com. Marketing w wyszukiwarkach*, luty, 51–61. Pobrane z: <http://interaktywnie.com/biznes/artykuly/raporty-interaktywnie-com/raport-interaktywnie-com-marketing-w-wyszukiwarkach-2015-250245>.
- Ho, J.Y.C., Dempsey, M. (2010). Viral marketing: Motivations to forward online content. *Journal of Business Research*, 63, 1000–1006. doi: 10.1016/j.jbusres.2008.08.010.
- Król, K. (2006). Praktyczne formy wykorzystania Internetu w rolnictwie. *Magazyn Farmerski*, 7(7), 89–91.
- Król, K. (2015a). Funkcjonalność oraz funkcje witryn internetowych gospodarstw agroturystycznych. *Ekonomia i Zarządzanie*, 7(1), 343–355. doi: 10.12846/j.em.2015.01.21.
- Król, K. (2015b). Funkcja witryn internetowych gospodarstw agroturystycznych według modelu wdrożenia technologii internetowej SMWTI. *Acta Scientiarum Polonorum. Formatio Circumiectus*, 14(2), 111–123. doi: 10.15576/ASP.FC/2015.14.2.111.
- Król, K. (2015c). Ocena dostępności ofert turystycznych małych gospodarstw rolnych w Internecie. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, 4, 5–23. doi: 10.15576/PDGR/2015.4.5.
- Król, K., Bedla, D. (2014). Ocena witryn internetowych gospodarstw agroturystycznych. *Marketing i Rynek*, 11, 22–29.
- Król, K., Bedla, D. (2015). Ocena wykorzystania technologii responsywności w projektach witryn internetowych gospodarstw agroturystycznych. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, 3, 53–65. doi: 10.15576/PDGR/2015.3.53.
- Król, K., Bedla, D. (2016). Geoinformacja w sprzedaży produktu turystycznego. *Marketing i Rynek*, 3, 20–28.
- Król, K., Gola, P. (2006). Jakość witryn internetowych małopolskich gospodarstw agroturystycznych. W: A. Dyszewski (red.), *Warunki rozwoju obszarów wiejskich. Conditions of development of village and rural areas. Praca zbiorowa* (s. 68–71). Wrocław: Studenckie Koło Naukowe „Doradztwa Rolniczego”.
- Król, K., Wojewodzik, T. (2006). Strona internetowa źródłem przewagi konkurencyjnej gospodarstwa agroturystycznego. *Wieś i Doradztwo*, 1–2, 59–62.
- Morbitz, J. (2012a). Nowe uwarunkowania edukacyjne epoki dzieci sieci. *Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych*, 65, 31–48.
- Morbitz, J. (2012b). *Medialność a sprawność edukacyjna ucznia*. 22. Ogólnopolskie Sympozjum Naukowe Człowiek – Media – Edukacja (maszynopis).
- Pamuła-Cieślak, N. (2013). Analiza czynników wpływających na jakościowe cechy wyników w wyszukiwarce Google. *Toruńskie Studia Bibliologiczne*, 1(10), 111–126. doi: 10.12775/TSB.2013.006.
- Pieczyński, S., Susłow, W. (2012). Analiza porównawcza witryn internetowych w skali pomiarowej HHS. *Pomiary, Automatyka, Kontrola*, 58(5), 475–479.

- Prensky, M. (2001). *Digital natives, digital immigrants – a new way to look at ourselves and our kids*. Pobrane 26.04.2016 z: <http://www.marcprensky.com/>.
- Rowley, J. (2008). Understanding digital content marketing. *Journal of Marketing Management*, 24(5–6), 517–540. doi: 10.1362/026725708X325977.
- Sendrowicz, B. (2011). Między pokoleniami. *Gazeta Wyborcza* z 17.12.2011. Pobrane 26.04.2016 z: http://wyborcza.pl/1,75248,10833033,Miedzy_pokoleniami.html.
- Smaga, M. (2015). Czym w tym roku zaskoczy cię Google? *Raporty interaktywnie.com. Marketing w wyszukiwarkach*, luty, 42–49. Pobrane z: <http://interaktywnie.com/biznes/artykuly/raporty-interaktywnie-com/raport-interaktywnie-com-marketing-w-wyszukiwarkach-2015-250245>.
- Stepaniuk, K. (2009). Indywidualizm a masowość. Studium wybranych aspektów internetowych strategii promocyjnych gospodarstw agroturystycznych w woj. podlaskim. *Ekonomia i Zarządzanie*, 1(1), 120–127.
- Strzelecki, A. (2007). Jak przeszukujemy sieć? „Długi ogon wyszukiwania”. *E-mentor*, 4, 71–75.
- Trzecieliński, S., Frontczak, T. (2003). Wykorzystanie potencjału wyszukiwarek internetowych w marketingu. *Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej. Organizacja i Zarządzanie*, 37, 169–180.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 22.11.2016

Do cytowania – For citation:

Król, K. (2016). Wpływ optymalizacji witryn internetowych na promocję turystyki wiejskiej w sieci [The impact of website optimization on online promotion of agrotourism]. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, 3, 57–71. doi: <http://dx.doi.org/10.15576/PDGR/2016.3.57>.

Konkurencyjność i bezpieczeństwo ekonomiczne przedsiębiorstw na rynku mleka

Competitiveness and economic security on dairy market

Dominika Mierzwa

Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki

Joanna Zimmer

Politechnika Wrocławska

Streszczenie. Procesy rynkowe, które zachodzą we współczesnej gospodarce, mają wpływ na sposób zarządzania przedsiębiorstwem oraz na potrzeby informacyjne zarówno kardy kierowniczej, jak i poszczególnych grup interesu. Zapewnienie organizacji bezpieczeństwa ekonomicznego wymaga od menedżerów opanowania sztuki kierowania firmą, pozwalającej radzić sobie w sytuacjach kryzysowych i ekstremalnie trudnych. Współczesne realia gospodarcze wymagają od menedżerów nie tylko dużej wiedzy specjalistycznej, lecz przede wszystkim wiedzy z zakresu nauk ekonomicznych i zarządzania. Równowaga finansowa organizacji jest obecnie warunkiem koniecznym do sprawnego i skutecznego jej funkcjonowania w zmiennym otoczeniu gospodarczym. Współczesne organizacje powinny dbać zarówno o atrakcyjność wytwarzanych produktów i usług, jak i o własną płynność i efektywność finansową. Celem artykułu jest określenie ogólnej sytuacji finansowej i konkurencyjnej badanych przedsiębiorstw oraz ich bezpieczeństwa ekonomicznego na rynku mleka.

Słowa kluczowe: konkurencyjność • przewaga konkurencyjna • bezpieczeństwo ekonomiczne • ocena ekonomiczno-finansowa • rynek mleka

Abstract. Market processes which take place in modern economy affect on enterprise management, as well as on information needs, both on the side of senior management and particular interest groups. In order to ensure organization of economic security, the managers are required to overmaster company management, which allows them to deal with crisis and extremely difficult situations. Modern economic reality demands that the managers should not only possess broad expert knowledge, but, first of all, the knowledge in the realm of economic and management science. Nowadays, a financial balance of organization is a necessary condition to its effective and efficient functioning

in a changeable economic environment. The enterprises of dairy industry should not only focus on attractiveness of produced goods and services, but also on their economic security on home and foreign markets. The aim of the article was to determine general financial and competitive situation of the examined organizations and their economic security on dairy market.

Keywords: competitiveness • competitive advantage • economic security • economic and financial assessment • dairy market

Wstęp

Konkurencja w dziedzinie gospodarki żywnościowej w Polsce i innych krajach Unii Europejskiej ma specyficzny charakter. Większość rynków surowców rolnych decydujących o funkcjonowaniu przemysłu spożywczego regulowana jest za pomocą mechanizmów Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). Działania w zakresie WPR mają na celu stworzenie takich samych warunków konkurencji i bezpieczeństwa dla producentów żywności we wszystkich krajach UE. W ramach tego systemu stosuje się wiele środków wspierających utrzymanie produkcji rolnej w regionach o niekorzystnych uwarunkowaniach oraz skłaniających gospodarstwa najmniej efektywne do kontynuowania produkcji – np. kwoty produkcyjne, ceny interwencyjne, zakupy interwencyjne, dopłaty do eksportu, dopłaty bezpośrednie dla rolników.

W ostatnich latach szczególnego znaczenia wśród branż przemysłu spożywczego nabrała branża przetwórstwa mleka. Charakteryzuje się ona wysoką przeciętną zyskownością i stosunkowo dużym średniorocznym tempem wzrostu, ma także niekwestionowane znaczenie w zaspokajaniu potrzeb. Znaczne przeszkody w wejściu do branży powodują intensyfikację konkurencji oraz ofensywne działania przedsiębiorstw produkujących wyroby mleczne. Organizacja, by sprawnie i skutecznie funkcjonować w zmieniającym się środowisku gospodarczym, musi zapewnić sobie równowagę finansową. Przedsiębiorstwa przetwórstwa mlecznego nie tylko powinny dbać o atrakcyjność wytwarzanych produktów i usług, lecz także o własne bezpieczeństwo ekonomiczne na rynku krajowym i zagranicznym.

Celem artykułu jest analiza i ocena konkurencyjności wybranych organizacji oraz ich sytuacji ekonomiczno-finansowej. Wyniki przeprowadzonych badań w znacznym stopniu obrazują ogólną równowagę rynkową analizowanych przedsiębiorstw i są odzwierciedleniem ich bezpieczeństwa w branży.

Metodyka i zakres badań

W artykule wykorzystano dane ekonomiczno-finansowe przedsiębiorstw mleczarskich regionu śląskiego. Szczegółowym obserwacjom poddano trzy organizacje (P1, P2, P3), działające na rynku polskim od ponad 40 lat. Analizą objęto lata 2011–2014, bowiem był to czas głębokich przemian strukturalnych i zmieniających się warunków konkurencyjnych. Przeprowadzono analizę ekonomiczno-finansową oraz dokonano oceny materiału empirycznego z wykorzystaniem metody ankietowej, opisowej i porównaw-

czej. Autorki kilkakrotnie wizytowały każde przedsiębiorstwo, zapoznając się z jego organizacją (metoda obserwacji uczestniczącej). Dzięki temu mogły dokładniej poznać produkowany asortyment, ocenić nowoczesność zakładu i przeanalizować podstawowe problemy związane z zarządzaniem.

Wyniki badań przedstawiono w formie tabelarycznej i graficznej.

Ze względu na poufność danych uzyskanych od badanych organizacji zachowana została pełna anonimowość badanych podmiotów.

Konkurencyjność organizacji na rynku mleka

W ostatnich latach, ze względu na zwiększającą się wraz ze wzrostem globalizacji rolę konkurencji, wśród naukowców i praktyków nasila się zainteresowanie towarzyszącymi jej procesami. Literatura przedmiotu pokazuje, że coraz częściej pojęcia konkurencji, konkurencyjności i przewagi konkurencyjnej są mylnie używane.

Pojęcie konkurencji w teorii i praktyce jest definiowane w różnorodny sposób. Według Grupy Lizbońskiej jest to „proces, gdzie uczestnicy rywalizują ze sobą w dążeniu do analogicznych celów, powodując przy tym działania, które utrudniają lub uniemożliwiają osiągnięcie takich samych założeń innym podmiotom na rynku” (Grupa Lizbońska, 1996, s. 19). Zatem konkurencyjność przedsiębiorstwa można traktować jako zdolność do utrzymania się na rynku z daną grupą wyrobów, z zachowaniem możliwości osiągnięcia nadwyżki ceny w stosunku do poniesionych kosztów, ewentualnie poniesienia przejściowych strat wynikających z modernizacji produktu lub sposobu jego wytwarzania. Jest to cecha przedsiębiorstwa mająca charakter wielowymiarowy, bowiem tworzą ją czynniki dotyczące poszczególnych obszarów strategicznych firmy (Urbanowska-Sojkin, 1998; Nogalski, Karpacz, Wójcik-Karpacz, 2004).

Na konkurencyjność przedsiębiorstwa składają się trzy podstawowe elementy: potencjał konkurencyjności, pozycja konkurencyjna na rynku oraz instrumenty konkurencyjności (strategie). Współcześnie każdy podmiot gospodarczy funkcjonuje w skomplikowanym i zmiennym otoczeniu gospodarczym, do którego musi dostosować swoją działalność. Konkurencyjność przedsiębiorstwa nie zależy zatem tylko od posiadanych zasobów wewnętrznych (potencjału konkurencyjnego), ale także od czynników zewnętrznych, które w sposób bezpośredni lub pośredni kształtują jego pozycję w danej branży. Do tych najważniejszych zalicza się m.in. panującą na rynku koniunkturę, dostęp do informacji, obowiązujący system podatkowy, dostępność kredytów, rywalizację w sektorze, dostęp do niezbędnych zasobów (Bargłowska, 2004). Z pojęciem konkurencyjności wiążą się zdolność konkurencyjna oraz pozycja konkurencyjna. Zdolność konkurencyjna jest pojęciem szerszym i obejmuje takie umiejętności przedsiębiorstwa, jak: szybkie reagowanie na zmiany zachodzące w otoczeniu oraz wykorzystywanie wynikających z nich szans, racjonalne gospodarowanie dostępnymi zasobami, skuteczne podejmowanie decyzji itp. (Bieńkowski, 1995). Pozycja konkurencyjna jest z kolei związana z osiągnięciem przewagi nad rywalami pod względem kluczowych czynników sukcesu, np. udziału w rynku, jakości produktów czy też wyników finansowych (Stankiewicz, 2002).

Jednym z najbardziej znanych modeli konkurencji jest model Portera (Porter, 2010), który analizuje dwie podstawowe przewagi konkurencyjne: niższych kosztów oraz zróżnicowania (ryc. 1). Pierwsza z nich wymaga od przedsiębiorstwa przeprowadzenia szeregu zintegrowanych działań mających na celu wytworzenie produktów/usług po koszcie możliwie najniższym w stosunku do kosztów poniesionych przez konkurentów, a druga dotyczy zaferowania klientowi takich produktów/usług, które będą przez niego postrzegane jako unikatowe.

		Przewaga konkurencyjna Competitive advantage	
		Niższe koszty Lower costs	Zróżnicowanie Differentiation
Cała branża Whole industry Cel konkurencyjny Competitive aim		Przywództwo kosztowe Cost leadership	Zróżnicowanie Differentiation
	Segment Segment	Koncentracja na kosztach Competitive costs	Koncentracja na zróżnicowaniu Competitive differentiation

Ryc. 1. Źródła przewagi konkurencyjnej w modelu Portera
Fig. 1. Source of competitive advantage in model by Porter

Źródło: Porter (2010)
Source: Porter (2010)

Dualny charakter strategii wskazuje, że przedsiębiorstwo można rozpatrywać zarówno w kategoriach rynkowych (branżowych), jak i produkcyjnych. Zgodnie z modelem Portera organizacja, wyznaczając sobie określony cel konkurencyjny, może dążyć do przywództwa kosztowego, zróżnicowania lub koncentracji¹.

Skup mleka w wybranych przedsiębiorstwach i oferowany przez nie asortyment

Tradycyjne przedsiębiorstwa mleczarskie początku ubiegłego wieku były firmami produkującymi wyłącznie mleko spożywcze. W dobie zmian gospodarczych wiele z nich zaczęło rozszerzać profil działalności, dostosowując się do panującej sytuacji konkurencyjnej. Współcześnie asortyment produkcji podmiotów gospodarczych na rynku mleka nie jest jednorodny, a zakłady te wytwarzają jednocześnie wiele wyrobów na osobnych liniach technologicznych. Analizowane przedsiębiorstwa mleczarskie województwa śląskiego przez wiele lat opracowywały i wprowadzały nowe produkty

¹ Strategia koncentracji ma dwa warianty – koncentrację na kosztach i koncentrację na zróżnicowaniu.

o zwiększonej trwałości, w bardziej funkcjonalnych i estetycznych opakowaniach, by podnieść swoją konkurencyjność w branży. Kadra kierownicza podkreśla znaczenie tradycyjnej receptury wytwarzania wyrobów, która ma znaczenie dla rzeszy lojalnych klientów. Produkty oferowane przez badane organizacje podzielono na siedem grup: mleko spożywcze, śmietana i śmietanka, napoje mleczne (np. jogurt naturalny i smakowy, kefir, mleko smakowe), sery dojrzewające (np. typu holenderskiego i szwajcarskiego), twarogi, sery miękkie (np. typu francuskiego), masło (tab. 1).

Tabela 1. Asortyment produkcji trzech analizowanych organizacji regionu śląskiego w latach 2011–2014

Table 1. Production assortment of 3 analyzed organization in Silesian Province in the years 2011–2014

Lp. No.	Asortyment Assortment	Przedsiębiorstwo Enterprise	Rok / Year			
			2011	2012	2013	2014
1	Mleko spożywcze Drinking milk	P1	+	+	+	+
		P2	+	+	+	+
		P3	-	-	-	-
2	Śmietana i śmietanka Cream and sweet cream	P1	+	+	+	+
		P2	+	+	+	+
		P3	+	+	+	+
3	Napoje mleczne Milk beverages	P1	+	+	+	+
		P2	+	+	+	+
		P3	-	-	-	-
4	Sery dojrzewające Ripening cheeses	P1	+	+	+	+
		P2	+	+	+	+
		P3	+	+	+	+
5	Twarogi Cottage cheeses	P1	+	+	+	+
		P2	+	+	+	+
		P3	-	-	-	-
6	Sery miękkie (nie dojrzale) Soft cheeses	P1	-	-	-	-
		P2	+	+	+	+
		P3	+	+	+	+
7	Masło Butter	P1	+	+	+	+
		P2	+	+	+	+
		P3	+	+	+	+

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań z produkcji badanych spółdzielni

Source: Elaboration by the author on the basis of production reports from the examined cooperatives

Produkcja wyrobów mleczarskich w latach 2011–2014 obejmuje asortyment bardzo zróżnicowany pod względem rodzaju, zawartości tłuszczu, stosowanej receptury, smaku, ceny, jakości i wagi. Nie wszystkie badane organizacje oferują na rynku pełen asortyment produktów. Szeroki zestaw wyrobów sprzedają na rynku przedsiębiorstwa P1 i P2, podczas gdy firma P3 specjalizuje się głównie w produkcji serów dojrzewających (wiórka) i miękkich (blok) typu mozzarella.

Ważnym kryterium branym pod uwagę przy ocenie konkurencyjności zakładów mleczarskich jest wielkość przerobu surowego mleka wyrażona w mln litrów rocznie lub w tys. litrów dziennie. W małych przedsiębiorstwach przerabia się rocznie do 40 mln litrów mleka, w średnich od 40 do 90 mln litrów, podczas gdy w dużych zakładach jest to wartość powyżej 90 mln litrów. Za bardzo dużą mleczarnię można uznać taką, która rocznie przetwarza ponad 1000 mln litrów mleka (Sznajder, 1999). Analizowane organizacje należą do mniejszych firm² – ilość przerabianego przez nie mleka wyrażona w tys. litrów jest stosunkowo mała (od 11 544 tys. litrów do 15 721 tys. litrów) (tab. 2).

Tabela 2. Przerób mleka w latach 2011–2014 (w tys. litrów)

Table 2. Milk processed in the years 2011–2014 (in thousands of liter)

Przedsiębiorstwo Enterprise	Ogólny przerób mleka Total amount of milk processed				
	Rok Year	2011	2012	2013	2014
P1		14 876	14 023	14 378	15 721
P2		12 587	12 871	13 314	13 090
P3		11 962	13 386	13 713	11 544

Źródło: Opracowanie własne na podstawie raportu dostaw badanych przedsiębiorstw

Source: Elaboration by the author on the basis of delivery reports in the examined cooperatives

Na podstawie badań można zauważyć, że najwięcej mleka w latach 2011–2014 przetworzyło przedsiębiorstwo P1 (od ok. 15 000 tys. litrów w 2011 r. do prawie 16 000 tys. litrów w 2014 r.). Organizacje P2 i P3 przerabiają mniejszą ilość surowca w ciągu roku, a skup mleka ogółem nie przekracza w nich 14 000 tys. litrów.

Analizowane przedsiębiorstwa posiadają nowoczesne cysterny do transportu mleka, które są wyposażone w system komputerowy zapewniający niezmienną jakość zakupionego surowca. Umożliwiają one przeprowadzenie pomiaru temperatury mleka, a po jego bezpośrednim przepompowaniu producent otrzymuje wydruk. Dwa razy w miesiącu losowo pobiera się surowiec do badań na liczbę drobnoustrojów, a raz w miesiącu sprawdza się zawartość komórek somatycznych. Wysokie wymagania jakościowe, jakie wiążą się z produkcją i transportem mleka, powodują stałe zmniejszanie się liczby jego dostawców na terenie analizowanego województwa – podobnie jak w całym kraju.

² Według klasyfikacji rynku mleczarskiego.

Ocena bezpieczeństwa ekonomicznego organizacji

Wskaźniki ekonomiczno-finansowe wykorzystywane przy ocenie bezpieczeństwa ekonomicznego przedsiębiorstwa mogą być klasyfikowane na wiele sposobów i w dużej mierze zależą od prowadzącego badanie. Autorki dokonały próby analizy finansowej wybranych organizacji za pomocą metody zmian w czasie – opartej na badaniach trendu. Porównały uzyskiwane w poszczególnych latach wartości wskaźników: płynności, rentowności, efektywności i konkurencyjności (tab. 3).

Tabela 3. Wskaźniki ekonomiczno-finansowe w badanych organizacjach w latach 2011–2014

Table 3. Economic and financial ratios in the years of research 2011–2014

Wyszczególnienie Specification	Rodzaje wskaźników Types of ratios	Firma Firm	Rok / Year			
			2011	2012	2013	2014
Płynność finansowa Financial liquidity	Wskaźniki bieżącej płynności finansowej Current ratio	P1	0,77	0,85	0,86	0,99
		P2	1,06	1,15	1,09	1,07
		P3	1,30	1,46	1,53	1,55
	Wskaźniki podwyższonej płynności Quick ratio	P1	0,46	0,48	0,57	0,63
		P2	0,75	0,91	0,85	0,86
		P3	1,14	1,23	1,27	1,25
	Wskaźniki wypłacalności gotówkowej Cash ratio	P1	0,02	0,05	0,06	0,04
		P2	0,15	0,26	0,28	0,18
		P3	0,39	0,36	0,38	0,45
Rentowność finansowa Financial profitability	Wskaźniki rentowności sprzedaży netto – ROS (%) Return on Sales net index – ROS (%)	P1	0,71	0,64	0,28	0,61
		P2	0,66	0,60	0,57	0,68
		P3	0,03	0,70	1,21	0,12
Wskaźniki rentowności kapitału własnego – ROE (%) Return on Equity index – ROE (%)	P1	4,31	4,06	1,95	4,56	
	P2	2,56	2,56	2,52	3,37	
	P3	0,08	3,51	6,18	0,51	
Efektywność finansowa Financial productivity	Wskaźniki cyklu inkasa należności (w dniach) Days sales outstanding (in days)	P1	18	17	16	17
		P2	28	29	27	26
		P3	35	39	36	34

Tabela 3. cd.
Table 3. cont.

Wyszczególnienie Specification	Rodzaje wskaźników Types of ratios	Firma Firm	Rok / Year			
			2011	2012	2013	2014
Efektywność finansowa	Wskaźniki cyklu spłaty zobowiązań (w dniach) Days receivables (in days)	P1	33	31	30	30
		P2	20	21	17	24
		P3	23	27	22	18
Financial productivity	Wskaźniki cyklu zapasów (w dniach) Inventory turnover (in days)	P1	16	20	14	16
		P2	18	13	13	14
		P3	11	12	10	12
Konkurencyjność ekonomiczna	Wskaźniki konkurencyjności (Z_M) Competitiveness index (Z_M)	P1	0,73	0,84	0,91	0,78
		P2	1,05	1,06	1,11	1,15
		P3	0,55	0,93	1,48	0,56

Wzory:

Wskaźnik bieżącej płynności finansowej = aktywa bieżące / pasywa bieżące; wskaźnik podwyższonej płynności = (aktywa bieżące – zapasy – rozliczenia międzyokresowe czynne) / pasywa bieżące; wskaźnik wypłacalności gotówkowej = środki pieniężne / zobowiązania bieżące; wskaźnik rentowności sprzedaży netto (ROS) = (zysk netto / sprzedaż netto) x 100%; wskaźnik rentowności kapitału własnego (ROE) = (zysk netto / kapitał własny) x 100%; wskaźnik cyklu inkasa należności (w dniach) = (należności krótkoterminowe z tytułu dostaw i usług x 365 dni) / sprzedaż netto; wskaźnik cyklu spłaty zobowiązań (w dniach) = (zobowiązania krótkoterminowe z tytułu dostaw i usług x 365 dni) / sprzedaż netto; wskaźnik cyklu zapasów (w dniach) = (zapasy x 365 dni) / sprzedaż netto; $Z_M = 1,5x_1 + 0,08x_2 + 10x_3 + 5x_4 + 0,3x_5 + 0,1x_6$, gdzie: x_1 – relacja nadwyżek pieniężnych nad zobowiązaniami, x_2 – relacja sumy bilansowej do zobowiązań, x_3 – zyskowność majątku, x_4 – rentowność obrotów, x_5 – rotacja zapasów, x_6 – rotacja aktywów

Formulas:

Current ratio = current assets / current liabilities; Quick ratio = (current assets – inventory – prepayments) / current liabilities; Cash ratio = financial means / current liability; Return on Sales net index (ROS) = (net income / net sales) x 100%; Return on Equity index (ROE) = (net income / owner's equity) x 100%; Days sales outstanding (in days) = (short term trade receivables x 365 days) / net sales; Days receivables (in days) = (short term trade receivables x 365 days) / net sales; Inventory turnover (in days) = (inventory x 365 days) / net sales; $Z_M = 1,5x_1 + 0,08x_2 + 10x_3 + 5x_4 + 0,3x_5 + 0,1x_6$; x_1 – relation on surplus income to receivables, x_2 – relation of total assets to receivables, x_3 – return on assets; x_4 – return on sales; x_5 – inventory turnover, x_6 – assets turnover

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań finansowych badanych organizacji

Source: Elaboration by the author on the basis of annual accounts from the examined organizations

Analizując dane dotyczące wybranych organizacji, można zauważyć, że wartości wskaźników bieżącej płynności finansowej w poszczególnych latach kształtują się na poziomie zbliżonym do wymaganego (od 1,2 do 2,0). Zdecydowanie w najlepszej sytu-

acji pod tym względem znajdują się pomioty P3 (wartości w przedziale od 1,30 do 1,55) i P2 (od 1,06 do 1,15). Analitycy finansowi uważają, że optymalny poziom wskaźnika podwyższonej płynności powinien wynosić 1 lub przyjmować wartości nieco powyżej jedności (zazwyczaj jest to przedział od 1 do 1,3) (Wypych (red.), 1999). W sytuacji idealnej znajduje się organizacja P3 z wartościami mieszczącymi się w przedziale od 1,14 do 1,27. Wartości zbliżone do jedności osiągnęło także przedsiębiorstwo P2, ze wskaźnikami od 0,75 do 0,91, podczas gdy organizacja P1 nie osiągnęła zadowalających wyników w tym zakresie (od 0,46 do 0,63). W przypadku ostatniego podmiotu (P1) poziom wskaźnika płynności jest istotnym ostrzeżeniem o występujących trudnościach płatniczych i braku możliwości szybkiej spłaty bieżących zobowiązań. Jeśli wziąć pod uwagę wartość wskaźnika wypłacalności gotówkowej, najbardziej zbliżony do idealnego poziom (od 0,1 do 0,3) osiągnęła firma P2 (wartości od 0,15 do 0,28), co oznacza, że środki pieniężne podmiotu umożliwiły pokrycie znacznej części bieżących zobowiązań. Wskaźniki nieznacznie przekraczające górną granicę przedziału uzyskała organizacja P3 (od 0,36 do 0,45), co świadczy o preferowaniu przez badany podmiot obrotu gotówkowego, a nie o trudnościach w wypłacalności. Zdecydowanie niekorzystna sytuacja panowała w przedsiębiorstwie P1, dla którego wartości wskaźników znalazły się poniżej dolnej granicy.

Dokonując analizy sytuacji bezpieczeństwa ekonomicznego organizacji, warto skupić uwagę na dwóch podstawowych wskaźnikach: rentowności sprzedaży (*Return on Sales* – ROS) i rentowności kapitału własnego (*Return on Equity* – ROE) (Wypych (red.), 1999). Najwyższą wartość zysku netto przypadającą na jednostkę osiągniętej sprzedaży w latach 2011–2014 uzyskało przedsiębiorstwo mleczarskie P2 (od 0,57% do 0,68%), natomiast podmiot P3 w dwóch analizowanych latach odnotował bardzo niskie wyniki wskaźnika marży zysku: 0,03% (w 2011 r.) i 0,12% (w 2014 r.). Najwyższy zwrot na kapitale własnym (wskaźnik ROE) w badanym okresie osiągnęła organizacja P1 (wartości od 1,95% do 4,56%).

Na podstawie przeprowadzonych badań można wyróżnić przedsiębiorstwa mleczarskie, które prawidłowo kredytują swoich odbiorców, nie zamrażając własnych środków pieniężnych: P1 (cykl inkasa należności od 16 do 18 dni) i P2 (od 26 do 29 dni). Uzyskiwane przez te organizacje wskaźniki cyklu inkasa są zdecydowanie niższe niż te średnio osiągane w całej branży w latach 2011–2014, a wynoszące ok. 30 dni. Analizując wskaźnik cyklu spłaty zobowiązań, można zaobserwować, w ciągu ilu dni przedsiębiorstwo spłaca swoje zobowiązania. Korzystną sytuację odnotowano we wszystkich badanych przedsiębiorstwach, P1, P2 i P3 – średnia za 4 lata wyniosła odpowiednio: 31 dni, 21 dni i 23 dni. Zatem warto podkreślić, że wszystkie badane organizacje w sposób bezproblemowy realizują spłatę swoich zobowiązań, a ich wskaźniki są zbliżone do średniej uzyskiwanej przez branżę mleczarską (28–30 dni)³. Obliczając wartość wskaźnika cyklu zapasów w latach 2011–2014, można zauważyć, że najniższe średnie wartości odnotowało przedsiębiorstwo P3 (12 dni), podczas gdy najwyższy poziom wartości uzyskała organizacja P1 (17 dni). Średnia dla branży mleczarskiej w badanym okresie wyniosła 14 dni, zatem badane podmioty nie mają większych problemów związanych z zaleganiem zapasów.

³ Informacje uzyskane w Krajowym Związku Spółdzielni Mleczarskich w Warszawie.

Przy ocenie bezpieczeństwa ekonomicznego organizacji przydatne wydaje się zastosowanie modelu sześcioczynnikowego analizy dyskryminacyjnej będącego modyfikacją metody Mączyńskiej. Model ten służy do określenia ogólnej kondycji finansowej przedsiębiorstw mleczarskich (Skawińska, 1999). Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że dwie analizowane organizacje, P1 i P3, osiągnęły w okresie 4 lat wartość wskaźnika konkurencyjności w przedziale $< 0-1$, co świadczy o tym, że podmioty te są słabe pod względem ekonomicznym, ale nie zagraża im upadłość. Na szczególną uwagę zasługuje przedsiębiorstwo P2, dla którego poszczególne wartości omawianego wskaźnika (w latach 2011–2014) zdecydowanie przekroczyły jedność, określając tym samym jego kondycję finansową jako dobrą. Dla organizacji P1 i P3 rok 2013 był wyjątkowo korzystny, o czym także świadczą obliczone wcześniej wskaźniki finansowe. Niestety zaistniały kryzys gospodarczy i brak pomysłu zarządu na dalszy rozwój w tych warunkach spowodowały znaczne pogorszenie się sytuacji konkurencyjnej tych podmiotów w następnym okresie.

Podsumowanie i wnioski

W warunkach dużej konkurencyjności szansą na przetrwanie i rozwój przedsiębiorstwa jest szybka i sprawna analiza własnej sytuacji finansowej oraz głównych czynników mogących nieść zagrożenie dla przyszłego funkcjonowania organizacji. Odpowiednie zachowania kadry menedżerskiej, polegające na podejmowaniu szybkich i racjonalnych decyzji, mogą stać się solidną podstawą do przezwyciężania wszelkich trudności, jakich dostarcza współczesna rzeczywistość gospodarcza.

Przeprowadzone badania wykazują, że główny wpływ na obniżanie się poziomu bezpieczeństwa ekonomicznego analizowanych organizacji miały czynniki o charakterze wewnętrznym, które obok przyczyn wynikających z ogólnej sytuacji w otoczeniu firmy (recesja, inflacja, zaostrzająca się konkurencja itd.) były powodem osłabienia przedsiębiorstw. Do tych czynników zaliczyć można m.in.:

- brak odpowiedniego zarządzania finansami organizacji,
- nieumiejętność rozpoznania przez menedżerów sytuacji konkurencyjnej na rynku,
- niewłaściwa struktura profesjonalna kadry zarządzającej (większość prezesów to osoby z wykształceniem technicznym bez przygotowania w zakresie zarządzania i ekonomii),
- zbyt duże zaangażowanie prezesów w zadania mało istotne z punktu widzenia bezpieczeństwa ekonomicznego podmiotu,
- brak odpowiedniego systemu informacji finansowo-księgowej (kadra kierownicza zazwyczaj nie posiada pełnej informacji o aktualnej kondycji przedsiębiorstwa i w efekcie nie ma możliwości elastycznego reagowania na zmiany),
- nieustabilizowane tempo wzrostu organizacji (często nadmierne, niedostosowane do możliwości),
- trudności w kontroli finansowej.

Mnogość endogenicznych przyczyn pogarszającej się sytuacji konkurencyjnej przedsiębiorstw wskazuje na to, że tylko odpowiednie kierowanie organizacją i przy-

jęcie odpowiedniej strategii działania przez kadre menedżerską może uchronić firmę przed zagrożeniem dla jej przyszłego funkcjonowania. Wymaga to jednakże poszukiwania właściwych metod zarządzania i większego zaangażowania osób na najwyższych stanowiskach w działalność podmiotu gospodarczego. Analizowane przedsiębiorstwa mają szansę w najbliższej przyszłości na osiągnięcie podobnych jak obecnie wyników finansowych, jednakże zarząd już w tym momencie powinien zastanowić się nad wprowadzeniem zmian w całej organizacji, by zapewnić możliwość dalszego funkcjonowania na rynku w dłuższej perspektywie czasu. Kadra kierownicza badanych podmiotów musi wyciągać wnioski z obserwacji wielu sytuacji upadłościowych mniejszych przedsiębiorstw mleczarskich i w sposób kompleksowy podejmować kluczowe decyzje, tak by nie doprowadzić organizacji do stanu krytycznego. Doświadczenia polskiego sektora mleka pokazują, że ratowanie firm znajdujących się na skraju bankructwa jest już zazwyczaj tylko złudnym marzeniem prezesów, którzy nie wprowadzili programów naprawczych w odpowiednim czasie.

Bibliografia

- Bargłowska, D. (2004). Metodologiczne aspekty oceny konkurencyjności firm. W: J. Szablowski (red.), *Strategie konkurencji przedsiębiorstw. Wybrane zagadnienia* (s. 49–52). Białystok: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania.
- Bieńkowski, W. (1995). *Reaganomika i jej wpływ na konkurencyjność gospodarki amerykańskiej*. Warszawa: PWN.
- Grupa Lizbońska (1996). *Granice konkurencji*. Tłum. M. Jaroński. Warszawa: Poltext.
- Nogalski, B., Karpacz, J., Wójcik-Karpacz, A. (2004). *Funkcjonowanie i rozwój małych i średnich przedsiębiorstw. Od czego to zależy?* Bydgoszcz: AJG–OPO.
- Porter, M. (2010). *Strategia konkurencji. Metody analizy sektorów i konkurentów*. Tłum. A. Ehrlich. Warszawa: Wydawnictwo MT Biznes.
- Skawińska, E. (1999). *Uwarunkowania rozwoju mleczarstwa polskiego w procesie integrowania Polski z Unią Europejską. Synteza*. Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”.
- Stankiewicz, M.J. (2002). *Konkurencyjność przedsiębiorstwa. Budowanie konkurencyjności przedsiębiorstwa w warunkach globalizacji*. Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”.
- Sznajder, M. (1999). *Ekonomia mleczarstwa*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego.
- Urbanowska-Sojkin, E. (1998). *Zarządzanie przedsiębiorstwem. Od kryzysu do sukcesu*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Wypych, M. (red.) (1999). *Finanse przedsiębiorstwa z elementami zarządzania i analizy. Praca zbiorowa*. Łódź: Przedsiębiorstwo Specjalistyczne „Absolwent”.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 22.11.2016

Do cytowania – For citation:

Mierzwa, D., Zimmer, J. (2016). Konkurencyjność i bezpieczeństwo ekonomiczne przedsiębiorstw na rynku mleka [Competitiveness and economic security on dairy market]. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, 3, 73–83. doi: <http://dx.doi.org/10.15576/PDGR/2016.3.73>.

Łąka i jej flora w gospodarstwach rolnych jako motyw literacki

Meadow and its flora in agricultural holdings as a literary theme

Kamila Musiał

Instytut Zootechniki, Państwowy Instytut Badawczy, Dział Technologii, Ekologii i Ekonomiki Produkcji Zwierzęcej

Streszczenie. W literaturze polskiej różnych okresów obserwuje się zainteresowanie przyrodą, w tym także botaniką, oraz jej częścią obejmującą ekosystemy łąkowe. Za cel opracowania przyjęto przeanalizowanie motywu przyrody ożywionej w postaci łąki i związanych z nią gatunków roślin, w kontekście powiązań z gospodarstwami rolnymi. Motyw ten był różnie przedstawiany w literaturze w poszczególnych okresach literackich. W renesansie spojrzenie na naturę wiązało się przede wszystkim z jej aspektem użytkowym, ale rośliny postrzegane były także jako elementy natury o magicznych właściwościach. Perspektywa ujmowania przyrody podlegała różnym przemianom w kolejnych epokach, co każdorazowo kształtowało nowy sposób przedstawiania natury, a w pewnym sensie zapoczątkowało także ideę ochrony przyrody. Drobne i rodzinne gospodarstwa rolne mają w naszym kraju długą tradycję, sięgającą czasu uwłaszczenia chłopów w XIX wieku. Z punktu widzenia ekologii istotną cechą tego typu gospodarstw jest możliwość podtrzymania zmienności i różnorodności gatunków roślin i zwierząt, bytujących w półnaturalnych ekosystemach, jakimi są użytki zielone, w tym łąki.

Słowa kluczowe: łąka i flora łąkowa • gospodarstwa rolne • motywy literackie

Abstract. In Polish literature of different periods, there have been seen a lasting interest in nature, including botany and its part that covers meadow ecosystems. That is why, the aim of this study was to present the theme of meadow and meadow's plants in connection with the issue of agricultural holdings. This theme was presented in various ways in the literature of particular literary periods. In Renaissance the look on nature was connected either with its utilitarian aspect or with some magical attributes. This perspective was subject to various changes in the different epochs of literary, which shaped a new tradition of presenting nature, but also in a sense resulted in the idea of nature conservation. Small and family agricultural holdings have a long tradition in our country, that

Adres do korespondencji – Corresponding author: Dr Kamila Musiał, Instytut Zootechniki Państwowy Instytut Badawczy, Dział Technologii, Ekologii i Ekonomiki Produkcji Zwierzęcej, ul. Krakowska 1, 32-083 Balice; e-mail: kamila.musial@interia.pl

is going back to the nineteenth century. From the ecological point of view, an important feature of this type of households is the ability to maintain the variability and diversity of plant and animal species living in the seminatural ecosystems, which are grassland, including meadows.

Key words: meadow and meadow's plants • agricultural holdings • literary themes

Wstęp

Łąki na terenie Polski są obok lasów i pól uprawnych ważnym elementem krajobrazu przyrodniczego, charakteryzującym się dużą różnorodnością fauny i flory. Tworzą one zbiorowiska o bardzo złożonej strukturze, obejmujące niemal 400 gatunków roślin naczyniowych. Łąki są zwykle stałym elementem areалу drobnych gospodarstw rolnych, a więc takich, których powierzchnia w Polsce nie przekracza z reguły 5 ha. Stanowią także ważną część gospodarstw nieco większych, tzw. rodzinnych, w których wciąż praktykowany jest tradycyjny model uprawiania ziemi. Tego typu gospodarstwa dominują na terenie Polski, zarówno pod względem liczby, jak i zajmowanej powierzchni gruntów rolnych ogółem. Tym samym zbiorowiska łąkowe przyczyniają się do podtrzymywania mozaikowatości krajobrazu wiejskiego (Perepeczko, 2012; Kania, 2014).

Pomimo korzystnego wpływu na kształtowanie się różnorodności biologicznej, łąki przez dłuższy czas nie wzbudzały większego zainteresowania wśród badaczy przyrody. Było tak, ponieważ, jako wytwory stałej ingerencji człowieka, uważane były wręcz za zbiorowiska nienaturalne, a zatem mniej godne uwagi niż chociażby roślinność nadwodna czy leśna (Zarzycki, 2008; Dradrach i Szymura, 2011; Musiał i Kasperczyk, 2013). Dopiero druga połowa XX wieku przyniosła zmianę nastawienia do kwestii ochrony przyrody, co objawiało się dążeniem do zachowania bioróżnorodności jako naturalnego dziedzictwa naszej planety. Spowodowało to również wzrost znaczenia tych półnaturalnych siedlisk, które w Europie, w tym w Polsce, należą do najbogatszych zbiorowisk roślinnych. Jednakże w dzisiejszych czasach pojawiają się również opinie, jakoby człowiek zachodniej cywilizacji sprawiał często wrażenie kogoś, kto utracił świadomość wielowymiarowości bogactwa życia biologicznego i oddalił się od natury. Pomimo tego, coraz częściej docenia się wartość estetyczną przyrody, w tym również zbiorowisk łąkowych, ponieważ wpływają korzystnie na ludzi, poprawiając ich zdrowie, dają radość z życia, a nawet pobudzają wyobraźnię (Trzaskoś, 1995; Mirek, 2000; Trąba, 2014).

Wielu przyrodników czuje się równocześnie humanistami, z jednej strony postrzegającymi naturę jako twór od dawna już sklasyfikowany i nazwany, z drugiej pragnącymi jedynie cieszyć się jej prostym pięknem i obcować z nią niczym małe dzieci, bez jednoczesnej potrzeby definiowania czy przyporządkowywania. Przyczynia się do tego także świadomość, że rośliny są niemal wszędzie spotykanym przez człowieka tworem przyrody, towarzyszącym ludziom przez całe życie. W konsekwencji kontakt człowieka z roślinami jest dla niego najprostszą formą interakcji z naturą (Kolbuszewski, 2000).

Od początku istnienia *Homo sapiens* wiedza o roślinach dostarczających pokarmu, środków leczniczych i budulca, wykorzystywanych do wytwarzania odzienia i środków

transportu, nie była nacechowana wyłącznie utylityzmem. W zainteresowaniu roślinami znajdujemy także elementy kultu, magii oraz estetycznej kontemplacji (Faliński, 1994). Liczni twórcy od wieków czerpali z przyrody, traktując ją jako nieskończone wręcz źródło natchnienia artystycznego. Literatura ma tę moc, że dzięki umiejętnej grze słów może ożywić krajobraz, który np. na płótnie nadal pozostanie płaski. W literaturze różnych epok można odnaleźć wiele przykładów inspiracji czerpanych z natury, choćby w formie opisów poświęconych tematyce roślinnej, w których motywy łąki, a także różnych gatunków łąkowych odgrywa pewną rolę.

Celem opracowania była przeglądowa analiza motywu ekosystemu łąkowego, w tym rozmaitych gatunków roślin łąkowych, pojawiającego się na kartach dzieł rodzimej literatury pięknej. Starano się też ukazać ewentualną funkcję tego motywu w kontekście obowiązującej obecnie definicji gospodarstw rolnych określanych jako rodzinne i drobne.

Koncepcja pracy i jej zakres

Opracowanie ma charakter przeglądowy i w głównej mierze dotyczy istoty i sposobu przedstawiania łąki, jako ekosystemu i jako swoistego bytu, w różnych utworach literackich. Kwestia ta może wydawać się interesująca, ponieważ rozmaite motywy roślinne pojawiały się w literaturze od wieków i w różnych epokach postrzegane były w nieco inny sposób (Kolbuszewski, 2000). Związane jest to z odmiennym spojrzeniem na przyrodę w różnych okresach historycznych. W niniejszej pracy dokonano próby identyfikacji i oceny stanu rozpoznawalności gatunków roślin, ukazanych przez polskich pisarzy i poetów w wybranych utworach literackich, poczynawszy od wieku XVI, a skończywszy na współczesności. Nawiązano także do etnobotaniki oraz skonfrontowano zmieniające się na przestrzeni wieków spojrzenie na przyrodę. Zwrócono również uwagę na wpływ natury reprezentowanej przez różne gatunki łąkowe na twórców literackich i tworzone przez nich postacie. Wreszcie wzięto pod uwagę także motyw łąki w krajobrazie w aspekcie gospodarczym, a więc w odniesieniu do funkcjonowania gospodarstw rolnych, zarówno w perspektywie retrospektywnej, jak i współcześnie.

Omawiając funkcjonowanie tego motywu w okresie renesansu, ukazano kontekst etnobotaniczny, do czego posłużono się pracą Józefa Rostafińskiego (1895), bazującą na dziele Syreniusza z 1613 r. i przedstawiającą rośliny w kontekście związanych z nimi przesądów ludowych. Pozwoliło to ukazać sposób, w jaki była rozumiana przyroda przez ludzi żyjących w okresie odrodzenia. Dla kolejnych, wybranych epok, rozpoczynając od romantyzmu, a kończąc na współczesności, uwzględniono fragmenty dotyczące przyrody, autorstwa różnych twórców z kręgu literatury polskiej. Wybrane cytaty, zawierające opisy ekosystemów łąkowych i roślin z nimi związanych, miały służyć nazwaniu konkretnych gatunków roślin naczyniowych. Na tej podstawie dokonano próby oceny roli tematu, jakim jest łąka i flora łąkowa, w kształtowaniu się tradycji, w tym spuścizny kulturowej Polski, w omawianych okresach.

Wizja przyrody w renesansie

Literatura przyrodnicza okresu odrodzenia opierała się w dużej mierze na dziełach średniowiecznych, które zawdzięczały swoje powstanie prawie wyłącznie związkom z medycyną. Poznawanie roślin wiązało się z praktycznymi kwestiami i służyło zdobyciu wiedzy na temat tzw. leków prostych (*simplicia*), do których zaliczano właśnie rośliny. W tym czasie, głównie w zakonach, zaczęła się także rozwijać hodowla roślin użytkowych, a zakonnicy byli zarazem pierwszymi botanikami tamtych czasów (Rostafiński, 1900).

Istniała wtedy także i inna strona postrzegania świata roślinnego, a więc odnajdywania go w kontekście kojarzonych z nim przesądów ludowych. Rośliny w obyczajach dawnej Polski łączone były najczęściej z ich wręcz magicznymi konotacjami. Opis takich nadprzyrodzonych właściwości roślin znaleźć można w XVII-wiecznym dziele pt. *Zielnik*, autorstwa Szymona Syreńskiego, które było podstawą dla pracy Józefa Rostafińskiego (1895). Syreniusz był profesorem medycyny na Akademii Krakowskiej i pomimo że był on w botanice polskiej orędownikiem empirycznego podejścia do natury, w pracy tej odnaleźć można mnóstwo opisów zabobonów, które były wszechobecne w wierzeniach ludu w tamtych czasach. *Zielnik* ten, będący ilustrowanym dziełem o ziołach i ich użytkowaniu na ziemiach polskich, wydano w Krakowie już po jego śmierci i do dzisiaj zaświadcza o bogactwie świata magii i roślinnej astrologii w tamtych czasach (Zemanek, 2000).

Zielnik Syreniusza reprezentuje najpopularniejszy w renesansie typ pracy naukowej. W XVI i XVII wieku w różnych krajach Europy ukazało się kilkaset podobnych zielników, zwanych herbarzami, które należą dziś do rzadkości bibliograficznych. Często w pracach takich przedstawiano holistyczną wizję natury, podkreślając ścisłą zależność człowieka i przyrody od zjawisk kosmicznych. W herbarzach wyraźny jest także kult leczniczej mocy ziół, którego idea jest nadal żywa, zwłaszcza w czasach, gdy na nowo poszukuje się powrotu do naturalnego leczenia (Zemanek, 1996).

Jak już wspomniano, wiele informacji etnobotanicznych, czy też astrologicznych o roślinach, Rostafiński zaczerpnął właśnie od Syreńskiego i przedstawił w pracy pt. *Zielnik czarodziejski, to jest zbiór przesądów o roślinach* z 1895 r. Ten żyjący w XIX wieku botanik humanista, również związany z ośrodkiem krakowskim, analizował w swym dziele proces towarzyszenia człowiekowi przez rośliny. Rostafiński przedstawił ogromną różnorodność przesądów dotyczących świata roślinnego, świadczących o jego powiązaniu z tworzącą się na ziemiach polskich kulturą człowieka. To bogactwo wierzeń było według autora właśnie efektem nierozzerwalnego związku człowieka z naturą (Hryniewiecki, 1949, s. 30–42; Musiał, 2015). Spora grupa gatunków przedstawionych w zielniku to rośliny łąkowe. W późniejszej swej pracy Rostafiński interesująco opisał także samo zbiorowisko (Rostafiński, 1926, s. 44): „(...) łąka to bezleśna przestrzeń, porośła w znacznej części trawami, a w pozostałej części przeważnie roślinami motylkowatymi, które o ile są bylinami, muszą zimą zapadać w sen zimowy”. Z gatunków związanych z łąkami wymieniane są m.in.: bukwnica zwyczajna (*Betonica officinalis*), krwawnik pospolity (*Achillea millefolium*), kozłek lekarski (*Valeriana officinalis*), dzięgiel leśny (*Angelica silvestris*), barszcz zwyczajny (*Heracleum sphondylium*), mięta (*Mentha* sp.) i czosnek (*Allium* sp.). Szczególną uwagę zwraca interesujące dla współczesnych

ludzi zastosowanie tych roślin, np. dzięgiel leśny miał: „przywracać i naprawiać utraconą pamięć (...) zabezpieczać od zaczarowania personeę i dom (...) wywodzić robactwo w mózgu załęgłe (...) chronić od wszelkich trucizn i sny straszliwe odpędzać (...) chronić od moru dzień cały”. Z kolei barszcz zwyczajny, jeśli zawiesić na szyi dziecku: „czyni je we wszem posłuszne i miłe”, a „pierścionek w magiczny sposób wykonany z tej rośliny i na serdecznym palcu noszony, daje myśl wesołą”. Bukwica zwyczajna miała: „zapobiegać wszelkim czarom (...) oddalała od domu uroki”, była także „stróżem ludzkich dusz” (Rostafiński, 1895, s. 58–70).

W epoce renesansu istotne było zatem utylitarne podejście do roślin, nawet jeśli zakładało nieracjonalną dla współczesnych ludzi rolę przyrody w wierzeniach i zabobonach. Rośliny miały, wedle powyższego opisu, chronić człowieka przed różnego typu niekorzystnymi zjawiskami, na które on sam nie miał wpływu lub też wierzył w ich nadnaturalne przyczyny (Musiał, 2012).

Motywy łąki i flory łąkowej w literaturze wybranych epok

Epoki literackie, które nastąpiły po renesansie, zmieniały istotnie obraz natury w oczach współczesnych. Szczególny pod tym względem wydaje się romantyzm, definiowany przez Skoczka (red. 2006a, s. 5–8) jako: „zespół nowych postaw, przekonań i tendencji, które doszły do głosu w kulturze europejskiej pod koniec XVIII wieku i trwały w ogólnym ujęciu do połowy wieku XIX”. Od samego początku był to prąd mocno zróżnicowany i pełen wewnętrznych sprzeczności, a także bogaty ideologicznie, co wiązało się w dużej mierze z protestem przeciwko normom estetycznym i społecznym. Romantyzm rewidował wszelkie zastane pojęcia przez wyrażanie własnego stosunku do tradycji, religii, moralności, a także metafizyki. Dla Polaków okres ten sprzyjał zwłaszcza zastanawianiu się nad losem utraconego kraju i był czasem nasilenia się filozoficznej refleksji nad dziejami ojczyzny (Czerniecka-Haberko, 2015).

Właściwie nie było obszaru ludzkiej myśli i działania, którego nie dotknąłby tzw. romantyczny rewizjonizm. Przykładem tego jest to, że to właśnie literatura romantyzmu dała podwaliny dla współczesnej ochrony przyrody. Wyraźnie widać już tam zainteresowanie dziką naturą, jako wartością samą w sobie. Długotrwały proces uświadamiania społeczeństw europejskich, w tym i polskiego, o potrzebie ochrony bioróżnorodności, faktycznie rozpoczął się właśnie w pierwszej połowie XIX wieku. Był to czas stopniowego umacniania się znaczenia opinii publicznej, w tym jej spojrzenia na przyrodę. Głoszono poglądy, jakoby natura odgrywała specjalną rolę w duchowej ewolucji ludzkości. Uwielbienie dla przyrody, podobne w tonie do współczesnego, propagowane było przez wiodące postaci i autorytety ze świata literatury. Wówczas pojawiały się pierwsze sugestie o potrzebie ochrony naturalnego, zrównoważonego krajobrazu jako ważnego dziedzictwa narodowego (Haila, 2012).

Adam Mickiewicz, prekursor polskiego romantyzmu i wieszcz narodowy, w swoich utworach często mierzył się z naszą historią. Rozważaniom tym towarzyszyły nierzadko opisy flory różnych regionów, świadczące o zainteresowaniu poety przyrodą. U Mickiewicza mamy do czynienia z opisem swojskich, ale też orientalnych krajobrazów. W *Stepach akermaniskich* zbiorowisko trawiaste, jakim jest step, ze względu na

jego ogrom poeta porównał do oceanu: „Wpłynąłem na suchego przestwór oceanu, Wóz nurza się w zieloność i jak łódka brodzi, Śród fali łąk szumiących, śród kwiatów powodzi, Omijam koralowe ostrowy burzanu. (...) Słyszę, kędy się motyl kołysa na trawie, Kędy wąż śliską pierśią dotyka się zioła. W takiej ciszy! – tak ucho natężam ciekawie (...)” (Mickiewicz, 1993, s. 122–123). Wiersz ten opisuje krajobraz otaczający Dniestr i jego okolice. Ten orientalny, egzotyczny nawet pejzaż oszałamia mieszkańca północnej Europy, jakim był Mickiewicz. Wspomniane burzany to bujne stepowe byliny, nierzadko przekraczające wysokość człowieka (Zarzycki, 2009). Obfita roślinność kusi, a falująca flora przyrównywana jest właśnie do ogromu wody, w którym można zatopić zmysły, gdyż step niczym powódź zalewa nas bezmiarem różnorodnej roślinności.

Przyrodę Mickiewicz opisuje także w *Inwokacji do Pana Tadeusza* (Mickiewicz, 2015, s. 5–6). Przybliżony tu został obraz nowogródzkich stron, okolic rzeki Niemen. Pomimo szerokiej palety barw, jakimi poeta odmalowuje nadniemeńskie krajobrazy, dominuje tutaj zieleń w różnych odcieniach: towarzyszące rzece jasnozielone łąki, sąsiadujące z nimi nieco ciemniejsze pagórki, a także wielobarwne pola. Jest to przyroda zwykła, codzienna, ale zdaje się tak idylliczna, że osiąga niemal miano miejsca doskonałego. Opis taki świadczył o tęsknocie autora w czasie emigracyjnego wygnania do miejsc znanych z dzieciństwa.

Drugim, największym obok Adama Mickiewicza twórcą polskiego romantyzmu był Juliusz Słowacki, autor licznych utworów, w tym dramatów, takich jak *Balladyna* czy *Lilla Weneda*, które do dzisiaj są chętnie wystawiane na deskach teatrów. W swych utworach, zwłaszcza w *Beniowskim*, w lirykach i w listach, Słowacki wspomina wiele gatunków roślin, w tym także tych występujących na łąkach. Podając za Zarzyckim (2009), który opracował listę roślin w utworach poety, można wymienić m.in.: barszcz zwyczajny (*Heracleum sphondylium*), bodiaki, czyli ostrożeńce (*Cirsium* sp.) i osty (*Carduus* sp.), dziewannę (*Verbascum* sp.), dzwonki (*Campanula* sp.), goździki, czyli goździki (*Dianthus* sp.), tymianki, czyli macierzankę (*Thymus* sp.), niezabudki, czyli niezapominajki (*Myosotis* sp.), i pokrzywy (*Urtica* sp.).

Powszechnie znanym i często do dzisiaj wystawianym dramatem Słowackiego jest *Balladyna*, w której także można doszukać się symboliki roślinnej. Wspomniane są m.in.: cykorja podróżnik (*Cichorium intybus*): „Nieraz jak dziecko staje i westchnieniem zdmucha cykorii opuszony kwiatek” i powój pospolity (*Convolvulus arvensis*): „Biały powoju kwiatek uszczknąłem i końcem różka włożywszy do ucha”, „(...) ach, ja się zamienię w błękitny powój i węzłami kwiatów na śmierć uścisknę”. W innym fragmencie dramatu poeta wymienia kilka dalszych gatunków, także kojarzonych ze zbiorowiskami łąkowymi, np. bylica piołun (*Artemisia absinthium*), pokrzywa (*Urtica* sp.) i koniczyna (*Trifolium* sp.): „A wstydyż się, Chochliku, patrz coś ty narwał chwastu i pokrzywy, brzydkich piołunów, koniczyn” (Słowacki, 1960, s. 24–25).

Następująca po romantyzmie epoka pozytywizmu jest definiowana jako zbiór centralnych wartości, idei oraz obiektów, które złożyły się na realistyczny światopogląd w kulturze europejskiej (Bujnicki, 2001, s. 12–13; Skoczek red., 2006b). Najpełniej wyraził się w nim prąd literacki nazywany realizmem krytycznym, obejmujący swym zasięgiem „powieść europejską”, poczynając od Honoriusza Balzaca i Stendhala we Francji, przez Elżbę Orzeszkową w Polsce do Lwa Tołstoja w Rosji. Nazwa epoki „pozytywizm” zaczerpnięta została z filozofii i jako pierwszy użył jej August Comte. Według

niego człowiek jest wprowadzany w najwyższe, pozytywne stadium istnienia przez przyziemne ustalanie faktów, co do których można uzyskać informacje pewne. Wobec tego mglistość poprzedniej epoki zostaje zastąpiona przez pozytywność, a poezja przez rzeczywistość.

W polskim pozytywizmie realistycznymi opisami natury zasłynęła przede wszystkim Eliza Orzeszkowa w *Nad Niemnem*. Utwór ten, uważany za największe dzieło pisarki, ukazał się w latach 80. XIX wieku. Można w nim znaleźć wspaniałe opisy nadniemeńskiego pejzażu, wyraziście malujące przed czytelnikiem obraz otwartej przestrzeni łąk i pól. Pisarka podkreśliła tu piękno natury i jej silny związek z człowiekiem. Orzeszkowa opisuje naturę precyzyjnie, z dbałością o szczegóły, a także wykorzystując fachowe nazewnictwo roślin. Było to możliwe, ponieważ autorka interesowała się etnobotaniką i przez lata gromadziła wiedzę ludową o roślinach. Powieść *Nad Niemnem* rozpoczyna się od takich właśnie opisów roślinności: „(...) z obu stron każdej drogi szerokim pasem bieleły bujne rumianki i wyższe od nich kwiaty marchewnika, żółtymi gwiazdkami świeciły brodawniki i kurze ślepoty, liliowe skabiozy polne wylewały ze swych stulistnych koron miodowe wonie, chwiały się całe lasy słabej i delikatnej mietlicy, kosmate kwiaty babki stały na swych wysokich łodygach, rumianością i zawadiacką postawą stwierdzając nadaną im nazwę kozaków”. A dalej możemy czytać: „Na miedzach gładkich i pustych, zaledwie gdzieniegdzie sterczały nagie łodygi cykori, ciemną czerwienią iskrzyły się bujne kity końskiego szczawiu, drobne puchy kotków i żółknące dzięcielin trwożnie przypadały ku stwardniałym krawędziom zagónów” (Orzeszkowa, 2010, s. 5, 351).

Cytowane fragmenty pokazują, że autorka posiadała rzetelną wiedzę botaniczną o tym terenie. Wynikało to także z tego, że zbierała ona rośliny do zielnika w okolicach Grodna. Zielnik Elizy Orzeszkowej zachował się do dzisiaj i jako zabytek botaniczny jest przechowywany w Bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. O jego autentyczności świadczą zarówno własnoręczny podpis autorki, jak również przekaz pocztowy o przesłaniu go z Grodna do Poznania. Zielnik ten ma wszelkie cechy autentycznej dokumentacji botanicznej, zawiera nazwy gatunkowe w języku polskim („szlachekim”), po łacinie i w ludowym białoruskim napisane odręcznie przez Orzeszkową. Karta tytułowa opatrzona jest napisem: *Zielnik Elizy Orzeszkowej. Z pól, łąk i lasów nadniemeńskich miejscowości*. Zielnik ten zawiera w sumie 280 zasuszonych roślin zebranych w okolicach Grodna (Kuźnicka, 2006; Kielak, 2007).

Także w powieści *Dziurdziowie* Orzeszkowa przywołuje opisy roślin: „Były to liliowe cząbry i brunelki, koniczyny różowe i białe, gwiazdziste rumianki, błękitne cykorie polne. Oprócz tego w obu ramionach niosła ona ogromny snop roślin o długich, twardych łodygach, żółtej dziewanny i śnieżnego tysiącznika. (...) Miała zawsze w chacie pełno suszonych ziół, z których każde służyło na chorobę inną. Od gardła dawała brunelkę, od kaszlu ślaz i dziewannę, od bólów krzyża krwawnik, od ściskania w żywocie cząber i miętę” (Orzeszkowa, 1974, s. 25, 72). *Dziurdziowie* to przykład powieści naturalistycznej, będącej w pewnym sensie dokumentalnym opisem rzeczywistości drugiej połowy XIX wieku. Tematyka utworów z tego nurtu wiązała się na ogół z codzienną egzystencją zwykłych ludzi, a twórców często interesowały kwestie dotyczące m.in. niesprawiedliwości społecznej. Naturaliści w swych powieściach stosowali autentyzm językowy, zatem ich bohaterowie posługują się gwarą, a nie języ-

kiem literackim. W powieści tej, przedstawiającej białoruską wieś i jej folklor, wyłania się pesymistyczny obraz wiejskiej społeczności, w której zacofanie prowadzi do tragedii kilku osób. Główny wątek związany jest właśnie z roślinami, w tym łąkowymi, a pierwszoplanowa bohaterka, młoda wiejska kobieta, posiadająca pewną wiedzę o ziołolecznictwie, przekazaną jej przez babkę, posądzona zostaje przez mieszkańców wioski o obcowanie z nieczystymi siłami. Obraz przedstawiony przez Orzeszkową jest pod kątem socjologicznym, środowiskiem, które determinuje życie człowieka.

Z kolei okres dwudziestolecia międzywojennego to czas ważnych i szybkich przemian w kulturze i sztuce. Po części wpłynęły na to wydarzenia wojenne, ale także odkrycia naukowe, związane z ogólnym postępowaniem technologicznym, zainicjowanym choćby przez rewolucyjne wówczas badania Einsteina. Wraz z rozwojem nauki postępowały także zmiany cywilizacyjne, a masowy przepływ ludności ze wsi do miast powodował tworzenie się typowego społeczeństwa mieszczańskiego. Fenomenem kultury tego okresu był bujny rozkwit życia literackiego, przejawiający się w niespotykanym dotąd na taką skalę rozwoju prasy i oficyn wydawniczych oraz powstaniu grup literackich, m.in. Skamandra czy Kwadrygi (Skoczek, red., 2005). Charakter epoki nadawały także wielkie indywidualności życia literackiego i artystycznego, m.in. Bolesław Leśmian, Julian Tuwim czy Leopold Staff. Ich odpowiedzią na rosnącą urbanizację było poszukiwanie na nowo piękna przyrody, również takiej, która niekoniecznie daje spokój i ukojenie, jak ta przedstawiana w okresie romantyzmu.

Leopold Staff był twórcą, który wywodząc się z Młodej Polski, w okresie międzywojennym stał się duchowym przywódcą skamandrytów. Wypełnił on niejako lukę, jaka powstała w polskiej poezji po odejściu romantyków i poetów okresu pozytywizmu. W zbiorze wierszy pt. *Ścieżki polne* na pierwszy plan wysuwa się przede wszystkim niemal naturalistyczny opis zjawisk, obserwacja, a także notowanie szczegółu. W wierszu *Pochwała pasterstwa* można znaleźć następujący fragment mający odniesienie botaniczne: „Czy to zielone morze, szmaragdowe morze, powiew w fale, zwehłone mleczną pianą orze (...) to owce na zielonej kołyszą się łące, jak fale mleczną grzbietów pianą bolejące (...) białe jak lilie polne, kielichy czystości, białe jak dziewicza szata niewinności” (Staff, 1963, s. 125–129).

Także w poezji Juliana Tuwima można znaleźć liczne fragmenty nawiązujące do flory łąkowej. W wierszu *Trawa* pisze on: „Trawo, trawo do kolan! Podnieś mi się do czoła, żeby myślom nie było ani mnie ani pola. Żeby ja się uzilił, przekwiecił do rdzenia kości, i już się nie oddzielił słowami od twej świeżości” (Tuwim, 1993, s. 218). Z kolei w tomiku poetyckim *Kwiaty polskie* rośliny łąkowe nie są co prawda na pierwszym planie, ale można znaleźć pewne do nich odniesienia: „Bukiety wiejskie nie o wiechciach z byle chwastu, stawianych na werandzie na stół, nie o wiązankach z kwiatów polnych, może i wdzięcznych lecz dowolnych” (Tuwim, 1955, s. 7).

Jednak motyw łąki najpełniej wykorzystany został przez Bolesława Leśmiana w tomiku poetyckim zatytułowanym właśnie *Łąka*. W tytułowym poemacie można przeczytać: „Usta moje i piersi spragnione są Łąki! Tam mój obłęd i ostoja, gdzie Ty szumisz Łąko moja! Jakże pachną rozprute według ściegów pąki”, a także: „Łąko zielona Łąko, szumna od istnienia! Chcę, byś była taka bliska, jak ta łąca co gardło ściska, kiedy w nim się zapóźni śpiew twego imienia! (...) I w północnej ochłodzie dość dla mnie

upału! Idę Łąko ku tobie brzegiem mego szału (...) z ramion twoich wyjdę wonny i duchem zroszonemu uśmiechnięty ciału” (Leśmian, 2012, s. 45–46, 49–50). Autor poświęca uwagę nie tyle opisowi flory jako takiej, ile skupia się na wizji łąki jako stanu świadomości, łąki dającej ukojenie, bądź przeciwnie – drażniącej i kuszącej bodźcami wizualnymi i olfaktorycznymi, co prowadzić może do niepokoju czy nawet obłąd. Taka atmosfera wyczuwana jest także w innym fragmencie: „Ani zmore z jeziora, ani sen skrzydlaty, lecz Łąka nawiedziła wnętrze mojej chaty. Trwała ze mną na tej ławie, rozmawiając głośno prawie, na ścianach moich – rosa, na podłodze – kwiaty” (Leśmian, 2012, s. 53).

Także w literaturze współczesnej można odnaleźć opisy krajobrazu łąkowego i roślinności z tego ekosystemu. Wisława Szymborska w wierszu *Milczenie roślin* pisze: „Jednostronna znajomość między mną i wami rozwija się nie najgorzej (...) Chociaż moja ciekawość jest bez wzajemności, nad niektórymi schylam się specjalnie, a ku niektórym z was zadzieram głowę (...) Podróż nasza jest wspólna. W czasie podróży rozmawia się przecież (...) Nie brakło by tematów bo łączy nas wiele (...) łąki i szuwały – wszystko co do was mówię to monolog i nie wy go słuchacie. Rozmowa z wami konieczna jest i niemożliwa. Pilna w życiu pośpiesznym i odłożona na nigdy” (Szymborska, 1997, s. 178).

Czesław Miłosz, wychowany w wielokulturowej i tolerancyjnej atmosferze na terenie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, również przywołuje motyw przyrody w opisywanych przez siebie krajobrazach, które często były sceneriami zdarzeń z jego dzieciństwa. W powieści *Dolina Issy* pojawia się właśnie taki pejzaż z dzieciennych lat: „Należy zacząć od opisu Kraju Jezior (...) te okolice Europy długo były pokryte lodowcem i jest w ich krajobrazie surowość północy (...) trzeba przejść do doliny rzeki Issy, która pod wieloma względami jest wyjątkiem w Kraju Jezior (...) o leniwym pędzie, szczelnie obrosła łożyną; jej powierzchnia miejscami jest ledwie widoczna pod liśćmi lilii wodnych; wije się po łąkach, a pola rozłożone po łagodnych zboczach mają glebę urodzajną” (Miłosz, 2000, s. 5, 7).

Wreszcie łąka jako źródło inspiracji, stanowi natchnienie także dla ludzi nauki, co znajduje wyraz w poezji prof. Stanisława Kozłowskiego, który związany jest z Uniwersytetem Przyrodniczym w Poznaniu. W tomiku poetyckim pt. *Pochwała łąkowego stworzenia* pisze on następująco o tym ekosystemie: „Łąka – to świątynia niedostrzegalnego piękna. To wspaniały werset krajobrazu. To akademia wrażliwości przekazywanej pokoleniom”. A w ten sposób o poszczególnych składnikach runi łąkowej, m.in. o: przywrotnikach (*Alchemilla* sp.): „Góry są waszym domem! Niziny was nie pociągają! Trzeba wspinać się wysoko, posiadać dużo mądrości (...) a ja szukam ciebie, mój przywrotniku pasterski (...) łąka jest twoim domem. Warto wydać całą majętność za łąkę z przywrotnikiem”. Z kolei o mniszku lekarskim (*Taraxacum officinale*) autor ten tak pisze: „Wiosną Rzeczpospolita pospolitym mniszkiem stoi. Wszędzie go pełno – na łąkach i pastwiskach (...) Cieszę się wielce za twój mniszkowy czar. Za trwałą wiosną. Zima już bowiem nie wróci”. A tak o mieczyku dachówkowatym (*Gladiolus imbricatus*): „W delikatnym mietlicowym pejzażu łąkowym znaczą wyraźnie swoją obecność dorodne pędy o mocnych liściach i dorodnych kwiatach (...) Wielu oczarowało piękno dachówkowatego mieczyka. Z łąk go skradziono, wprowadzono w sztuczne warunki ogrodniczej uprawy (...) Dzisiaj świat cały chełpi się pięknem odmian mieczyka. Lecz

dziwnym trafem jego łąkowy rodowód znika”. I o tomce wonnej (*Anthoxanthum odoratum*): „(...) trawo uwodzicielska, dobrze że jesteś. Jesteś w runi łąk trwałych, zapomnianych, niechcianych. Jesteś na skraju polan sosnowych lasów (...) Byłaś w sianie, pachnącym aromatycznym sianie! Dziś siano jest bez ciebie. Zatraciło swą duszę. Serce straciło i miłość zgubiło” (Kozłowski, 2008, s. 11–13, 46, 127–130, 151–154).

Łąka w gospodarstwach rolnych jako motyw literacki

Dzisiaj łąka w ujęciu gospodarczym to, zwłaszcza w południowej części Polski, stała element drobnych i rodzinnych gospodarstw rolnych, wpływający na utrzymanie się dużej bioróżnorodności na terenach wiejskich. Jednakże na przestrzeni różnych epok mogła wpisywać się ona w nieco inny krajobraz, a przez to pełnić odmienne funkcje. Aż do upadku feudalizmu, a więc na terenie Polski, jak i całej Europy Środkowo-Wschodniej praktycznie do połowy XIX wieku, na wymienionych obszarach dominowały wielkopowierzchniowe majątki ziemskie. W wyniku parcelacji ziemi i reformy, która doprowadziła do uwłaszczenia, chłopci otrzymali po kilka wiorst ziemi, co na długi czas utrwaliło rozdrobnienie gruntów. Tak też rewolucja agrarna pośrednio przyczyniła się do powstania takich podmiotów gospodarczych, jak drobne i rodzinne gospodarstwa rolne. Jednak definicję gospodarstwa rodzinnego, która dzisiaj obowiązuje, wprowadziła dopiero ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego z dnia 11 kwietnia 2003 r. Określa ona gospodarstwo rodzinne jako podmiot, który jest prowadzony przez rolnika indywidualnego i którego łączna powierzchnia nie przekracza 300 ha użytków rolnych (Kapusta, 2013; Sroka, 2015; Wojewodziec, Sroka, Satoła, 2015).

Łąki przedstawiane w literaturze polskiej do drugiej połowy XIX wieku nie były zwykle elementem małych gospodarstw rolnych, a wpisywały się w krajobraz wielkoobszarowych folwarków, należących do ówczesnych możnych, czyli arystokracji i szlachty. Tak było w okresie renesansu, gdy interesowano się magicznymi powiązaniem poszczególnych elementów flory łąkowej. Do takich „łąk zielonych” mógł więc też tęsknić Mickiewicz w *Panu Tadeuszu*. Sytuacja zaczęła się zmieniać w drugiej połowie XIX wieku, gdy rozwijał się pozytywizm. W rezultacie wspomnianego uwłaszczenia chłopci otrzymali ziemię i od tej pory można już mówić o drobnym i rodzinnym gospodarstwach rolnych, rozumianym według obowiązujących dzisiaj kryteriów. Widoczne jest to już u Orzeszkowej w powieści *Nad Niemnem*, w której pisarka naszkicowała obraz łąk należących do schłopiałej szlachty z rodu Bohatyrowiczów, oraz w powieści *Dziurdziowie*, w której na pierwszym planie ukazane jest już typowe chłopstwo z obszaru dzisiejszej zachodniej Białorusi.

W literaturze różnych epok przedstawiano z reguły gatunki roślin łąkowych, które były w jakiś sposób ważne dla człowieka. Tak też, w renesansie były to rośliny sakralne i lecznicze, związane z dużymi majątkami ziemskimi, które należały m.in. do klasztorów. Było tak, ponieważ zakonnicy stanowili w społeczeństwie grupę najlepiej wykształconą, znali się też na leczniczych właściwościach ziół. Z drugiej strony w oczach zwykłych, niepiśmiennych z reguły ludzi, duże znaczenie przypisywano tzw. ponadnaturalnym właściwościom roślin, które nazywano magicznymi. Wiązane były one z przeróżnymi zabobonami, które z kolei łączono z niepojmowanymi wówczas mocami przyrody.

Z czasem następowała pewna ewolucja w przedstawianiu przyrody i roślin, by w okresie romantyzmu na znaczeniu zyskała dzika natura i potrzeba jej ochrony. Zjawisko to zbiegło się czasowo z pojawieniem się możliwości nabywania własnych gruntów, w ramach wspomnianej reformy rolnej. Zapoczątkowana wówczas potrzeba ochrony bioróżnorodności ma mocne odniesienia, zwłaszcza do warunków panujących obecnie, a więc na początku XXI wieku. Z punktu widzenia ekologii istotną cechą drobnych i rodzinnych gospodarstw jest możliwość podtrzymania zmienności i różnorodności gatunków roślin i zwierząt bytujących w półnaturalnych ekosystemach, jakimi są użytki zielone, w tym łąki. Obecnie obserwuje się jednak stopniowe zanikanie nieren-townych często drobnych gospodarstw rolnych, przez co różnorodność przyrodnicza obszarów wiejskich jest zagrożona.

Podsumowanie

Łąka jako motyw literacki to byt, twór przyrody, wymiar duchowy środowiska otaczającego człowieka. Temat łąki i flory łąkowej pełnił różnorodną funkcję także w poszczególnych utworach literackich. Symbolizował radość i wytchnienie, co znaleźć można np. u Mickiewicza i co było wyrazem tęsknoty za rodzinnymi stronami. Łąka i roślinność łąkowa bywała także czymś przeciwnym, jak choćby źródłem niepokoju, np. u Leśmiana czy u Staffa. Rośliny łąkowe stanowiły także pośrednio lub bezpośrednio o nieszczęściu i zgubie bohaterów literackich, jak np. w *Balladynie* czy *Dziurdziach*. W czasach współczesnych, u Kozłowskiego znaleźć można afirmację piękna przyrody łąkowej, która daje radość życia. Natomiast w poezji noblistki, Szymborskiej, dostrzec można zwykłą ciekawość roślin i chęć zrozumienia natury, która towarzyszy nam w milczeniu, co też ukazuje całą jej bezbronność wobec ekspansywnych dążeń człowieka.

Wreszcie ekosystemy łąkowe, budowane przez wiele różnych gatunków roślin, charakteryzują się mnogością barw i zapachów, być może nawet przewyższających inne typy siedlisk przyrodniczych. Dlatego też łąka od wieków intrygowała, a nawet kusiła swymi atrybutami nie tylko zwykłych przechodniów, ale także ludzi pióra, obdarzonych szczególną wrażliwością na piękno natury. W ten sposób motyw łąki jako składowej gospodarstw rolnych wpisał się w ciąg wieków do kanonu literatury pięknej i dziś stanowi część naszego dziedzictwa kulturowego. Wobec zagrożeń bioróżnorodności współczesny człowiek może coraz bardziej szukać kontaktu z naturą i jest prawdopodobne, że motywów roślinnych w literaturze, jak również w innych obszarach szeroko pojętej kultury, będzie z czasem jeszcze przybywać (Musiał, 2012; Musiał, 2015).

Bibliografia

- Bujnicki, T. (2001). *Pozytywizm. Podręcznik literatury dla klasy drugiej szkoły średniej*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Czerniecka-Haberko, A. (2015). Między poetyckim uniesieniem a traumą przeszłości. Zygmunt August w twórczości historycznej Adama Mickiewicza. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne*, 14, 13–26. doi: 10.16926/zh.2015.14.01.

- Dradrach, A., Szymura, M. (2011). Ochrona walorów przyrodniczych obiektu „Zagórzyckie łąki”. *Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych*, 564, 55–63.
- Faliński, J.B. (1994). Człowiek i roślina. *Wiadomości Botaniczne*, 38 (3/4), 5–20.
- Haila, Y. (2012). Genealogy of nature conservation: A political perspective. *Nature Conservation*, 1, 27–52. doi: 10.3897/natureconservation.1.2107.
- Hryniewiecki, B. (1949). *Zarys dziejów botaniki*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Kania, J. (2014). Młodzi rolnicy w gospodarstwach rodzinnych Unii Europejskiej. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, 3, 35–50.
- Kapusta, F. (2013). Drogi i bezdroża gospodarstw rodzinnych w Polsce. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, 2, 41–62.
- Kielak, A.M. (2007). Eliza Orzeszkowa – znawczyni sztuki zielarskiej. *Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki*, 16(1–2), 55–64.
- Kolbuszewski, J. (2000). Dzieje motywów roślinnych w literaturze polskiej. Prolegomena: od średniowiecza do romantyzmu. W: B. Zemanek (red.), *Przyroda – nauka – kultura. Humanistyczny kontekst nauk przyrodniczych u progu XXI wieku. Nature – science – culture: Humanistic context of natural sciences at the beginning of 21st century* (s. 129–147). Kraków: Instytut Botaniki im. W. Szafera. Polska Akademia Nauk.
- Kozłowski, S. (2008). *Pochwała łąkowego stworzenia*. Poznań: Garmond Oficyna Wydawnicza.
- Kuźnicka, B. (2006). Zielniki i albumy florystyczne Elizy Orzeszkowej. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 51(2), 69–78.
- Leśmian, B. (2012). Łąka. W: B. Leśmian, *Z tamtej strony ciszy*. Oprac. J. Gutorow. Wrocław: Biuro Literackie.
- Mickiewicz, A. (1993). Stepy akemańskie. W: J. Polanicki (wybór), *Poezja polska w szkole średniej. Antologia* (s. 122–123). Warszawa: Kama.
- Mickiewicz, A. (2015). *Pan Tadeusz czyli Ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z roku 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem*. Il. J. Wilkoń. Poznań: Media Rodzina.
- Miłosz, Cz. (2000). *Dolina Issy*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Mirek, Z. (2000). Duchowy wymiar relacji człowiek – przyroda. W: B. Zemanek (red.), *Przyroda – nauka – kultura. Humanistyczny kontekst nauk przyrodniczych u progu XXI wieku. Nature – science – culture: Humanistic context of natural sciences at the beginning of 21st century* (s. 107–127). Kraków: Instytut Botaniki im. W. Szafera. Polska Akademia Nauk.
- Musiał, K. (2012). Rośliny lecznicze i użytkowe w kulturze wczoraj i dziś. *Aura*, 11, 24–26.
- Musiał, K. (2015). Przyroda w kulturze Polski – łąka i flora łąkowa. *Wieś i Doradztwo*, 4, 16–22.
- Musiał, K., Kasperczyk, M. (2013). Changes in floristic composition of the mountain pasture sward after the abandonment of sheep grazing. W: A. Helgadóttir, A. Hopkins (red.), *The role of grasslands in a green future: Threats and perspectives in less favoured areas: Proceedings of the 17th Symposium of the European Grassland Federation, Akureyri, Iceland, 23-26 June 2013* (s. 418–420), Hvanneyri: Agricultural University of Iceland.
- Orzeszkowa, E. (1974). *Niziny. Dziurdziowie*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.
- Orzeszkowa, E. (2010). *Nad Niemnem*. Poznań: Wydawnictwo „Ibis”.
- Perepeczko, B. (2012). Drobne gospodarstwa rolne na wiejskich obszarach Natura 2000. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, 1, 115–128.
- Rostafiński, J. (1895). Zielnik czarodziejski to jest zbiór przesądów o roślinach. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 18, 1–192.
- Rostafiński, J. (1900). *Średniowieczna historia naturalna. Systematyczne zestawienie roślin, zwierząt, minerałów oraz wszystkich innego rodzaju leków prostych, używanych w Polsce od XII do XVI w.* Cz. 1–2. Kraków: nakładem Uniwersytetu.
- Rostafiński, J. (1926). *Początki botaniki oparte na opisie roślin. Z XVI oryginalnymi tablicami i 104 rycinami w tekście*. Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

- Skoczek, A. (red.) (2005). *Dwudziestolecie międzywojenne*. Bochnia: Wydawnictwo SMS.
- Skoczek, T. (red.) (2006a). *Romantyzm*. Bochnia: Wydawnictwo SMS.
- Skoczek, T. (red.) (2006b). *Pozytywizm, realizm, naturalizm*. Bochnia: Wydawnictwo SMS.
- Słowacki, J. (1960). *Balladyna*. W: J. Słowacki, *Utwory wybrane*. (s. 24–25). Pośl. S. Treugutt. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Staff, L. (1963). *Pochwała pasterstwa*. W: L. Staff. *Wybór poezji*. Wybór. M. Jastrun. Oprac. M. Bojarska. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sroka, W. (2015). Historyczne uwarunkowania dominacji drobnych gospodarstw rolnych w rolnictwie Europy Środkowo-Wschodniej. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, 4, 61–73. doi: <http://dx.doi.org/10.15576/PDGR/2015.4.61>
- Szyborska, W. (1997). Milczenie roślin. W: W. Szyborska, *Widok z ziarnkiem piasku*. 102 wiersze. Poznań.
- Trąba, C. (2014). Zróżnicowanie zbiorowisk trawiastych w Polsce. *Łąkarstwo w Polsce*, 17, 127–143.
- Trzaskoś, M. (1995). Niektóre aspekty występowania ziół pastewnych w różnych siedliskach łąkowych. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio E. Agricultura*, 50, 295–299.
- Tuwim, J. (1955). *Kwiaty polskie*. Warszawa: Czytelnik.
- Tuwim, J. (1993). Trawa. W: J. Polanicki (wybór), *Poezja polska w szkole średniej. Antologia* (s. 122–123). Warszawa: Kama.
- Wojewodzic, T., Sroka, W., Satoła, Ł. (2015). Farming exit barriers encountered by small farms in light of the theory of new institutional economics. *Ekonomický časopis – Journal of Economics*.
- Zarzycki, J. (2008). *Roślinność łąkowa pasma Radziejowej (Beskid Sądecki) i czynniki wpływające na jej zróżnicowanie*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego.
- Zarzycki, K. (2009). *Drzewa, krzewy i kwiaty w poezji Juliusza Słowackiego*. Kraków: Instytut Botaniki im. W. Szafera. Polska Akademia Nauk.
- Zemanek, A. (1996). Studia nad Zielnikiem (1613) Syreniusza (Uwagi wstępne). *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 41(3–4), 157–158.
- Zemanek, B. (2000). Roślina i człowiek w historii nauki – 391 lat botaniki na Uniwersytecie Jagiellońskim. W: B. Zemanek (red.), *Przyroda – nauka – kultura. Humanistyczny kontekst nauk przyrodniczych u progu XXI wieku. Nature – science – culture: Humanistic context of natural sciences at the beginning of 21st century* (s. 21–32). Kraków: Instytut Botaniki im. W. Szafera. Polska Akademia Nauk.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 22.11.2016

Do cytowania – For citation:

Musiał, K. (2016). Łąka i jej flora w gospodarstwach rolnych jako motyw literacki [Meadow and its flora in agricultural holdings as a literary theme]. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, 3, 85–97. doi: <http://dx.doi.org/10.15576/PDGR/2016.3.85>.